

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 29

Статті учасників

Четвертої всеукраїнської науково-практичної конференції
«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»
26 жовтня 2018 року

Відповідальний редактор випуску – д-р юрид. наук, проф. А.Ф. Крижановський

Одеса
2018

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 29. – 122 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, політології, психології, лінгвістики та перекладознавства, дизайну, мистецтвознавства, економіки, менеджменту, технічних наук, медицини та фармації.

Збірник зібраний та підготовлений до друку співробітниками кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету та розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 1 від 30 серпня 2018 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; Ю.Є. Полянський, канд. юрид. наук, проф. – заст. голови Ради; А.Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук; О.А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; М.І. Зубов, д-р філол. наук, проф.; В.Г. Шутурмінський, канд. мед. наук.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Н.М. Крестовська, д-р. юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; Цуркану С.І., канд. юрид. наук, доц.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; Жаборюк О.А., д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол., проф.; Л.І. Морошану, канд. філол. наук, доцент; В.Г. Таранец, д-р філол. наук, проф.

Економіка і менеджмент

А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф.; О.М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; М.П. Коваленко, д-р фіз.-мат. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; Деркач Т.В., д-р екон. наук, доц.; Потьомкін Л.М., д-р екон. наук, проф.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К.М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е.А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л.І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент; Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтвознавства, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доц., Палатніков Г.А., засл. діяч мист. України.

Медичні науки

В.А. Бачериков, канд. хим. наук, доцент; В.А. Малиновський, канд. мед. наук, доцент; Е.Л. Маркіна, канд. хим. наук, доц.; Чулак Л.Д., д-р мед. наук, проф., засл. деят. науки і техн. України; Романчук О.П., д-р мед. наук, проф.

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Крижановська Тетяна Олександрівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: conference.mgu@gmail.com

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

Д.Г. Манько
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО СТВОРЕННЯ ПРАВОВИХ АКТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу спеціальних методів юридичної діяльності щодо створення правових актів. Досліджуються методи: юридичного аналізу, юридичної концентрації, юридичного конструювання.

Ключові слова: методологія, метод, юридична діяльність, правові акти, суб'єкти права, юридичні технології.

Основний текст. Розкриття сутності та правової природи здійснення юридичної діяльності пов'язано з необхідністю встановлення чіткого методологічного інструментарію, визначення термінів, понять та категорій, застосування яких забезпечить повноту та всебічність їх наукового осмислення.

Фактично нам необхідно визначити той шлях, яким буде розвиватися дослідження обраної проблеми. Із цього приводу Г. Гегель вказував, що «пізнання котиться вперед від змісту до змісту. Насамперед, цей поступальний рух характеризується тим, що воно починається з простих визначень і що наступні визначення стають дедалі багатшими і конкретнішими. Тому що результат містить у собі свій початок, і подальший рух цього початку збагатив його (початок) новою визначеністю. В абсолютному методі поняття зберігається у своєму інобутті, загальне – у своєму відокремленні, в судженні та реальності; на кожнім щаблі подальшого визначення загальне підносить вище всю масу свого попереднього змісту і не тільки нічого не втрачає внаслідок свого діалектичного поступального руху, не тільки нічого не залишає позаду, але несе із собою все придбане і збагачується й ущільнюється всередині себе» [1, с. 92].

Вірне методологічне планування є запорукою послідовного вивчення означеної проблеми, досягнення мети та найбільш повного розкриття встановлених завдань.

П.М. Рабінович методологію юридичної науки (у вузькому розумінні) визначає як «систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ» [9, с. 618].

У свою чергу, Н.М. Оніщенко, аналізуючи методологію теорії держави і права, зазначала, що остання, будучи системною сукупністю особливих пізнавальних методів, засобів, прийомів вивчення держави і права, закономірностей їх виникнення та розвитку, базується на певних, притаманних їй принципах дослідження державно-правової дійсності [13, с. 38].

С.С. Сливка вказує, що «під методологією слід розуміти набуті установки, сформовані погляди, певну точку зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів та засобів» [12, с. 62].

Згідно з науковою позицією М.С. Кельмана методологія – «це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ» [6, с. 14].

Розкриваючи сутність методології права, Д.А. Керімов вказував, що «методологія як сукупність підходів, принципів, методів забезпечує правильне застосування понять і категорій у пізнанні, повинна відображати специфіку процесу пізнання, орієнтувати суб'єкта пізнання на те, як його необхідно вести: які і в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного – джерел права – необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватись, яким чином слід застосовувати в пізнанні теоретико-поняттєвий апарат, тим самим визначати найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини» [7, с. 70].

Методологію юриспруденції можна розглядати з вузького та широкого кутів зору. Під час застосування широкого підходу ми можемо встановити, що методологія – це не тільки система принципів, підходів та методів, а й система знань про їх призначення та особливості застосування. У свою чергу, у вузькому значенні методологія відображає сукупність принципів, підходів та методів, які застосовуються в процесі пізнання державних і правових явищ.

У рамках цієї статті ми використовуємо поняття методології в її вузькому значенні та з усієї сукупності елементів аналізуємо лише спеціальні методи, застосування яких у практичній юридичній діяльності є запорукою створення якісних правових актів.

М.С. Кельман зазначає, що метод – це найбільш широкий, загальний підхід до вивчення того чи іншого і природного, і суспільного явища, із застосуванням якого можна досягти успіху в кожній галузі науки. Методологічна культура юриста – це його світоглядна зрілість, соціологічна грамотність, правова інформованість і професійна майстерність [5, с. 663].

Розвиваючи обгрунтоване М.С. Кельманом розуміння метода, слід зазначити, що застосування методів дозволяє досягти успіху не тільки в «кожній галузі науки», але й у практичній юридичній діяльності, чітка і логічна організація якої зумовлює використання спеціальних методів.

Юридичну діяльність С.Д. Гусарев визначає як «різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами-фахівцями з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів у відповідності з вимогами права. Юридична діяльність здійснюється у формі практичної, наукової та навчальної діяльності [3, с. 305].

Характеризуючи спеціальні методи створення правових актів, а саме: юридичного аналізу, юридико-логічної концентрації та юридичного конструювання – хотілось би зазначити, чому саме ці методи були виокремлені.

Основою для виділення зазначених методів послуговували теоретичні розробки відносно основних прийомів юридичної техніки, які були проведені Рудольфом фон Ієрингом [10, с. 41], та аналіз особливостей здійснення практичної юридичної діяльності окремими суб'єктами права (адвокатами, прокурорами, суддями та ін.).

Метод юридичного аналізу орієнтує на пізнання фактичних обставин юридичної справи, доказової бази та затребуваності в правовому акті, який підлягає створенню. Таке пізнання має відбуватися шляхом виділення основної мети, першочергових та другорядних завдань, пошуку технологій та застосування правил, прийомів, способів та засобів, у тому числі матеріально-технічного характеру, які необхідні для створення правового акту, в якому отримують закріплення певні юридичні алгоритми.

Метод юридичного аналізу складається з таких процедур: збір та систематизація доказової бази; аналітичне дослідження наявних доказів та затребування додаткових документів; встановлення придатності доказів; доказування; попередній правовий висновок; матеріально-технічне оформлення юридичної справи.

Затребуваність в активному використанні вказаного методу впливає і з аналізу практики Європейського Суду з прав людини, в окремих рішеннях якого прямо вказується, що для справедливого судового розгляду суттєве значення має наявність у судовому рішенні достатніх підстав та аргументів, на основі яких воно було ухвалене. Так, у рішенні в справі «Руїс Торія проти Іспанії» від 9 грудня 1994 р. ЄСПЛ наголосив, що «у відповідності зі встановленим прецедентним правом, яке відображає принцип належного здійснення правосуддя, в рішеннях судів мають бути належним чином вказані підстави, за якими вони були ухвалені. Пункт 1 статті 6 ЄКПЛ зобов'язує судові інстанції вказувати мотивацію ухвалених ними рішень» [4, с. 420].

Ефективність втілення в життя зазначеного методу пов'язана також із використанням окремих методів соціології та статистики, зокрема: опитування, інтерв'ювання, статистичного аналізу та зведення, кореляції та ін.

На думку О.Ф. Скакун, «фактичні обставини справи встановлюються через доказування – логічно послідовну творчу діяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, суду щодо зібрання, дослідження та оцінки певних документів про обставини, які необхідно встановити для правильного вирішення юридичної справи. Доказування дає змогу відтворити той чи інший фрагмент дійсності, реконструювати обставини з метою встановлення істини для застосування норм права. У процесі доказування використовуються презумпції і преюдиції, які відповідно до законодавства не мають потреб у доказуванні. Законодавство фіксує, які обставини потребують доказування, а які – ні (загальновідомі, презумпції, преюдиції), які факти доводяться певними способами (наприклад, експертизою). Остаточне оцінювання доказу завжди є справою правозастосувача» [11, с. 234].

Ураховуючи зазначені обставини, ми можемо констатувати, що інформація, яка отримується в процесі реалізації методу юридичного аналізу, має суттєве значення не тільки для підготовки юридичної справи, її справедливого та вмотивованого розгляду, але, що є найбільш важливим, зазначена інформація є основою для майбутнього нормативного визначення (формалізації) моделі поведінки.

Метод юридико-логічної концентрації, по суті, є теоретичною моделлю порядку співставлення встановлених фактичних обставин юридичної справи з наявними нормами права.

Метод юридико-логічної концентрації зумовлює застосування вищого рівня професійної майстерності юриста з урахуванням як його професійного досвіду, так і фактичного відчуття права, розуміння порядку організації системи законодавства та знання чинних правових норм, звичаїв ділового обороту та особливостей організації юридичної діяльності, юридичної доктрини та догми права.

Слід враховувати, що зазначене співставлення фактичної та юридичної моделі юридичної справи не завжди має абсолютний рівень співвіднесення. Інколи має місце прогалина в праві, і саме в цих випадках від професійного рівня правозастосовувача, суб'єкта юридичної справи залежить якість та ефективність вирішення порушеного питання.

Метод юридико-логічної концентрації зумовлює напрям оціночно-пізнавальної діяльності компетентного суб'єкта щодо можливостей застосування правових норм. Окремими процедурами реалізації зазначеного методу можна виділити: зіставлення отриманих даних відносно фактичних обставин із положеннями норм права; вибір найбільш повних та ефективних моделей правової регламентації; юридична кваліфікація.

Із цього приводу В.Г. Гончаренко зазначає, що «юридична кваліфікація методологічно залежить від рівня теоретичної розробки правових норм окремо і в їх системі, якості законотворення, рівня індивідуальної підготовки кадрів правозастосовників і прямо детермінується навичками неофіційного доктринального та офіційного аутентичного, легального і казуального тлумачення, будучи повною мірою саме результатом цих видів тлумачення» [2, с. 108].

В аспекті розкриття сутності юридичної діяльності щодо створення правових актів зазначений метод дозволяє встановити особливості ідентифікації суб'єктів та вибору належної моделі їх поведінки в рамках здійснення ними ефективної юридичної діяльності.

Метод юридичного конструювання відображає послідовність як пошуку та створення необхідного виду формально-юридичного оформлення самого процесу провадження юридичної справи, так і фіксації її результатів.

Юридичне конструювання – це інтелектуальна діяльність компетентного суб'єкта щодо створення (відтворення) правового акту (як письмового, так і усного, і конклюдентного). Це конструювання моделі, в якій встановлюється юридична композиція, що відображає логічне співвідношення викладу вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

Юридичне конструювання складається з двох базових процедур: теоретичного моделювання та формалізації.

Теоретичне моделювання є, по суті, підготовкою проекту правового акту. Такий акт ще може бути змінений у відповідності до вимог суспільства, його окремих верств, положень національного або міжнародного права.

У свою чергу, формалізація – це юридична діяльність, результатом якої є фактичне створення та формальне вираження правового акту, його опублікування та реєстрація. Продуктом формалізації є чинний правовий акт.

Так, на думку Н.М. Пархоменко, під формалізацією слід розуміти «використання засобів законодавчої техніки та офіційного характеру самої діяльності з формування їх змісту та зовнішньої форми. За своєю сутністю факт закріплення правових норм у певних джерелах права означає наділення їх юридичною силою і статусом офіційного документа, що слугує нормативною основою для регулювання суспільних відносин» [8, с. 628].

Метод юридичного конструювання дозволяє встановити технологічні особливості створення юридичних алгоритмів, проаналізувати статус суб'єктів конструювання, прийомів і способів викладення правового матеріалу та встановлення зв'язку з іншими правовими актами.

Підсумовуючи, слід наголосити, що визначений методологічний інструментарій використовується для встановлення порядку створення якісних правових актів у відповідності до існуючих юридичних технологій, вимог суспільства та положень законодавства.

Зазначені методи відображають вихідні методологічні засади технологій здійснення юридичної діяльності в сучасному праві та формують основу для отримання всебічної та повноцінної інформації щодо їх правової природи та соціального призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права. М.: Мысль, 1980. 524 с.
2. Гончаренко В.Г. Пізнавальна функція юридичної кваліфікації // Проблеми юридичної кваліфікації (Теорія і практика): тези міжнародної наукової конференції. Вісник Академії адвокатури України. К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010. Число 1(17). С. 106–108.
3. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. К.: Знання, 2005. 655 с.
4. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.
5. Кельман М.С, Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права. К.: Кондор, 2006. 477 с.
6. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2013. 40 с.
7. Керимов Д.А. Методология права: Предмет. Функции. Проблемы философии права; ИГиП РАН. [2-е изд.]. М.: Аванта+, 2001. 559 с.
8. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. Х., 2013. 976 с.
9. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К.-М. 792 с.
10. Рудольф фон Иеринг: Юридическая техника / Сост. А.В. Поляков. М.: Статут, 2008. 231 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
12. Сливка СС. Філософія права: методологічне осмислення. Право України. 2011. № 8. С. 61–70.
13. Теорія держави і права. Академічний курс / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Д.Г. Манько. Специальные методы юридической деятельности по созданию правовых актов. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена анализу специальных методов юридической деятельности по созданию правовых актов. Исследуются методы: юридического анализа, юридической концентрации, юридического конструирования.

Ключевые слова: методология, метод, юридическая деятельность, правовые акты, субъекты права, юридические технологии.

D. Manko. Special methods of legal activities for creating legal acts. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of special methods of legal activity for the creation of legal acts. Methods are studied: legal analysis, legal concentration, legal construction.

Key words: methodology, method, legal activity, legal acts, subjects of law, legal technologies.

SOME QUESTIONS OF THE LEGAL REGULATION OF THE CONCESSION ACTIVITY IN UKRAINE AND THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Summary. *The article examines the theoretical and practical issues of the concession activity of the construction and operation of roads in the countries of the European Union and Ukraine.*

Key words: *concept of concession, types of concessions, concessions for the construction of roads, concessions for the operation of roads, experience of European countries and Ukraine.*

The problem definition. The arrangement of the safe conditions for the population's life and health is one of the state essential functions. Nowadays the Ukrainian roads safety is the most problem being discussed at all the levels. The conducted researches prove that 97% of the Ukrainian roads are in an unsatisfactory state which has a very negative effect on the economy of the state. According to expert estimates, only through bad roads the state annually loses about 30 billion uah GDP.

However, as Y. Koval reasonably observes that the whole complexity of the situation lies in the fact that irresponsible attitude towards the state property, which are the roads of the general use, has led to the fact that some of them are already foolishly repaired and it is better and correctly to build new ones instead of them.

Proceeding from the fact that there is barely enough public funds for the pit repair and repayment of the previously taken loans, other sources of financing are needed for the construction of roads, one of which may be concessions for the highways construction and maintenance.

The current state of the infrastructure objects and priority sectors of the Ukrainian economics require the involvement of the financial resources of the private sector into the socially important investment projects, which stipulates the use of the concession mechanism. The stated form of the investment makes it possible to attract private investments and replace them with a portion of the budget expenditures, which is a significant plus for the industries where an opportunity of the attracting private capital is a prerequisite for the implementation of investment projects aimed at the high economic or social benefits.

Due to the lack of experience in the concession activity in Ukraine, we consider it useful to study the experience of the foreign countries and an opportunity of its application in our country, which determines the relevance of this study. The purpose of the present article is to analyze the legislation of some countries of the European Union, which regulates issues of concession activity in the highways construction and maintenance, and legislation of Ukraine, as well as the proposals development for its improvement.

Analysis of Research and Publications. The concession, as a tool for attracting the private sector to the implementation of infrastructure projects, has become widespread in the world as early as the second half of the twentieth century. At present 120 countries of the world use the practice of cooperation between the government and investors on the basis of concession agreements [2].

During the work on the article, the researches of Ukrainian and foreign authors, such as M. Bahurin-skaya, L. Goncharuk, O. Grigороva, A. Zakharova, Y. Koval, M. Kucheriavenko, O. Medvedev, M. Ovakimyan, G. Pilgrim, etc. have been used.

Currently there are a large number of definitions of terms "concession" and "concession agreement". Thus, in the most European countries, a concession is treated as a state confidence trust to a third person, to which the state power gives certain powers related to the full or partial management of the objects related to the competent state administration. In the terminology of the World Bank, a concession is understood as the acceptance by a private party of the management functions of a state-owned enterprise within a certain period of time and imposing significant financial risks on itself.

However, under such agreements, the compulsory directives are in force for the European Union, according to which the project, where the participation of the state amounts to more than half of the total amount of

concession contract financing, should not be transferred to a private operator, since it is subject to the rules that are subject to all the state projects in European countries [3].

The modernization of the transport infrastructure in Italy, France, Spain, and the United Kingdom is a striking example of the successful involvement of the private capital in the reconstruction and construction of the state-owned objects. Thus, according to the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine, France possesses 5830 km of the highways built and maintained under the concession conditions; the total length of the Spanish motorways built by the concessionaires is about 1000 km.

One of the leaders in the concession mechanism implementation for the construction and operation of roads is France. Thereby in France nearly 300 highways are operated under the concession conditions, which justifies the analysis of the concession legislation of that country. In France the law on concessions in the field of the public services (housing and utilities, road construction and exploitation, energy, etc.) has existed since Napoleon, that is, the first concessions to private companies were issued at the beginning of the XIX century.

The French companies are among the leaders among the foreign firms that use public-private partnership mechanisms (hereinafter – PPP) [4]. Thus, they have created and continue to develop one of the two basic models of the widely used concession in the world, the so-called "French model", which differs significantly from the other – Anglo-American one – in a number of the significant features, as follows:

1) the exclusion (prohibition) of the privatization by a concessionaire of a municipal or state property that was transferred to him by a concession;

2) the complex nature of the concession, when the concessionaire is simultaneously entrusted with the development of the concession, and the implementation of measures necessary for the creation or modernization of infrastructure facilities and their operation.

For example, unlike the Anglo-American model, where three private tenders are conducted for the selection a private partner (for design, construction, maintenance (or management), in France the only one tender for all the types of works or services exists.

It should be noted that there is no single law combining all the forms of PPP in France. The legal regime with regarding to the concessions is based mainly on the administrative law and the law of Sapin [4], which came into force in 1993 and provides a large number of the measures in the fight against corruption, in particular the mandatory participation in the consideration and approval of the contracts for public works of representatives the opposition and the Directorate General for Competition and Consumption.

According to the legal regulation within the EU in France, there exists "contractual" and "institutional" forms of PPP. The Contractual PPP is a concession granted to a private investor (concession for works, services, leasing, etc.). The institutional form of PPP is the creation of a joint venture with the participation of a public authority or a company on the one hand and private investors on the other hand.

The concessional forms of the contracts occupy a special place in the practice of PPP in France. Over the past 20 years, they have undergone the significant changes, first of all, concerning to the financial obligations growth of the state. Thanks to this, the concession mechanisms have become more commonly used in the large-scale infrastructure projects, especially in the transport sector and in the energy sector. The highways, health protection, utilities and energy spheres occupy the most dominating positions in the French PPP economics. The United Kingdom is considered to be the second in terms of the implementation and timing of the concession policy expansion. The English authorities have made a significant progress in the concession legislation developing. However, it retained the right to issue an official permit for the construction of the roads and determined the special points for the established fare collecting.

The concession activity experience in Italy deserves our attention as well. Among the terms for the concession policy implementation in the country, it should be noted that from the very beginning the state control over the roads construction and operation was stipulated, the obligatory deductions of concessionaires to the state treasury were determined, and the construction of new transport lines was an important condition for the concession contracts. Thus, an example of successful concession in modern practice was the development of concessionary mechanisms by the French authorities. A little later, a similar form of state participation in infrastructure projects was taken over by Spain, where concessionary mechanisms were more justified and perfect, the effect of which implementation has surpassed the success of other countries. In one decade in Spain almost all the infrastructure was upgraded.

The concessional activity in Ukraine is governed by a large number of normative legal acts: Chapter 40 of the Civil Code of Ukraine [5], Laws of Ukraine "On Concessions" [6], "On Concessions for the Construction and Operation of Highways" [7] and others. However, the Ukrainian legal practice at present includes only two concession contracts for the construction and operation of roads: the concessions for the construction and operation of the

Lviv-Brody highway [8], the concession for the construction and operation of the new Lviv-Krakovets highway [9], which were terminated by the state in connection with the undertaken obligations failure by the concessionaires.

It is noted that, the imperfect regulatory and legal framework is one of the reasons for the concession contracts failure, since the existing Law of Ukraine "On Concessions" does not meet the requirements of the current time and it requires a qualitative upgrade in terms of the procedure editing for the concession payment calculating, the conditions for a concession tender conduction and the winner election, lack of the terminated expert examination of the concession facility, though 17 amendments have already been made to the mentioned law.

But it should be agreed with Y. Koval, who states that legislation, whatever perfect it may be, is never able to be the reason for the social relations changing. Thus, the legislation may reflect already existing relationships, transferring them thus into a legal ground, or become a catalyst for a change, but only if there have already been existed external prerequisites [1].

On February 27, 2018, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a law that allows transferring on the terms of the concession public road of general use for construction and operation [10]. The implementation of the law, according to the press service of the Presidential Administration, will facilitate the creation of the conditions for attracting investment for construction and operation of motor roads under the concession conditions. The Law provides for amendments to the Laws of Ukraine "On Concessions", "On Concessions for the Construction and Operation of the Roads", "On Roads", "On the Sources of Financing of the Road Economics of Ukraine", "On alienation of land plots and other immovable property objects, disposed on them, being in private ownership, for public needs or from the motives of social necessity" [11].

The law also provides that the decision to conduct a concession bid is taken by the Government of Ukraine, in which, in particular, the technical parameters of the highway, the basic financial indicators of the motorway provision by the concession, the deadline for which the concession is granted, the maximum amount of compensation to the concessionaire, the alternative free travel route and a number of other issues are stipulated.

However, it is hardly possible to agree that the provision of the specified type of the motor roads in the concession was not foreseen by the current legislation, since Article 3 of the Law "On Concessions" stipulates that the objects that can be granted by the concession are construction (a complex of the road construction and design works related to the construction of a new highway) and the exploitation of the highways, objects of the road industry, and other road structures.

On April 3, 2018, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the bill "On Concessions" in the first reading [12] as the basis, which means it having accused **all** of the imperfect concession legislation, it began its reforming. In connection with this, the question arises whether the new legislation takes sufficiently into account the mistakes made, the question of the state's relation to the foreign and national investors, the experience of concession activity of the foreign countries, the countries of the European Union and its legislation.

Conclusions. The Constitution of Ukraine states that exclusively the laws of Ukraine define the principles of organization and operation of the transport (p. 5, cl. 92); the principles for the foreign economic activity (p. 9, cl. 92). Due to the political and socio-economic crises in Ukraine, we reckon that decisions on the concessions granting for construction and operation of highways should be taken by the Verkhovna Rada of Ukraine. In addition, the construction and operation of highways is a full-scale investment project, therefore, the Verkhovna Rada of Ukraine, as the manager of budget funds, should also guarantee the rights protection for the investors of these projects. We also consider it expedient to study the experience of the concessions on the construction and operation of motor roads in foreign countries, countries of the European Union, as well as the experience of legal provision of this area of activity in order to improve the concession legislation of Ukraine.

REFERENCES

1. Koval Y. Prospects for the construction of concession roads in Ukraine Legal newspaper online. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/perspektivi-budivnictva-koncesiynih-dorig-v-ukrayini.html>. Title from the screen.
2. Concession: back to the future. World experience URL: <http://irisgroup.infQ/kontsesiya-nazad-u-majbutnje-svitovyj-dosvid/>. Title from the screen.
3. Nemchaninova M.A. Application of the foreign experience for the improvement of regional concession policy [Electronic resource] / M. A. Nemchaninova // Russian business. 2015. Vol. 16, No. 12. P. 1753-1764. URL: <https://bgscience.ru/lib/9241/>. Title from the screen.
4. Zakharov A.N. Application of the experience of public-private partnership of France in the field of fuel and energy in the solution of Russia's economic problems A.N. Zakharov, M.S. Hovakimyan World and national economy. 2012. No. 3. URL: <http://www.mirecTu/2012-03/primenenie-opyta-gosudarstvenno-castnogo-partnerstva-francii-v-oblasti-tek-v-resenii-ekonomicheskikh-zadac-rossii>. Title from the screen.

5. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 18, No. 19-20, No. 221–222. CI. 144.
6. On Concessions: Law of Ukraine dated July 16, 1999 Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. No. 41. CI. 372.
7. On Concessions for the construction and operation of highways: Law of Ukraine dated December 14, 1999 Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. No. 23. CI. 21.
8. About the provision of OJSC "Production and Research Company "Roztochchya ST" concessions for the construction and operation of the "Lviv-Brody" highway: the CMU dated November 16, 2002, No. 658-r The Verkhovna Rada of Ukraine: official web site -portal. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/658-2002-r>. – Title from the screen.
9. On Concession for the construction and operation of the new "Lviv- Krakovets" highway: Decree of the President of Ukraine dated July 4, 1998, No 739/98 [Electronic resource]. Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/739/98>. Title from the screen.
10. "Ukravtodor" almost for a year "was ripening" to announce a tender for the construction of the first toll road in Ukraine TSN Ukraine. URL: <https://tsn.ua/groshi/ukravtodor-mayzhe-rik-dozrivav-abi-ogolosi-konkursa-na-budivnictvo-pershoyi-platnoyi-dorogi-v-ukrayini-429462.html>. Title from the screen.
11. P.A. Poroshenko signed a law on the construction of the toll road: URL: <https://economics.unian.ua/transport/10052435-poroshenko-pidpisav-zakon-pro-budivnictvo-platnih-dorig.html>. Title from the screen.
12. The Law Draft on Concession: March 15, 2018 Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal. URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63630. Title from the screen.

Г.Й. Пузанова. Деякі питання правового регулювання концесійної діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу. – Стаття.

Анотація. У статті досліджуються теоретичні й практичні питання концесійної діяльності будівництва та експлуатації автомобільних доріг в Україні та країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: поняття концесії, види концесій, концесії на будівництво доріг, концесії на експлуатацію доріг, досвід України та країн Європейського Союзу.

Г.И. Пузанова. Некоторые вопросы правового регулирования концессионной деятельности в Украине и странах Европейского Союза. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются теоретические и практические вопросы концессионной деятельности строительства и эксплуатации автомобильных дорог в Украине и странах Европейского Союза.

Ключевые слова: понятие концессии, виды концессий, концессии на строительство дорог, концессии на эксплуатацию дорог, опыт стран Европейского Союза и Украины.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КОЧЕВНИКОВ: ПРОБЛЕМЫ И ПОИСКИ РЕШЕНИЙ

Аннотация. Предпринята попытка анализа и синтеза различных, в том числе нестандартных, методологий. Обосновываются причины их использования в исследовании истории кочевых государств.

Ключевые слова: кочевые государства, методология, седентаризм, ориентализм, постколониализм, вождество (чифдом).

Ни в одной области исследований о восточноевропейских гуннах, он-уйгурах и булгарах не имеется такого сильного противоречия, как в изучении державы гуннов и её правопреемников [14, с. 237]. И если существование государства Великой Булгарии Кубрат-хана не отрицается [3, с. 339, 341, 343.], то о существовании общества восточноевропейских он-уйгуров в литературе не упоминается. Соблазн загнать гуннов и булгар в категорию социоэкономики был непреодолимым [14, с. 237]. Э. Томпсон, стремясь подтолкнуть вниз по лестнице эволюции гуннов, их родственников он-уйгуров, акациров и булгар, намеренно неправильно переводил тексты источников [15, с. 129]. Историки находили для гуннов и булгар место в непрямой эволюции социальных функций, начерченной Л. Морганом, которому следовал Ф. Энгельс. Гунны находились на стадии «варварства», их «общество» развилось в «военную демократию» [14, с. 237].

А. Бернштам считал, что молодая демократия гуннов играла прогрессивную роль. Он дал концепции прогресса гуннских племен оригинальный поворот, полагая, что гунны помогли разрушить рабовладельческие общества и Римскую империю, расчищая путь для прогрессивного феодализма [14, с. 239]. Книга А. Бернштама была изъята из обращения. J. Harmatta на основании источников пришел к выводу, что гуннское общество стало государством в 445 г. н. э. Он писал, что «непокорные» гунны всё ещё отказывались быть подогнанными под какую-то из стадий, позволенных Ф. Энгельсом, что гуннское государство «не имело своего ясного характера» [22, с. 277–304]. Поздними исследованиями [5; 9; 8; 18] была подвергнута ревизии теория материалистического понимания истории развития кочевых государств. Обобщение археологического материала, появление новых исследований на основе концепций М. Вебера и Т. Барфилда [6; 1] привели ученых к созданию новой теории образования и развития кочевых государств (сохранившей в себе элементы формационного подхода), в которой кочевым народам вновь было отказано в государственности [12; 19; 7; 4]. Исследуя эти обстоятельства и дискуссию о выборе методологии в изучении кочевых государств, можем утверждать, что причиной сложившегося положения является колониальное прошлое, доминирование которого включало в себя не только властные отношения, но и сферу знаний.

В исследовании кочевых государств остаётся характерным явление, описываемое в литературе как седентаризм, – когда вопросы теории, касающиеся государств кочевников, рассматривались в уподоблении к развитию оседлых народов, созданной оседлой (западной) цивилизации [2, с. 11]. Создание бинарных оппозиционных структур – путь нашего взгляда на других и на себя. Г. Гегель первым ввел понятие «Других» как составляющий компонент самосознания и самоосмысления. «Другие» («они») или «конструктивные Другие» всегда противопоставляются «Своим». К. Лоренс так описывает этот процесс: «То, что представляется культурными элементами – человеческое бытие, слова, значения, идеи, философские системы, социальные организации, – поддерживается в видимом согласии только через активный процесс исключения, оппозиции и иерархии. Другие явления и элементы должны быть представлены как чуждые или «другие», где собственные элементы находятся в привилегированном положении, а чуждые элементы обесцениваются» [20, с. 23]. Концепция «других», их непохожести является интегральной частью для осознания идентичностей. Такой взгляд приводит к разрушительным последствиям.

В научной среде интеллектуальный раздел между Западом и Востоком обозначен Э. Саидом как «стиль мысли», основанный на онтологическом и эпистемологическом различии «Востока» и «Запада». Ориентализм – это западный путь доминирования, управления на Востоке, его реструктурирования. «Знание – власть», – пишет Э. Саид, повторяя за Мишелем Фуко. Восток не существует сам по себе, всё его прошлое и настоящее «ориентализировано» ориентализмом. Э. Саид предупреждает, что русский ориентализм требует дальнейшего изучения, исключая немецкий ориентализм, имеющий «чистое» прошлое [16].

Вот где мы находим истоки возникновения формационной линейной истории, которая была принята российскими интеллектуалами, её ретрансляции и принятия ориентализма кочевыми народами. Став «частью» Запада или России и будучи введёнными в «историю» интеллектуально, колонизированные народы принимают условия Запада и соответствующее понимание «истории». Местные историки пытаются ввести свои этнические истории в рамки «истории» западной, или российской, в попытке доказать, что их развитие соответствовало или было не хуже модели развития, по которой шли Запад и Россия. Это явление больше связано с идеологией, чем с наукой, что отражает всё ещё сохраняющееся положение интеллектуальной зависимости Востока от Запада. Такой подход или методология к истории кочевых государств (вне пределов «истории»), занимавший «вторичное» либо подчиненное положение, никогда не будет эффективным, что хорошо подтверждается фразой Л. Смит: «Инструменты хозяина никогда не разрушат дом хозяина» [21, с. 94].

Основной психологической проблемой является вопрос государственности (точнее, её первичности) у той или иной стороны. В российской историографии бытует мнение о том, что государственность была привнесена в степь Россией, что национальные государства были созданы Россией в 1924 г. Однако источники и археологический материал дают устойчивую точку опоры для государственности кочевых народов Восточной Европы, и задолго до V – VII вв. степь вначале приносит государственность руссам (*Patria Onoguria*, империя Аттилы, Аварский каганат, *Magna Bulgaria*, Хазарский каганат), а затем объединяет раздробленную Русь (Золотая Орда). Но кочевые государства продолжают «не соответствовать» параметрам и понятиям государства, вновь установленным в литературе теорией и «выстроенным» на основе американской антропологии.

Проблемой в дискуссии о кочевом государстве является разница между «государством» как словом и как термином. В основу теории государства была положена точка зрения М. Вебера, которым заменили К. Маркса [6]. Новая методология позволяет отрицать наличие государства у кочевников-скотоводов, заменив его вождеством – «чифдом» [11, с. 11–61]. Проблема многих исследователей, связанная с «кочевой самоидентификацией», состоит в том, что они «принимают» основной тезис ориентализма, считая историческую линию развития человечества проходящей через Европу. Отсюда попытки соотнести теорию кочевого государства и социально-экономического развития с теориями развития оседлых государств, концепции которых предполагают наличие классов, институтов управления и монополии на применение легитимного насилия. Подобное смешение отношений можно усматривать, например, в работе С. Толыбекова [17, с. 75–83], или в анализе государств восточноевропейских булгар VII в. н. э., выразившемся в экстраполяции на него этнографического материала конца XIX в., или в применении кросс-культурных методик [3, с. 333–338]. Эти «попытки» подтверждают вывод Э. Саида: западная научная теория, построенная на основе образа «Востока для себя» («Запада»), превратилась в образ «Востока для собственно Востока».

Таким образом, дискуссии о выборе методологии в исследовании кочевых государств (образования и развития государственности) становятся одним из важнейших инструментов как в теоретических исследованиях, так и во взаимоотношениях историков стран Восточной Европы. Понять что-либо о кочевом обществе можно только исследуя сами эти общества и считая их особым вариантом общечеловеческого развития [13, с. 9]. В методологическую основу должны быть положены принципы и приемы исследований, учитывающие развитие у кочевых народов ранней государственности в самобытных и оригинальных формах, а также то, что кочевые государства как важный фактор общечеловеческой истории достойны самого пристального внимания как высокоорганизованные и своеобразные государства [13, с. 341].

ЛИТЕРАТУРА

1. Барфилд Т. Мир кочевников скотоводов. Кочевая альтернатива социальной эволюции / отв. ред.: Н. Крадин, Д. Бондаренко. М., 2002. С. 43–61.

2. Битикчи Э. Седентаризм в исследовании кочевников. URL: <http://www.mesoeurasia.org/archives/5346>.
3. Васютин С., Дашковский П. Социально-политическая организация кочевников Центральной Азии поздней древности и раннего средневековья (отечественная историография и современные исследования). Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2009. 400 с.
4. Васютин С., Пугачев А. О роли тюрко-болгар в формировании раннесредневековой болгарской государственности (проблемы отечественной историографии и реконструкции политарных процессов). *Медиевистика XXI века: проблемы методологии и преподавания* / ред. А. Мить и др. Кемерово, 2007. Вып. 3: Запад и Восток: власть, социум, ментальность, особенности исторического развития. С. 94–182.
5. Владимирцов Б. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1934. 223 с.
6. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990. 808 с.
7. Гринин Л. Раннее государство и его аналоги. Раннее государство, его альтернативы и аналоги / под ред. Л. Гринина и др. Волгоград, 2006. С. 85–163.
8. Златкин И. Концепция истории кочевых народов А. Тойнби и историческая действительность. *Современная историография стран зарубежного Востока: проблемы социально-политического развития*. М., 1971. С. 131–193.
9. Кешибеков А. Кочевое общество. Алма-Ата, 1984. 160 с.
10. Крадин Н. Кочевые общества (проблемы формационной характеристики). Владивосток, 1992. 240 с.
11. Крадин Н. Вожество: современное состояние и проблемы изучения. Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. М., 1995. С. 11–61.
12. Кычанов Е. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров. М., РАН; Восточная литература, 1997. 318 с.
13. Кычанов Е. История приграничных с Китаем древних и средневековых государств (от гуннов до маньчжуров). СПб., 2010. 360 с.
14. Менхен-Хелфен О. Мир гуннов. Исследования их истории и культуры / пер. с англ. В. Мирзаянова. Принстон, 1973. Т. 1. 358 с.
15. Рафиков А., Бернштам А. Очерк истории гуннов. *Вопросы истории*. 1952. № 5. С. 126–131.
16. Саид Э. Ориентализм. Нью-Йорк, 2006. 636 с.
17. Толыбеков С. О патриархально-феодалных отношениях у кочевых народов. *Вопросы истории*. 1955. № 1. С. 75–83.
18. Федоров-Давыдов Г. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. М.: Изд-во Московского ун-та, 1966. 274 с.
19. Хазанов А. Кочевники евразийских степей в исторической ретроспективе. *Кочевая альтернатива социальной эволюции* / отв. ред.: Н. Крадин, Д. Бондаренко. М., 2002. С. 27–42.
20. Lawrence C. *From Modernism to Postmodernism: an anthology*. Cambridge, Mass.: Blackwell, 1996. 90 p.
21. Smith L. *Imperialism. History: writing and theory*. Oxford: Blackwell, 2001. 180 p.
22. Harmatta J. *The Dissolution of the Hun Empire I*. AAASH. 1952. Т. 2. P. 277–304.

Е.Ш. Умеров. Методологічні основи дослідження державності кочовиків: проблеми та пошуки рішень. – Стаття.

Анотація. Зроблено спробу аналізу й синтезу різних, у тому числі нестандартних, методологій. Обґрунтовуються причини їх використання в дослідженні історії кочових держав.

Ключові слова: кочові держави, методологія, седентаризм, орієнталізм, постколоніалізм, вождівство (чіфдом).

E. Umerov. Methodological foundations of the study of the status of the nomads: problems and search for solutions. – Article.

Summary. An attempt was made to analyze and synthesize various, including non-standard methodologies. The reasons for their use in the study of the history of nomadic states are substantiated.

Key words: nomadic states, methodology, sedentaryism, orientalism, postcolonialism, chifdom.

М.О. Шуміло

*студентка 4 курсу медичного факультету № 1
Донецький національний медичний університет,
м. Лиман, Донецька область, Україна*

П.Г. Давидов

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін
Донецький національний медичний університет,
м. Лиман, Донецька область, Україна*

ДИСКРИМІНАЦІЯ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ ЛЮДЕЙ ІЗ ХРОНІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ТА ІНВАЛІДНІСТЮ

***Анотація.** У статті досліджено стан нормативно-правової бази, яка регламентує трудові відносини за участю інвалідів. Розглянуто, як люди зі стійкою втратою здоров'я можуть використовувати закони про дискримінацію для забезпечення дотримання своїх прав на робочому місці.*

***Ключові слова:** дискримінація, ейблізм, інвалідність, медико-соціальна експертиза, робоче місце.*

Постановка проблеми. Вихід на ринок праці після закінчення освіти може виявитися складним завданням для будь-якої людини в сучасному світі. Однак молоді люди з обмеженими можливостями стикаються з набагато меншою кількістю варіантів зайнятості, ніж кандидати, які не є інвалідами. Робоче місце є однією зі сфер життя, де люди з хронічними захворюваннями часто стикаються з найбільшою дискримінацією. Їх хвороба може викликати постійну інвалідність або час від часу робити їх недієздатними через погане самопочуття. У будь-якому разі люди з хронічними захворюваннями часто піддаються дискримінації та переслідуванню на робочому місці в результаті порівнювання виконання тієї ж роботи здоровою людиною. В Україні значно більшої кількості людей зі стійкою втратою здоров'я повинна бути надана можливість увійти в робочу силу, адже у сфері зайнятості люди з інвалідністю мають такі ж можливості й переваги, як усі інші особи. Особливо залежно від галузі роботи часто виявляється, що працівники з обмеженими можливостями є більш продуктивними, ніж інші колеги. Наприклад, глухі та слабочуючі люди часто успішні в шумних роботах, а в сліпих людей відсутність зору часто компенсують інші органи чуття, такі як тактильне або смакове відчуття.

Мета статті – привернути увагу до проблеми дискримінації на робочому місці людей із хронічними захворюваннями та інвалідністю, надати основну інформацію, яку необхідно знати про це явище, і зробити свій внесок у справу зменшення випадків дискримінації за ознакою інвалідності.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) визначити поняття дискримінації та явища, що можуть бути віднесені до дискримінації на робочому місці; 2) визначити правовий статус осіб з інвалідністю; встановити, які закони захищають осіб з інвалідністю; 3) з'ясувати, як люди з вадами здоров'я можуть протидіяти дискримінації.

Матеріали дослідження: законодавство України, міжнародні нормативно-правові акти, рішення Європейського суду з прав людини щодо інвалідів, прецедентна практика Європейського суду з прав людини, навчальна література, звіти громадських організацій, спрямованих на боротьбу з дискримінацією, звіти профспілок.

Основним **методом дослідження** є аналіз використаної літератури.

Результати. Дискримінація – це менш сприятливе, негативне ставлення до людини з певною характеристикою чи атрибутом, ніж до людини, у якої немає цієї характеристики або атрибуту. До характеристик та атрибутів належать стать, вік, колір шкіри, сімейний стан, сексуальна орієнтація, інвалідність, політичні переконання чи дії тощо.

Ейблізм – це системна дискримінація людей із фізичними або психічними особливостями розвитку, інвалідністю чи іншими захворюваннями. Саме через це людям з інвалідністю частіше відмовляють у роботі або будь-яким принижують та упереджено ставляться до них на робочому місці.

У публікації наведено посилання на дискримінацію інвалідів та інвалідності, тому що деякі люди можуть отримати статус інваліда, якщо втратили здоров'я внаслідок захворювання, травм та уроджених дефектів, що обмежує їх життєдіяльність. Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності» від 5 вересня 2011 р. № 561 інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я України [2]. Медико-соціальна експертиза визначає ступінь обмеження життєдіяльності людини, причину, час настання, групу інвалідності, сприяє проведенню ефективних заходів щодо профілактики інвалідності, реабілітації інвалідів, пристосування їх до суспільного життя. Цій експертизі підлягають особи, які втратили здоров'я внаслідок захворювання, травм та уроджених дефектів, що обмежує їх життєдіяльність, а також особи, які за чинним законодавством мають право на соціальну допомогу, компенсацію втраченого заробітку або звільнення від виконання відповідних обов'язків тощо.

Правовий статус особи з інвалідністю характеризується тим, що як громадянин держави така особа володіє всією повнотою конституційних прав, свобод та обов'язків, тобто володіє загальним правовим статусом. З іншого боку, як особа, яка має певні вади здоров'я, особа з інвалідністю наділена додатковими правами й пільгами або на неї покладені додаткові обмеження, тобто вона має спеціальний правовий статус. Законодавство України, яке регулює статус осіб з інвалідністю, складають Конституція України [1], Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [3], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [4] та інші документи. Міжнародними актами, які регулюють статус осіб з інвалідністю, є Конвенція ООН про права інвалідів [6], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [7], а також прецедентна практика Європейського суду з прав людини [8]. Ці документи захищають осіб з інвалідністю від дискримінації на всіх стадіях працевлаштування – від прийому до звільнення. Вони також захищають їх сім'ю, друзів, колег та опікунів від дискримінації щодо їх інвалідності чи стану здоров'я.

Дискримінація за інвалідністю на робочому місці є законною, тільки якщо вона відповідає певним вимогам: а) інвалідність або стан здоров'я повинні охоплюватися юридичним визначенням «інвалідність»; б) особа з інвалідністю повинна відчувати «пряму» чи «непряму» дискримінацію або «піддаватися впливу несприятливих наслідків» із боку роботодавця чи колег по роботі.

З термінами «пряма» або «непряма» дискримінація можна ознайомитися в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5]. Особа зазнала прямої дискримінації, якщо через її стан здоров'я до неї ставляться менш сприятливо, ніж до здорової людини. Наприклад, особа з інвалідністю зазнала прямої дискримінації, якщо роботодавець вирішив не наймати її або не пропонує їй підвищення через її інвалідність або стан здоров'я. Виняток складають випадки, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю й безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру й обсягу загрожує погіршенню здоров'я осіб з інвалідністю (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 2249-VIII від 19 грудня 2017 р.). Особа з інвалідністю зазнала непрямої дискримінації, якщо її роботодавець ставить вимоги формально однакові для всіх, проте фактично ставить особу з інвалідністю в нерівне положення. Наприклад, якщо особа користується інвалідним візком, а робоче місце не обладнане спеціальними пандусами, вона не зможе отримати доступ до робочого місця, яке є важливим для її роботи. Аналогічним чином особа з інвалідністю зазнала непрямої дискримінації, якщо вона глуха, а її роботодавець відмовляється надавати їй комунікаційні засоби, такі як друкарська машинка для телефонів або перекладач для розмовної мови для зустрічей.

Не завжди дискримінація є прямо забороненою законодавством, за певних обставин вона не регулюється законом. Не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують права й свободи інших осіб та не створюють перешкоди для їх реалізації, а також не надають необґрунтовані переваги особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії (п. 3 ст. 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5]). Роботодавець фактично має право дискримінувати особу на підставі її інвалідності чи стану здоров'я в таких випадках: 1) якщо вона не може виконати «властиві» або «справжні й розумні» вимоги до роботи; 2) якщо «спеціальні умови або об'єкти», які їй потрібні, призведуть до «надмірного» чи «невиправданого тягаря» її роботодавця; 3) якщо вона все ще не зможе виконати «властиві» чи «справжні й розумні» вимоги її роботи, коли їй були надані «спеціальні умови».

Властиві або справжні та розумні вимоги до роботи, як правило, означають навички й уміння, необхідні для виконання роботи, на яку особа претендує. Фактори, які будуть враховані під час визначення цих вимог, – це освіта, кваліфікація й досвід, а також характеристика з попереднього місця роботи, якщо цього потребує роботодавець.

Якщо в особі є певні особливі потреби, роботодавець повинен надати спеціальні умови або об'єкти для задоволення цих потреб. Спеціальні умови або об'єкти – це зміни на робочому місці, які зроблені, щоб допомогти особі виконати властиві чи справжні й розумні вимоги її роботи. Наприклад, спеціальні умови або об'єкти можуть включати модифікацію робочого місця, встановлення допоміжних пристроїв для пересування на інвалідних візках або надання спеціального обладнання чи допомоги. У міжнародному законодавстві спеціальні умови мають як синонім словосполучення «розумне пристосування» [6]. Так, у ст. 2 Конвенції ООН про права інвалідів міститься таке визначення цього поняття: «розумне пристосування передбачає внесення, якщо цього вимагає певний випадок, низки необхідних і найбільш придатних змін та коригувань, які не стають невідповідними або не виправданим тягарем, для забезпечення реалізації чи здійснення інвалідами разом з іншими особами всіх прав та основних свобод людини». Так, у Великій Британії Законом про заборону дискримінації інвалідів передбачені такі види розумного пристосування в трудовій сфері: адаптація приміщень, зміна графіка роботи, додаткове навчання на робочому місці, послуги читця або перекладача, передача виконання окремих обов'язків іншим співробітникам, надання відпустки, необхідної для реабілітації та професійного навчання, придбання або модифікація обладнання тощо.

Не всі спеціальні умови й об'єкти, яких може потребувати людина з втратою здоров'я для забезпечення реалізації права на працю, будуть заходами розумного пристосування. Як вказано в наведеному вище визначенні, такі заходи не повинні накладати на роботодавця надмірний чи не виправданий тягар. В Україні відсутні критерії розуміння надмірного або не виправданого тягаря. Проте в Європейському Союзі є відповідь на це питання: Директива Ради Європейського Союзу 2000/78/ЄС (імплементация положень якої включена до переліку зобов'язань України в Угоді про асоціацію з Європейським Союзом) визначає, що таке навантаження не буде непропорційним, якщо воно достатньою мірою компенсується державною підтримкою [9]. Невиправданий тягар передбачає балансування різних речей, у тому числі обсяг необхідних послуг та об'єктів, а також те, як це вплине на роботодавця, його бізнес, інших працівників, клієнтів та саму особу з обмеженими можливостями. Також буде розглянута фінансова ситуація роботодавця й орієнтовні витрати на об'єкти чи послуги. Наприклад, для роботи інваліда з важким порушенням рухової функції необхідний персональний комп'ютер, який управляється голосом. У випадках, коли роботодавцем є підприємство малого бізнесу, щомісячний прибуток якого в рази менший, ніж вартість такого комп'ютера, його придбання, безумовно, стане для роботодавця не виправданим тягарем, а отже, він звільняється від обов'язку здійснювати таке пристосування з метою працевлаштування інваліда. Якщо ж роботодавець – велика корпорація, то для неї покупка зазначеного спеціального комп'ютера невідповідним тягарем вважатися не буде. Інший приклад: дуже маленький бізнес не зможе дозволити собі встановити ліфт у приміщенні, якщо особа не може використовувати сходи.

Якщо особа відчуває й думає, що була дискримінована на робочому місці, вона має право звернутися зі скаргою, адже подання скарги забезпечить захист її законних прав. Якщо на робочому місці особа почуває себе комфортно, проте все-таки піддається незначній дискримінації, вона може обговорити цю проблему з відповідною особою та попросити її припинити свою дискримінаційну поведінку щодо неї. Якщо особа не відчуває себе комфортно та протистояти іншій особі не має сил, або якщо вона обговорювала це питання з нею, проте зазначена поведінка триває, варто поговорити з менеджером із персоналу, безпосереднім роботодавцем або профспілкою (якщо особа є її членом). Якщо особа не задоволена тим, як роботодавець розглядає скаргу, вона має право звернутися зі скаргою до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду в порядку, визначеному законом (п. 1 ст. 14 розділу III Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5]).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що дискримінація за ознакою інвалідності у сфері праці є негативним і протизаконним соціальним явищем як за законами України, так і за міжнародними нормативно-правовими актами. Проте є випадки, коли роботодавець має законне право відмовити в працевлаштуванні, однак підстави для цього прописані в міжнародному законодавстві, тому Україна, прагнучи інтеграції до світового правового поля, зобов'язана виконувати ці міжнародні правові приписи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 вересня 2011 р. № 561 / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>.
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
4. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-ІV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
6. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: міжнародний документ від 13 грудня 2006 р. (ратифікована 16 грудня 2009 р.) / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. (ратифікована 17 липня 1997 р.) / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>.
9. Про створення громад стандартів на підтримку рівноправності в сфері зайнятості та праці: Директива Ради Європейського Союзу 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р. URL: <http://base.garant.ru/2564485/>.

М.А. Шумило, П.Г. Давидов. Дискримінація на робочем месте людей с хроническими заболеваниями и инвалидностью. – Статья.

Аннотация. В статье исследовано состояние нормативно-правовой базы, регламентирующей трудовые отношения с участием инвалидов. Рассмотрено, как люди с устойчивой потерей здоровья могут использовать законы о дискриминации для обеспечения соблюдения своих прав на рабочем месте.

Ключевые слова: дискриминация, эйблизм, инвалидность, медико-социальная экспертиза, рабочее место.

M. Shumilo, P. Davidov. Discrimination in the workplace of people with chronic diseases and disabilities. – Article.

Summary. The article explores the state of the legal framework regulating labor relations with the participation of people with disabilities. Examines how people with sustainable loss of health can use discrimination laws to enforce their rights in the workplace.

Key words: discrimination, ableism, disability, medical and social expertise, workplace.

Розділ 2

Економіка, менеджмент, міжнародні економічні відносини

В.Г. Станіславський

*аспірант кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна
Науковий керівник: А.Г. Гончарук
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ТРАНЗАКЦІЯМИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА МАСШТАБОВАНOSTІ МЕРЕЖІ БІТСОІН

***Анотація.** У статті будуть розглянуті проблеми масштабованості мережі класичного блокчейну в умовах збільшення навантаження на мережу і популяризації технології при використанні в децентралізованій платіжній системі bitcoin. Автор спробує зв'язати економічну доцільність, масштабованість мережі і децентралізацію як шляхи збільшення ефективності і гнучкості управління транзакціями біткойну.*

***Ключові слова:** bitcoin, blockchain, SegWit, Lightning Network, децентралізація, масштабованість, управління, транзакції біткойну.*

Постановка проблеми. Проблема масштабованості біткойнів пов'язана з початковим обмеженням розробниками розміром в один мегабайт базової структури для зберігання даних (блоку) в його блокчейні [1] [2] [3]. Таке обмеження продиктовано особливістю побудови блокчейну, як повністю реплікованої розподіленої бази даних, що вимагає постійного пересилання між усіма учасниками кожного нового елемента. З ростом популярності біткойнів число транзакцій збільшилося, але через обмеження максимального розміру блоків не всі транзакції «містилися» відразу, періодично виникала черга. У травні 2017 року ситуація сильно погіршилася, очікування включення транзакції в блок сягало кількох днів [4] [5]. В системі біткойнів для прискорення обробки користувач може добровільно призначити комісію. Регулярне виникнення черги призвело до збільшення транзакційних зборів, але не усунуло затримку обробки транзакцій. Це робить використання біткойнів досить дорогим і тривалим, особливо для невеликих платежів – зникає сенс використовувати їх, наприклад, в кафе і барах [4]. Збільшення пропускну здатності біткойна було досить болючою темою в криптосвіті і нерідко приводило до протистояння між майнерами, які перевіряють транзакції біткойнів, і розробниками, які створюють програмне забезпечення для роботи з блокчейном, або розподіленим реєстром, який підтримує віртуальний актив. Критики стверджують, що збільшення кількості одиниць або мегабайт, які можуть бути оброблені в транзакції, призведе до зростання витрат для майнерів і витіснить цю групу користувачів, порушивши природне децентралізоване співтовариство верифікаторів валюти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика масштабування порушена в статтях таких журналів, як «coindesk.com», «news.bitcoin.com», активно обговорюється на тематичних конференціях і супроводжуються обговореннями в блогах відомих розробників та інвесторів, таких як «antonopoulos.com», «rogerver.com», «twitter.com/tonervays» тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Криптоспільнота виділяє дві великі проблеми, зокрема помірну централізацію в зв'язку з необхідним збільшенням блоку ланцюга блокчейну. А також фінансовий складник як пряму залежність заробітку власників мережі «Майнерів» від комісії звичайних користувачів. У цій статті автор спробує розібратися в цих двох питаннях, а також розгляне, як звичайні користувачі впливають на навантаження мережі і чому розмір блоку настільки важливий складовий елемент, який змушує криптоспільноту розділятися.

Мета статті. Розглянути наявні проблеми біткойну, проаналізувати історичні події в межах блокчейну. Визначити найбільш ефективні методи управління транзакціями в умовах граничного розміру блоку, а також розглянути нові технологічні прийоми для збільшення гнучкості транзакцій і розробки протоколу.

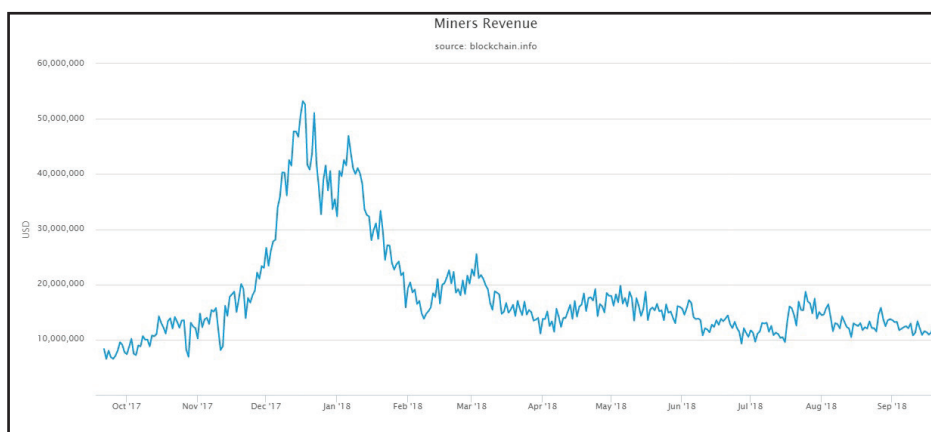
Основний матеріал. Проблема масштабування мережі і проблема централізації вже давно турбують криптоспільноту, а також інституційних інвесторів спраглих зайти на ринок криптоактивів. Оскільки біткоіни є програмним забезпеченням з відкритим вихідним кодом, будь-який користувач мережі може копіювати, змінювати і вносити свої правила в роботу цього коду, тим самим створюючи нові протоколи і ланцюжки, які є «Форк» і можуть бути «софт» або «хард». З моменту появи біткоіну в 2008 році мережа цієї криптовалюти проходила через безліч «Форків». З їх допомогою розробники намагалися вирішити проблеми масштабування, підвищити низьку пропускну здатність мережі, змінити лімітований розмір блоку і загалом полегшити навантаження на мережу Bitcoin. Активні суперечки розділили криптоспільноту на два табори, одні з яких за збільшення блоку мережі, другі – проти. Автор статті розглядає «біткоіни» як екосистему, яка сповнена залежностей. Перше, що варто взяти до уваги, це те, що біткоіни це саморегульований актив, який не має єдиного центру або розробника. Це open source продукт, а це означає що весь світ має право вивчати, змінювати і голосувати за зміни даного продукту. Майнери, як власники мережі, обслуговують звичайних користувачів і створюють оптимальні умови для їх роботи, а користувачі своєю чергою забезпечують оптимальні умови для майнерів. І тим і тим дуже вигідно підтримувати і розвивати цей продукт. Оскільки біткоін створений на дефляційній платформі, емісія весь час скорочується, а монети, які вже знаходяться в обороті, починають дорожчати. Тут же логічно припустити, що зростаюча аудиторія користувачів стимулює попит і пропозицію, що своєю чергою то збільшує то зменшує номінальну ціну біткоіну. Розглянемо технічні аспекти використання для звичайного користувача. 1 BTC = 1000 mBTC = 100 000 000 Satoshi, mBTC – це міліБіткоін (BTC і mBTC – це як міліметр і метр), Сатоши – це 10 в 8 ступені біткоіна, мінімальна одиниця цієї криптовалюти, названа на честь засновника Bitcoin – Сатоши Накамото. Граничний розмір блоку блокчейна на момент написання статті становить 1мб. Чим більше адрес беруть участь в транзакції – тим довше виходить код, тому що не можна просто так ділити біткоіни. Кожна адреса, з якої отримані кошти – це ± 148 байтів. Кожна адреса, на яку йдуть кошти, – це ± 34 байти. Кожна транзакція займає ще ± 10 байтів, незалежно від кількості адрес, які в ній беруть участь. Наприклад, ви отримали 1 BTC від Мишка, 2 BTC від Яни, 5 BTC від Жені, а потім відправили всі ці BTC (8 штук) Каті, отже, в цій транзакції бере участь 4 адреси!

$148 \times 2 + 34 \times 2 + 10 = 374$ байти. 34×2 , тому що окремою адресою служить адреса майнера для сплати комісії. Розумно припустити, що якщо обмеження блоку складає 1 мб, і чим більше адрес бере участь в транзакції, тим більше місця вона займає. Час перебування блока в середньому 10 хвилин. В один блок може потрапити тільки 2000-3000 транзакцій, а всі інші транзакції чекають своєї черги в так званому mempool. Першим проходить той, хто дасть більше грошей! Важливе зауваження: користувачі зазвичай дивляться, яку комісію вони платять за транзакцію, а майнери дивляться, скільки коштує кожен байт транзакції. Майнер, він же власник мережі, вільний сам вибирати, яким чином формувати блок і які транзакції в нього записувати, адже він з цього заробляє і конкурує з іншими майнерами. Розумно припустити, що більше шансів на те, що майнер вибере 2 транзакції з виставленою комісією в 0.3 ніж 1 транзакцію з комісією в 0.5 з урахуванням, що вона займає теж місце. Або наприклад, в черзі стоїть 10 000 транзакцій, пройти в наступному блоці може тільки 2 500. 9 000 транзакцій стоять з комісією 1 Сатоши / байт. Немає сенсу ставити комісію 8 Сатоши / байт, адже навіть при 2 Сатоши / байт ваша транзакція потрапить в перший же блок. Вартість транзакції в мережі біткоінів не залежить від суми транзакції, вона залежить від кількості адрес, які беруть участь в ній. Отже, буде вірно припустити, що здебільшого, під час переведення великої суми, ця сума буде зібрана з декількох «вхідних транзакцій». Виходить, що не розібравшись з комісійними зборами, звичайний користувач має всі шанси переплатити комісію, особливо якщо ця комісія визнана за стандарт в будь-якому біткоін гаманці, який може бути розроблений ким завгодно. Звичайно ж, мінімізація транзакційних витрат дуже важлива для звичайного користувача, але давайте розглянемо всі ризики майнерів. Нагорода за знаходження блоку стартувала з 50 BTC і зменшується на половину кожні 210 000 блоків, тобто ділиться навпіл. Складність змінюється кожні 2 016 блоків і залежить від часу, який буде потрібний для знаходження попередніх 2 016 блоків. Якщо блок буде знаходитися кожні 10 хвилин (як це замислювалося спочатку для рівномірної емісії), знаходження 2 016 блоків займе рівно 2 тижні. Якщо попередні 2 016 блоків були знайдені за термін більше 2-х тижнів – складність буде зменшена, якщо менше – складність буде збільшена. Чим більше (або менше) часу було витрачено на знаходження попередніх 2 016 блоків, тим більше зменшиться (або збільшиться) складність. Хоча розробники характеризують процес майнінгу як «Лотерею», можна припустити, що сильне збільшення складності централізує систему, віддаючи переваги більш сильним «пулам», в яких зосереджена більша кількість майнерів. Отже, іншим майне-

рам залишається тільки об'єднуватись в такі ж пули, все більше централізуючи систему. Для забезпечення дешевизни транзакцій, виступаючи таким чином «антимонопольною комісією» (ціновим регулятором), кріптоспільнота запропонувала збільшити розмір блоку для збільшення пулу і зменшення черги транзакцій, що дозволило б зменшити комісії користувачів. Підтримувати блокчейн – дороге задоволення. Щоб записати транзакцію на тисячах серверів, а деякі з них можуть виявитися ворожими системі, потрібно витратити значно більше коштів, ніж на запис транзакції на одному централізованому сервері. Автор вважає, що у свій потяг залишити біткоіни дешевими, прихильники цієї ідеї поширюють політику, яка загрожує безпеці мережі. Ідея полягає в тому, що більший простір усередині блоку веде до більшої кількості користувачів, дешевих транзакцій, а це значить – число вузлів (людей, які тримають так званий «повний клієнт» і зберігають у себе копію всього блокчейну, що підтверджує, що мережа цілісна) буде збільшуватися. Таким чином, криптоентузіасти вважають, що мережа буде більш надійною. Повний розмір блокчейну на момент написання статті становить понад 200 ГБ [6]. На думку автора, це досить великий простір, який вимагається від користувача, щоб підтримувати «повний вузол». Швидше за все, звичайні користувачі обійдуться легким гаманцем, який дозволяє переказувати та отримувати біткоіни, ніяк не додаючи надійності самій мережі. Багато криптоентузіастів вважають, що збільшена продуктивність жорстких дисків, пропускна здатність мереж, а також обчислювальна потужність комп'ютерів майбутнього поглинуть вартість утримання мережі зі збільшеними блоками. Автор вважає, що все це не має значення. Коли блок транзакцій знаходиться майнером, він повинен бути поширений по всій мережі. Таким чином, є аспект, який впливає на гонку між майнерами за право першим знайти і поширити блок – це інтервал часу, який необхідний блоку для поширення (якщо бути більш точним, то це інтервал часу між знаходженням блоку одним з конкуруючих майнерів і моментом, коли цей блок отримає перший сторонній вузол мережі). Покращення комп'ютерної та мережевої продуктивності зачіпають всіх майнерів рівною мірою. З іншого боку, якщо інтервал збільшиться (а він збільшиться, якщо мережа почне виробляти блоки по 2, 4, 8 або 20 мегабайт), майнери почнуть виробляти більше «кинутих блоків», тобто блоків транзакцій, які вже не потрібні, оскільки інший блок, вироблений іншим майнером, вже поширюється по мережі. Таким чином, великі блоки змусять майнерів далі централізуватися, щоб зменшити інтервал, спостерігаючи, як більші майнери діляться знайденим блоком спочатку зі своїми партнерами, а вже потім відсилають його в іншу мережу. Через те, що прийняття «софт» і «хард» форків схвалюється більшістю майнерів шляхом голосування, монополізація майнінг ринку і централізація загрожують самій суті та ідеї блокчейну і біткоіну. Потрібно враховувати, що «Майнери» зацікавлені в підвищенні свого доходу. Зменшення доходу від генерації блоку кожні 210 000 блоків, вимагає від майнерів знаходити нові механізми отримання прибутку. Виходить, що конкуренцію майнерів за генерацію блоку можна розбити на кілька позицій:

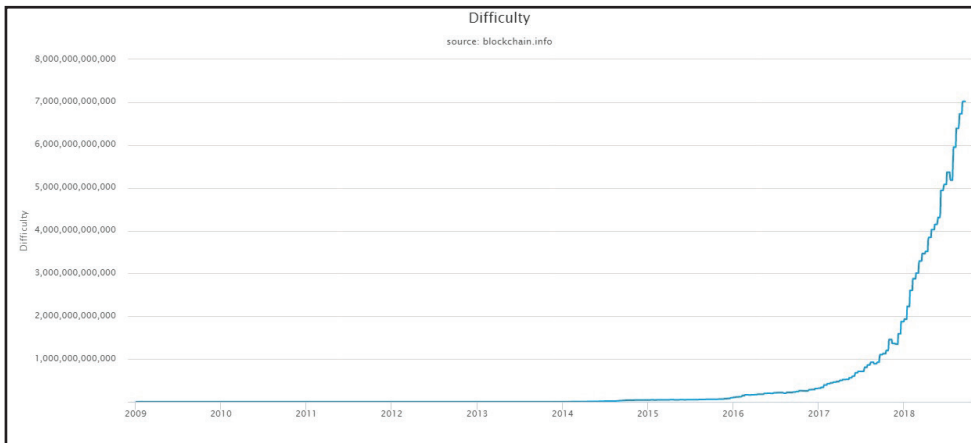
- включення в блок найбільш оптимальних транзакцій для максимального прибутку від комісій;
- найбільш швидке знаходження хешу блоку для його генерації.

Можна припустити, що зменшення вдвічі нагороди за блок стимулює майнерів генерувати блоки меншого розміру і штучно створювати умови для зростання комісій. Але також потрібно враховувати той факт, що майнери також намагаються виграти і за рахунок розміру блоку і сукупного розміру комісій. До того ж всім, за умови одночасного знаходження блоку іншим майнером, потрібно врахувати інтервал часу для поширення блоку по мережі, і перевірки його іншими вузлами, що залежить від багатьох факторів.

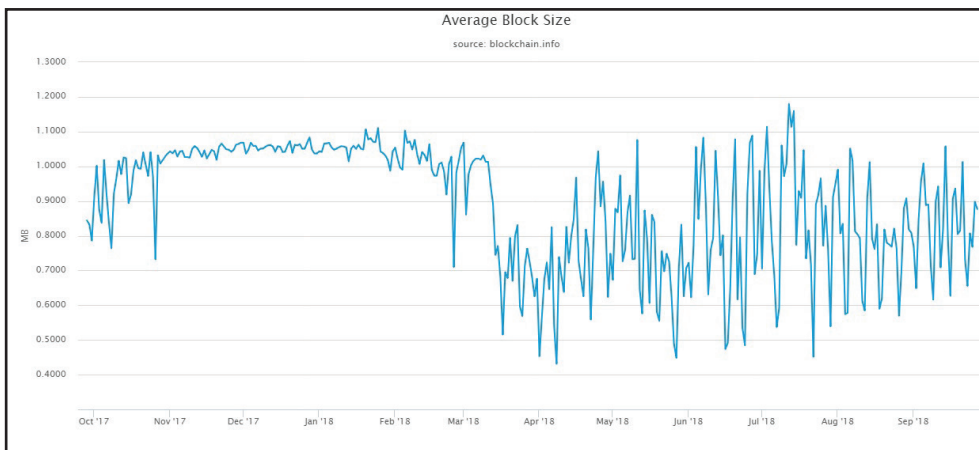

Графік 1. Дохід майнерів за період жов. 2017 р. – вер. 2018 р. [6]

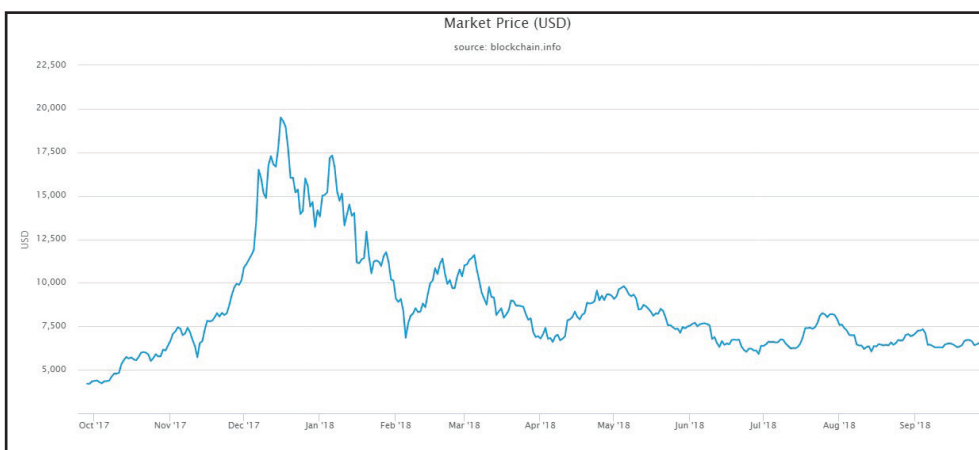
Середній розмір блоку свідчить про кількість транзакцій або про їх сукупну вартість, тому приводити графік кількості транзакцій автор вважає недоцільним.

Графік 2. Середній розмір блоку за період жов. 2017 р. – вер. 2018 р. [7]

Графік 3. Складність генерації блоку за період 2009 р. – 2018 р. [8]

Графік 4. Ринкова ціна BTC в USD за період жов. 2017 р. – вер. 2018 р. [9]

Автор статті виділяє кілька позицій, які є взаємопов'язаними, виходячи з аналізу графіків:

– Дохід майнерів дуже залежить від курсу.

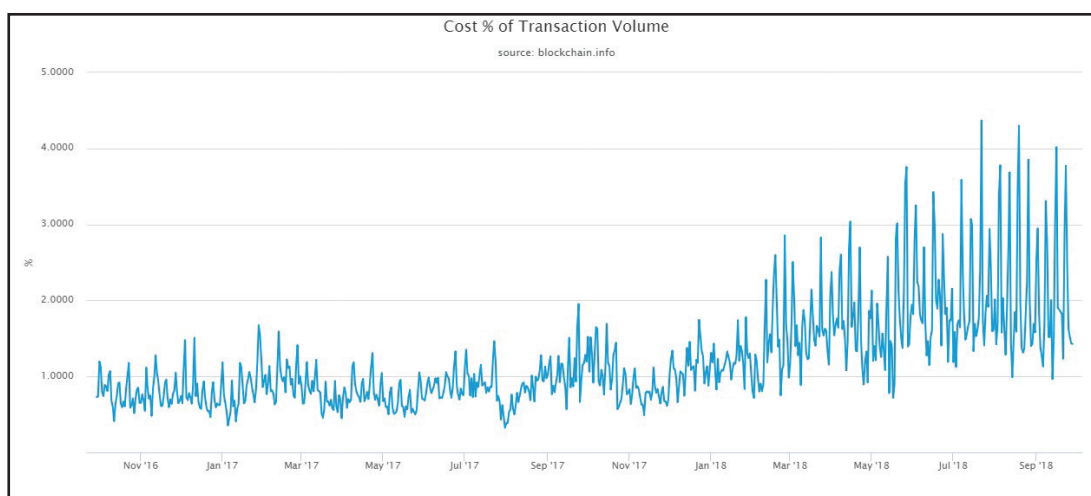
– За період з січня по лютий 2017 величина блоку була більш менш стабільна на тлі високого курсу і навпаки.

– Майнери зацікавлені в зростанні курсу біткоїну у зв'язку зі зменшенням вдвічі нагороди за блок і суттєвим ускладненням видобутку блоку (Графік 3. період з 2017 по 2018 рік).

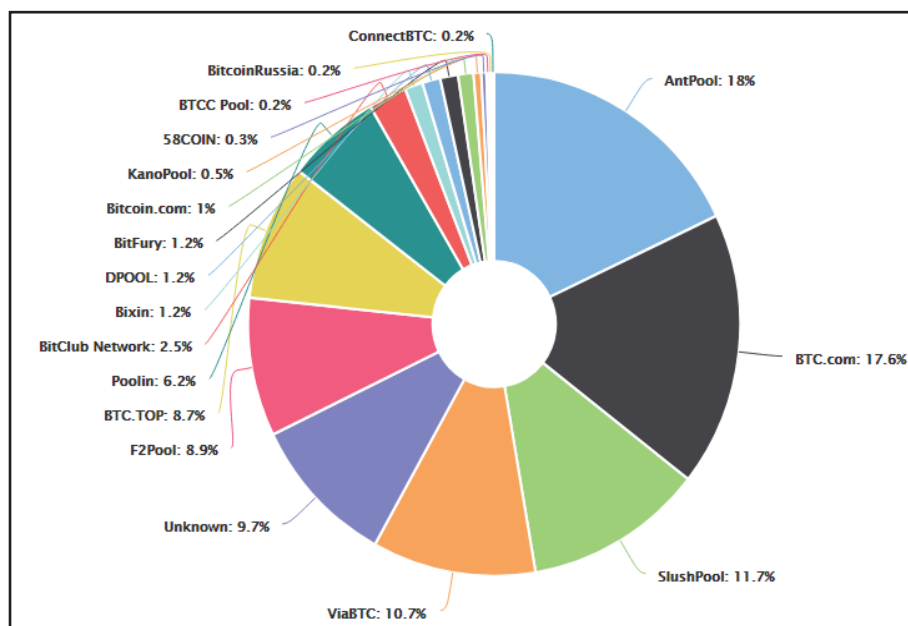
– Централізація майнерів в пули і зменшення їх кількості загрожує стабільності системи і курсу біткоїну, але одночасно з цим неминуче у зв'язку з суттєвим ускладненням видобутку блоку (Графік 3. період з 2017 по 2018 рік).

– Досить стабільний, граничний розмір блоку в момент піку курсу валюти може свідчити про спекулятивний характер транзакцій, оскільки для проведення транзакції в умовах заповнених блоків довелося б платити гранично високі комісії, в чому і зацікавлені майнери.

Подивившись на графік 5 і 6, розташовані нижче показники можна зіставити з показниками графіків 1–4.

Графік 5. Дохід майнерів в % від об'єму транзакцій за період жов. 2017 р. – вер. 2018 р. [10]

Графік 6. Приблизна оцінка розподілу кількості переборів хешу між основними пулами для майнінгу [11]

Виходячи з розглянутих вище теоретичних припущень автора, наведених графіків і технічних особливостей протоколу blockchain і самого bitcoin, автор статті описує наступні припущення:

– Великий розмір блоку, який ми спостерігали в кінці 2017 року, можливо був результатом високого курсу і навпаки (див. Графік 2).

– З 2017 по 2018 рік складність видобутку блоку збільшилася в 7 разів (див. Графік 3), що може свідчити про підвищення конкуренції у майнерів і збільшення сукупних потужностей.

– Також ми можемо спостерігати збільшення доходу майнерів у відсотках від обсягу транзакції за період жовтен 2017 р. – вересень 2018 р., незважаючи на значне зниження курсу біткоіну (див. Графік 4,5).

– Автор пов'язує велику різницю у величині блоків протягом усього 2018 року з ідентичною стрибкоподібною поведінкою графіка 5, який показує дохід майнерів у відсотках від обсягу транзакції, а також графіку 6, що показує відсоткове співвідношення потужностей головних майнінг пулів. На думку автора, кожен з майнінг пулів веде власну політику створення блоку, маніпулюючи своїми потужностями. Таким чином, можна пояснити, що деякі пули збирають побільше транзакцій в блок, коли інші утискають блок до мінімуму, можливо провокуючи штучне збільшення комісій. Такі блоки, всього лише з 1 транзакцією в блоці, можна побачити у найбільшого майнінг пулу AntPool, наприклад блоки: 543276, 543287, 543301, 543322, 543339, 543341, 543372, 543379, 542381, 543385. Мало того, що ці блоки йдуть підряд з невеликою різницею, так вони ще обробляють 1 транзакцію і отримують нагороду за блок у розмірі 12.5 біткоіну (на момент написання статті це більше 83 000 \$).

Автор статті розглядає кілька підходів для підвищення ефективності управління транзакціями для звичайних користувачів, не зменшуючи при цьому доходи майнерів. Lightning Network – це проект в розробці, метою якого є усунення проблеми масштабованості біткойнів шляхом масштабування «поза мережею». Він призначений для забезпечення поновлення стану мікроканалу без використання будь-яких блокувань (в звичайному, не змагальному випадку), що робить мікроплатежі виправданими (і без комісії). Для того щоб скористатися протоколом, користувачам необхідно відкрити платіжний канал, записуючи цю інформацію в блокчейн, і використовувати його у разі потреби для проведення транзакцій. Після чого вони можуть закрити канал і вивести кошти. Тоді в блокчейн записується інформація про закриття каналу, а підсумкова інформація про транзакції йде на підтвердження майнерам. Тобто буде можливо відкривати платіжний канал з лімітованою кількістю монет, які можна буде тільки витратити. Для отримання монет потрібно буде відкривати інший канал з відправником. По закінченню операцій дані оффчейн транзакцій записуються в справжній блокчейн, який підтвердить їх після 1 000 блоків, і тільки після цього гроші надійдуть на рахунки. До цього моменту це будуть лише записані зобов'язання. Про популярність і адаптацію протоколу свідчить і підтримка серед розробників і криптоспільноти загалом. Дана технологія допоможе популяризувати біткоіни і суттєво збільшити аудиторію користувачів, за допомогою «офф чейн» транзакцій знизити комісії, а також не позичати зайве місце і час в mempool і самому блокчейні [12], оскільки користувачам не доведеться записувати кожен транзакцію в блокчейн, а тільки результат ланцюжка операцій. Автор статті вважає, що Lightning Network буде найбільш ефективним у спільній реалізації з уже діючим Segwit. Також варто звернути увагу, що впровадження SegWit дозволило розробникам Bitcoin Core на початку 2018 року провести дослідження ефективності технології мультисигнатур Шнорра [13], як вирішення проблем масштабованості Bitcoin. Згідно з ведучим розробником технології Пітером Велле, дана схема являє собою комбінацію алгоритму підпису і верифікації, коли кілька підписантів, кожен зі своїм власним відкритим і закритим ключем, підписують одне повідомлення. В результаті, замість існуючої схеми генерації індивідуальних підписів до кожної нової транзакції підписанти можуть використовувати всього одну. Цей єдиний підпис може бути верифікований ким завгодно, хто також знає повідомлення і відкриті ключі підписантів. Оскільки дана технологія припускає групування цифрових підписів і ключів, то це зробить транзакції менше, а їх верифікацію швидше, тим самим вирішивши проблеми низької пропускної здатності мережі і високих комісійних зборів. Розглянувши вищезгадані економічні, соціальні та технічні аспекти біткоіну як криптоактиву, автор статті дійшов висновку, що наразі біткоін дуже залежить від суспільних настроїв і як технічний засіб позбавлений деяких природніх економічних властивостей, але все ще підвладний різним видам економічних та фінансових маніпулювань. Але як open source продукт, який може бути позбавлений всіх потрібних властивостей фіатних валют та технічних недоліків, біткоін має усі шанси стати дуже практичним і доцільним у щоденному використанні.

ЛИТЕРАТУРА

1. The Three Major Bitcoin Protocols Explained, Investopedia (18 October 2016).
2. Andrew Marshall. Bitcoin Scaling Problem, Explained, The Coin Telegraph (2 March 2017). Проверено 4 июля 2017.
3. Andreas M. Antonopoulos. Mastering Bitcoin. Unlocking Digital Crypto-Currencies. O'Reilly Media, April 2014. ISBN 978-1-4493-7404-4.
4. Козловский С. Биткоин распался на две валюты: как это произошло. Русская служба Би-би-си (1.08.2017).
5. Jordan Pearson. 'Bitcoin Unlimited' Hopes to Save Bitcoin from Itself, Motherboard, Vice Media LLC (14 October 2016).
6. URL: <https://www.blockchain.com/ru/charts/miners-revenue>.
7. URL: <https://www.blockchain.com/ru/charts/blocks-size>.
8. URL: <https://www.blockchain.com/ru/charts/difficulty>.
9. URL: <https://www.blockchain.com/ru/charts/market-price>.
10. URL: <https://www.blockchain.com/ru/charts/cost-per-transaction-percent>.
11. URL: <https://www.blockchain.com/ru/pools>.
12. URL: <https://bitcoinmagazine.com/articles/understanding-the-lightning-network-part-building-a-bidirectional-payment-channel-1464710791/>.
13. URL: <https://blockstream.com/2018/01/23/musig-key-aggregation-schnorr-signatures.html>.

В.Г. Станиславский. Эффективность управления транзакциями в условиях децентрализации и масштабируемости сети bitcoin. – Статья.

Аннотация. В статье будут рассмотрены проблемы масштабируемости сети классического блокчейна в условиях увеличения нагрузки на сеть и популяризации технологии при использовании в децентрализованной платежной системе bitcoin. Автор попытается связать экономическую целесообразность, масштабируемость сети и децентрализацию как пути повышения эффективности и гибкости управления транзакциями биткоина.

Ключевые слова: bitcoin, blockchain, SegWit, Lightning Network, децентрализация, масштабируемость, управление, транзакции биткоина.

V. Stanislavskiy. Management efficiency of transactions in conditions of decentralization and scalability of the bitcoin network. – Article.

Summary. The article will consider the problems of the scalability of the classical blockchain network in conditions of increasing the network capacity and popularizing the technology in a decentralized payment system of bitcoin. The author will try to link economic expediency, network scalability and decentralization as ways to increase the efficiency and flexibility of managing Bitcoin transactions.

Key words: bitcoin, blockchain, SegWit, Lightning Network, decentralization, scalability, management, bitcoin transactions.

Розділ 3

Медицина та фармація

M.G. Antipov

*Associate Professor of the Department of General
and Clinical Pharmacology
Odessa Medical Institute
International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine*

G.V. Smirnova

*Lecturer of the Department of General Medical Sciences
Odessa Medical Institute
International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine*

GLOBAL PROBLEM OF FALSIFICATION OF MEDICINAL PRODUCTS AND THE TYPES OF ITS SOLUTION

Summary. *The article covers the global issue of fight against falsified medical products, as well as types of solutions to this problem. Also covered are the main reasons of appearance on the global market of substantial amount of falsified medicinal products. The state and dynamics of changes in the national legislation for adaptation and harmonization with the EU law have been closely studied.*

Key words: *medicine, counterfeiting, manufacturer, pharmaceutical market, threat, fight.*

The falsification of drugs is one of the important and global problems of the global pharmaceutical market, which has long been internationally recognized, requiring its immediate solution. Among the main factors contributing to the spread of falsifications of medicines in the world, the following are noted: a weak national pharmaceutical industry of developing countries, complications related to drug control and control supervision, a large difference in drug prices in different regions of the world, and the fact that the problem of falsification of medicines is not a priority for many states.

The problem of falsification of drugs has been known to mankind for at least two thousand years. However, only at the end of the twentieth century, the falsification of medicines turned into a global problem of concern to all the countries of the world. For the first time, the medical community, on behalf of the World Health Organization (WHO), drew attention to this problem in 1987, when counterfeit drugs began to appear on an alarming scale. In the definition of the World Health Organization, a falsified medicinal product is a product intentionally and unlawfully labeled to incorrectly indicate the authenticity of the drug or the manufacturer.

Thus, a falsified medicinal product is a product intentionally and illegally provided with a label that does not accurately indicate the authenticity of the medicinal product and / or the manufacturer [3].

Falsified (counterfeited) medicines are medicines produced by a different manufacturer than those claimed in the registration certificate, which are deliberately mislabeled with respect to the identity and / or name of the manufacturer. Falsified can be both original and reproduced drugs; they may contain ingredients in the appropriate or inappropriate composition, may be free of active substances, with insufficient quantities or in fake packaging [4].

Falsified drugs are one of the most serious health problems of people both at the national and international levels. Apart from direct damage to the patient in the form of a risk to life, health, unsuccessful and ineffective treatment, such remedies also cause damage to the progress made in the pharmaceutical sector, eventually questioning the whole health system, the methods of work and legal the influence of the state in this sphere [5, p. 5]. Supervision over the safety of medicines in their medical applications is one of the main directions in the implementation of state policy in the field of medicines in all countries of the world, including the Ukraine.

According to the association of international pharmaceutical manufacturers, the proportion of counterfeit accounts for 5-7% of the pharmaceutical market, since the total annual pharmaceutical market of 1.105 Billion

Dollars in the proportion of counterfeit medicines account for 55 to 77 Billion Dollars. Pharmaceutical production is one of the most beneficial types of business after the arms trade, drugs, alcohol and oil.

According to WHO, the problem of falsification of drugs is spreading in at least 28 countries of the world. Of 951 cases, 25% of counterfeit production was made up of industrialized countries, 65% were developing countries, and 10% were unknown sources [1].

It should be noted that the main reasons for the emergence of a large number of counterfeit medicines in the world market are:

- insufficient level of political and legal development of individual states (inadequate national legislation in the field of regulating the development, registration and circulation of drugs, insufficient development of the respective control administrative bodies, government bureaucracy and corruption, conflict of interests between controlling administrative bodies, manufacturers of medicinal products and wholesale pharmaceutical companies);
- stable and high demand for medicines against the background of high prices for innovative drugs due to significant investments in research and development of medicines;
- accessibility to high-performance equipment and modern pharmaceutical technologies, which results in a high level of imitation of drugs and complicates the process of identifying counterfeits;
- disadvantages in the development of the wholesale market of the pharmaceutical market of a number of countries, which prevents tracking the way of penetration of counterfeit medicines to the market. New methods of labeling medicinal products (for example, the use of holographic technology) and new express methods of analysis using a portable laboratory are introduced to prevent falsification.

The scale of the problem of counterfeit medicines forced the world community to intensify around it, which led to further adoption of legal instruments on the production and circulation of counterfeit medicines [5, p. 41].

In order to prevent the falsification of medicinal products, various means of protecting the packaging and labels of the medicinal product or medical products are used, namely: design, material for manufacturing, paints and marking methods. A number of multinational companies also provide packaging of medicines with RFID tags (transponders) for counterfeit protection. Each label contains information about the preparation, including dosage, action, serial number, manufacturer's name and expiration date. By type of feed transponders are divided into active (have a built-in battery) and passive (use the energy of the reader, scanner). The main element of the scanners is an antenna that emits pulses, which in active transponders include the power supply, and in the passive – activate the RFID tag.

This allows you to read from this label. Consequently, the signal coming from the antenna of the transponder, on the antenna of the scanner, is decoded and transmitted through a standard interface to the computer for further processing. In addition to protecting consumers, the RFID system identifies the drug from manufacturer to consumer and helps the manufacturer and intermediaries to increase their productivity by reducing inventory costs, retracting products, and speeding up response to changes in the pharmaceutical market.

To counteract the falsification of medicines, the International Federation of Pharmaceutical Manufacturers Association (IFPMA) established the Institute of Pharmaceutical Security, which united efforts of 20 multinational companies to detect counterfeiters and collect the necessary data to bring them to justice.

WHO has created a special unit for WHO IMPACT to counteract counterfeit medicines to the consumer, which involves the authorities of participating countries, large pharmaceutical companies, and Interpol.

The primary objectives of this program are to strengthen control over the global pharmaceutical market, as well as increase the level of responsibility of manufacturers of counterfeit medicines [2, p.182].

To sum it up, it should be noted that the problem of falsification of medicinal products is currently solved not through discussions at international conferences, but through legal regulation with the corresponding obligations of the states – participants of international communities.

The Council of Europe and the European Union require the Ukraine to make a number of changes in national legislation for adaptation and harmonization with the EU law. After analyzing the processes taking place at the present stage, one can distinguish the following main directions of harmonization:

- development of the European model of licensing of import of medicines in Ukraine;
- introduction of an automated system of tracking of medicines in circulation by means of applying individual labeling to packaging;
- development of a market surveillance system in the field of medical products circulation;
- introduction of criminal responsibility for falsification and illicit circulation of medicines [5, p. 48].

Thus, summing up all of the above, it should be noted that today the issue of counterfeit medicines acts as a global problem, the extent of which is rightly raised not only by the national legislator, but also by individual

international organizations and the international community as a whole. Falsified drugs represent a real threat to the economic and social security of the state due to the fact that they risk the health and life of the population, therefore, the main purpose of the fight against counterfeit medicines in our state is to establish full state control over production and sales of medicines. As far as the international fight against counterfeited medicines is concerned, it is based on the increase of the state spending on programs that anticipate and combat the falsification of medicines.

Today, the fight against falsification of pharmaceutical medicinal products is one of the most important tasks for the pharmaceutical industry.

REFERENCES

1. Report of the Commission on Intellectual Property Rights, Innovation and Public Health of the World Health Organization. URL: <http://www.who.int>.
2. Guty B.V., Smolinets I.B., Khariv I.I., Essence and Classification Signs of Falsification of Medicinal Products // Scientific Bulletin of LNUVMBT named after S.Z. Gzhitskogo, Volume 18 No. 1 (65), Part 4, 2016, pp. 182–183.
3. Mnushko Z.H., Bondareva L.V., Pestun I.V. Counterfeit medicines: classification, causes of spread, control measures. URL: <http://www.provisor.com>.
4. The market of medicines/ control of medicines/ Press service of the Ministry of Health of Ukraine. URL: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/liki.html>.
5. Falsification and Circulation of Falsified Medicinal Products: Criminal Investigation: Monograph / I.A. Kovalenko for sciences Ed. E.L. Streltsova. Odessa: Publishing House “Helvetica”, 2018. 232 p.

М.Г. Антіпов, Г.В. Смірнова. Світова проблема фальсифікації лікарських засобів та шляхи її вирішення. – Стаття.

Анотація. У статті розглядається світова проблема боротьби з фальсифікованими лікарськими засобами, а також шляхи вирішення цієї проблеми. Також розглядаються основні причини появи на світовому ринку значної кількості фальсифікованих лікарських засобів. Досліджено стан і динаміку змін у національному законодавстві для адаптації та гармонізації з правом ЄС.

Ключові слова: ліки, підробка, виробник, фармацевтичний ринок, загроза, боротьба.

Н.Г. Антипов, А.В. Смирнова. Мировая проблема фальсификации лекарственных препаратов и пути ее решения. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается мировая проблема борьбы с фальсифицированными лекарственными препаратами, а также пути решения этой проблемы. Также описываются основные причины появления на мировом рынке значительного количества фальсифицированных лекарственных препаратов. Исследовано состояние и динамика изменений в национальном законодательстве для адаптации и гармонизации с правом ЕС.

Ключевые слова: лекарство, подделка, производитель, фармацевтический рынок, угроза, борьба.

С.Е. Бабова

студентка второго курса
стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

В.А. Малиновский

кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

СТВОЛОВЫЕ КЛЕТКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В СТОМАТОЛОГИИ

***Аннотация.** Представлены современные подходы использования стволовых клеток в регенеративной стоматологии, включая данные выращивания зубов методами биоинженерии. Намечены перспективы использования клеточных технологий в пародонтологии, имплантологии и челюстно-лицевой хирургии.*

***Ключевые слова:** стволовые клетки, регенеративная стоматология.*

Когда А.А. Максимов в 1908 году на съезде гематологического общества в Берлине ввел понятие «стволовая клетка», а в 1915 году постулировал существование стволовой полипотентной кроветворной клетки, общий уровень развития биологической науки того времени не позволил воспользоваться этим открытием в полной мере [3].

В настоящее время фундаментальные открытия в области молекулярной и клеточной биологии создали все предпосылки для применения принципиально новых эффективных технологий при лечении различных заболеваний, в том числе и стволовых клеток.

Стволовые клетки – это уникальные клеточные популяции, способные к самовозобновлению и дифференцировке в различные клеточные типы. В отличие от других клеток организма, которые выполняют строго определенные функции, стволовые клетки остаются недифференцированными и обладают возможностью в ходе развития дифференцироваться в специализированные клетки. Из стволовой клетки могут возникнуть кожные, мышечные, нервные, клетки крови и др.

Наибольшее значение в регенеративной медицине на сегодняшний день имеют соматические стволовые клетки. По сравнению с эмбриональными плюрипотентными стволовыми клетками соматические стволовые клетки имеют более ограниченные способности к дифференцировке и являются мультипотентными или даже унипотентными. Доля стволовых клеток в тканях взрослого организма, как правило, очень мала. Например, кроветворные стволовые клетки встречаются с частотой 1:10 000 – 15 000 клеток костного мозга или 1:100 000 клеток периферической крови.

Идею по выращиванию зубов на месте уже утраченных на протяжении многих лет развивают ведущие ученые мира, поскольку это затрагивает интересы преобладающего числа взрослого населения Земли. Согласно статистике к 50-летнему возрасту среднестатистический европеец уже теряет около четверти зубов. В области стоматологии взрослые мезенхимальные стволовые клетки были идентифицированы в нескольких оральных и челюстно-лицевых тканях, что свидетельствует о том, что ткани полости рта представляют собой богатый источник стволовых клеток [17].

Зубные ткани человека имеют ограниченные возможности для регенерации, но открытие стоматологических стволовых клеток побудило к постановке новых грандиозных целей и новым достижениям в регенеративной стоматологии. Зачатки и пульпа третьих моляров человека являются одним из перспективных источников стволовых клеток. Главным преимуществом этого источника является доступность

биологического материала. Из пульпы здорового зуба можно выделить совсем небольшое количество клеток, от 12 до 20 штук, которые, однако, будут обладать высокой клоногенной и пролиферативной активностью. Данный вид стволовых клеток также обладает способностью дифференцироваться в дентинформирующие одонтобласты, что дает возможность применять их для восстановления тканей зуба [2]. По своим морфологическим и фенотипическим свойствам эти клеточные популяции аналогичны мезенхимным стволовым клеткам человека, поскольку они обладают свойством клоногенности. Что немаловажно, эксперименты по криоконсервации стволовых клеток из зачатков третьих моляров человека показали, что заморозка и хранение клеток не оказывали существенного влияния на их способность к пролиферации, дифференцировке и нейропротекции. Для того чтобы клетки можно было использовать в будущем, в криогенном банке их не только хранят, но и культивируют и доводят количество до терапевтической дозы, которая обычно составляет более 1 миллиона клеток. При этом клетки обязательно проходят контроль на бактериальную стерильность и жизнеспособность. Длительное хранение проводится в парах жидкого азота в сосудах Дьюара. Температура в них составляет ниже 150°С. Пульпа молочных зубов – еще один источник стволовых клеток. Первым изучением стволовых клеток пульпы молочных зубов занимался доктор С. Ши (Songao Shi), детский стоматолог, сотрудник Национального института стоматологических и черепно-лицевых исследований США, в 2002 году. Хондроциты, остеобласты, адипоциты и мезенхимальные стволовые клетки – это 4 типа стволовых клеток, которые содержит пульпа зуба и которые можно успешно и быстро вырастить, увеличить их количество и сохранить потенциал к преобразованию в другие типы клеток [1].

Когда были проведены дальнейшие эксперименты с выпавшими у детей молочными зубами, стало понятно, что стволовые клетки из пульпы растут гораздо быстрее и они намного пластичнее в своем преобразовании в другие типы клеток, формирующие ткани и органы, чем те, которые выделены из периферической крови или костного мозга взрослого человека [6]. Последние исследования британских и американских ученых показывают, что отличным источником стволовых клеток также могут стать и зубы мудрости, а точнее клетки, из которых они развиваются, – сосочки.

Но все же ученых и пациентов не перестает волновать вопрос, можно ли вырастить человеку настоящий биологический зуб? Учитывая современные темпы развития учения о стволовых клетках, это теоретически возможно и, по всей видимости, практические результаты не заставят долго ждать, т.к. регенеративная терапия имеет большие перспективы в будущем для замены нефункционирующих органов биоинженерными аналогами. Однако до недавнего времени искусственные органы, которые были сконструированы с использованием различных клеток и биоматериалов, не могли восстанавливать функциональность заменяемых органов и, следовательно, не являлись жизнеспособными вариантами для долговременной замены органов *in vivo* [13]. Тем не менее, впервые было показано, что биоконструируемый орган можно выращивать *in vivo* на моделях амфибий, в которых обработанные активинном клеточные агрегаты способны были образовывать вторичное пульсирующее (!) сердце, а также регенерировать глаза, чувствительные к свету и связанные нервными стволами с зрительными центрами мозга хозяина [10; 12]. В последнее время удалось также из стволовых клеток сначала регенерировать зубные зачатки и затем добиться полностью функционирующей замены зуба у взрослой мыши путем трансплантации биоинженерно выращенного зародыша зуба в лунку выпавшего зуба [7]. Предполагается, что заместительная терапия будет развиваться в будущем путем трансплантации биоинженерного зрелого органа с полной функциональностью и долговременной жизнеспособностью. В современных экспериментах *in vivo* уже успешно создаются контролируемые по размерам биоинженерные зрелые зубные единицы, поскольку рост функциональных целых органов *in vitro* пока невозможен [14]. Органы требуют достижение достаточной массы (количество клеток) и правильной формы для обеспечения нормальной функционирования, и зуб в этом плане ничем принципиально не отличается от других органов, т.к. состоит из нескольких тканей, имеет сосуды и нервы, помимо гиперкальцинированной соединительно-тканной основы, и имеет сложную как макро-, так и микроструктуру. Зуб морфологически уникален ввиду наличия таких морфологических особенностей, как ширина и длина зубной коронки наряду с в значительной степени разветвленной корневой системой. Однако технология регулирования морфогенеза в регенерации всего зуба до сих пор остается неисследованной [9]. Недавно был разработан новый метод регуляции морфогенеза зубных зачатков, позволяющий варьировать ширину коронки зуба путем регулирования площади контакта между слоями эпителиальных и мезенхимальных клеток [8]. Получены результаты эквивалентной длины пересаженного биоинженерного зуба и удаленного биологического зуба после трансплантации в оральную среду искусственно выращенного из стволовых клеток зубного зачатка. Это

достигается путём ограничения продольного пространства для выращиваемого зубного блока. Таким образом, есть все основания полагать, что рост биоинженерного зуба можно контролировать в трех измерениях с использованием специализированного устройства. Считается, что выращиваемые из стволовых клеток зубы можно генерировать путём контроля как ширины коронки посредством манипуляции с ячейкой, так и длины зуба путем ограничения трехмерного пространственного размера [7; 8].

Как следствие этих экспериментов, профессор Такаси Цудзи из токийского Университета естественных наук изучил поведение зародышевых клеток, из которых в организме мыши формируются зубы, и разработал способ стимулировать их рост. Он смог провести во рту грызуна операцию и тот вскоре зашелкал искусственно выращенным клыком! Для этого 40-50 тысяч стволовых клеток извлекалось из зародышей мышей и некоторое время выращивалось в желеобразном коллагене. Как только зародыш зуба достигал размера около полумиллиметра, его пересаживали взрослой мыши на место выпавшего резца. Зуб пробивался через десну уже по истечении 37 дней, и еще спустя 12 дней (в сумме 49) невозможно было отличить новый зуб от соседних старых. С любой пищей мышей эти новые зубы справляются отлично [7].

Однако еще предстоит определить, может ли такой искусственно выращенный зуб достичь полной функциональности, включая достаточную жевательную активность, биомеханическое взаимодействие с тканями области полости рта, челюстно-лицевой области и надлежащую ответную реакцию на вредные стимуляции в челюстно-лицевой области через сенсорные рецепторы. В настоящее время нет опубликованных отчетов, описывающих успешную замену естественного, но нефункционирующего органа полностью функциональным биоинженерным органом.

В настоящее время в международной базе клинических исследований зарегистрировано несколько десятков проектов по терапевтическому применению стволовых клеток в стоматологии. Наиболее интересными и перспективными среди них являются использование стволовых клеток периодонтальной связки при лечении периодонтита и практике эндодонтической терапии [5].

А в челюстно-лицевой хирургии наблюдается большой спрос на костные графты для возмещения челюстно-лицевых дефектов. Наращивание костной ткани часто является и первым этапом стоматологической имплантации, без которого невозможно успешное установление импланта зуба. Как известно, мезенхимальные стволовые клетки обладают высоким остеогенным потенциалом и могут рассматриваться как идеальный биоматериал для биоинженерии кости. Установлено, например, что 500 мг мезенхимальных стволовых клеток позволяют получить 3 кг костной ткани.

Преимуществам использования стволовых клеток в имплантологии посвятила своё исследование группа доктора Ямады. Этими авторами установлено, что в условиях введения в остеоимплант мезенхимальных стволовых клеток, полученных из молочных зубов, пульпы зуба или костного мозга, можно значительно улучшить клинические результаты лечения. Перспективы заключаются в том, что вместо того, чтобы высверливать корневые каналы и ставить пломбы, можно просто заполнить трещины собственными стволовыми клетками или же с их помощью регенерировать пульпу. Таким образом, возможно получение регенерированного зуба, не имеющего ни единого шва или признаков пломбировки [16].

Таким образом, сегодня применение стволовых клеток в стоматологии ограничивается лишь проведением поисковых лабораторных исследований. Впрочем, уже накопленный опыт свидетельствует о значительных перспективах применения нового метода. Лечение стволовыми клетками является одним из примеров возможности использования таких соматических клеток, полученных из собственных тканей пациентов, и можно ожидать, что в ближайшем будущем такое лечение может стать обычным делом в стоматологической практике. Надежда состоит в том, что станет возможным регенерация костных и зубных тканей, в том числе периодонтальной связки, зубной массы и эмали, а также создание новых зубов. Учитывая эту возможность достижения реставрации с помощью регенеративной медицины, можно считать, что начинается новая эра в стоматологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Велиханова Л.К., Фирсова И.В. Применение стволовых клеток пульпы зуба в заместительной клеточной терапии // Бюллетень медицинских интернет-конференций. 2013. Т. 3, В. 3. С. 346–348.
2. Грудянов А.И., Сысоева В.Ю., Терновой Ю.В. Стволовые клетки и возможности их применения в пародонтологии. Стоматология. 2012. Т. 91. № 1. С. 71–75.
3. Пальцев М.А. Биология стволовых клеток и клеточные технологии. М.: Медицина, 2009. Т. 1. 272 с.

4. Суетенков Д.Е., Петрова А.П., Зобнин К.Ю. и др. Регенеративная медицина и стоматология. Сеченовский вестник. 2017. № 1, В. 27. С. 4–9.
5. Benatti B.B., Silv rio K.G., Casati M.Z. et al. Physiological features of periodontal regeneration and approaches for periodontal tissue engineering utilizing periodontal ligament cells // J. Biosci. Bioeng. 2007. V. 103. № 1. P. 1–6.
6. Gronthos S., Brahim J., Li W. et al. Stem Cell Properties of Human Dental Pulp Stem Cells // J. Dent. Res. 2002. V. 81, № 8. P. 531–535.
7. Ikeda E., Morita R., Nakao K. et al. Fully functional bioengineered tooth replacement as an organ replacement therapy // Proc. Natl. Acad. Sci. U S A. 2009. V.106, № 32. P. 13475–13480.
8. Ishida K., Murofushi M., Nakao K. et al. The regulation of tooth morphogenesis is associated with epithelial cell proliferation and the expression of Sonic hedgehog through epithelial-mesenchymal interactions // Biochem. Biophys. Res. Commun. 2011. V. 405, № 3. P. 455–461.
9. Jernvall J., Thesleff I. Reiterative signaling and patterning during mammalian tooth morphogenesis. Mech. Dev. 2000. V. 92, № 1. P. 19–29.
10. Kinoshita M., Ariizumi T., Yuasa S., et al. Creating frog heart as an organ: in vitro-induced heart functions as a circulatory organ in vivo // Int. J. Dev. Biol. 2010. V. 54, № 5. P. 851–856.
11. Oshima M., Mizuno M., Imamura A. Functional tooth regeneration using a bioengineered tooth unit as a mature organ replacement regenerative therapy // PLoS One. 2011. V.6, № 7. P. 1–11.
12. Sedohara A., Komazaki S., Asashima M. In vitro induction and transplantation of eye during early Xenopus development // Dev. Growth Differ. 2003. V.45, № 5-6. P. 463–471.
13. Uygun B.E., Soto-Gutierrez A., Yagi H. et al. Organ reengineering through development of a transplantable recellularized liver graft using decellularized liver matrix // Nat. Med. 2010. V. 16, № 7. P. 814–820.
14. Wang X., Yan Y., Zhang R. Recent trends and challenges in complex organ manufacturing // Tissue Eng. Part B. Rev. 2010. V. 16, № 2. P. 189-97.
15. Woods E.J., Perry B.C., Hockema J.J. et al. Optimized cryopreservation method for human dental pulp-derived stem cells and their tissues of origin for banking and clinical use // Cryobiology. 2009. V. 59, № 2. P. 150–157.
16. Yamada Y., Nakamura S., Ito K. et al. A feasibility of useful cell-based therapy by bone regeneration with deciduous tooth stem cells, dental pulp stem cells, or bone-marrow-derived mesenchymal stem cells for clinical study using tissue engineering technology // Tissue Eng. Part A. 2010. V.16, № 6. P. 1891–1900.
17. Zhao H., Chai Y. Stem Cells in Teeth and Craniofacial Bones // J. Dent. Res. 2015. V. 94, № 11. P. 1495–1501.

С.Є. Бабова, В.О. Малиновський. Стовбурові клітини та перспективи їх застосування в стоматології. – Стаття.

Анотація. Представлено сучасні підходи використання стовбурових клітин у регенеративній стоматології, включаючи дані вирощування зубів методами біоінженерії. Намічено перспективи використання клітинних технологій у парадентології, імплантології та щелепно-лицевій хірургії.

Ключові слова: стовбурові клітини, регенеративна стоматологія.

S. Babova, V. Malinovskii. Stem cells and their application in dentistry. – Article.

Summary. Modern methods of using stem cells in regenerative dentistry, including data on the cultivation of teeth using bioengineering methods, are presented. The prospects for using cellular technologies in periodontal disease, implantology, and maxillofacial surgery are outlined.

Key words: stem cells, regenerative dentistry.

*М.С. Гіндіна
магістрант*

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
м. Одеса, Україна,
викладач фармакології з медичною рецептурою,
основ латинської мови та медичної термінології
Кременчуцький медичний коледж імені В.І. Литвиненка
м. Кременчук, Полтавська область, Україна*

МЕТОД МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОЕКТІВ У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

***Анотація.** У статті розглядається можливість застосування методу проектів у системі реалізації технології інтерактивного навчання в процесі підготовки майбутніх медичних працівників, що сприятиме формуванню в них професійного та міждисциплінарного мислення.*

***Ключові слова:** міждисциплінарна інтеграція, інтерактивні технології навчання, метод проектів.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному суспільстві міжнауковий синтез, інтеграція та взаємопроникнення наук набувають масштабного характеру, міждисциплінарність стає головною особливістю сучасної науки. Тому розширюється спектр міждисциплінарних досліджень і в галузі освіти.

Становлення полідисциплінарних досліджень потребує підготовки науковця нового, неklasичного типу, мислення та наукові інтереси якого характеризуються вмінням вийти за рамки жорсткої дисциплінарної парадигми і її категоріального апарату, утворити загальноприйняту і загальнозрозумілу полідисциплінарну концепцію досліджуваного об'єкта чи явища. Одним із шляхів виходу за рамки дисциплінарності стало здобуття науковцями енциклопедичної обізнаності, здатність «тримати руку» на пульсі актуальних проблем вищої школи, перспективи неперервної професійної освіти.

У наш час спостерігаємо взаємозв'язок і взаємозалежність країн та народів сучасного світу, процеси глобалізації, що інтенсивно розвиваються, як ніколи зростає роль наукових знань, роль теоретичних, фундаментальних дисциплін. Саме базові дисципліни здатні продукувати ці знання, пояснюючи взаємозв'язок між явищами і процесами, які не можна опанувати, керуючись логікою традиційного мислення. Це повною мірою стосується і пояснення більшості тем з основ латинської мови та медичної термінології, фармакології з медичною рецептурою.

На цьому шляху зустрічається чимало перепон, через які базовим наукам вкрай складно працювати на випередження, змінюватися самим і змінювати навколишній світ з урахуванням нових викликів сьогодення. Подолання кризи, в якій перебуває медична наука, неможливе без зміни формату, збагачення методології досліджень, наповнення її інструментарієм міждисциплінарного характеру.

Методологічний арсенал, з яким наукові школи, що функціонують у царині медичних наук, увійшли в ХХІ століття, потребує оновлення, доповнення здобутками споріднених наукових шкіл. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми демонструють: «Міждисциплінарні знання краще, ніж знання, отримані з однієї дисципліни».

Вступ. Основною вимогою, яка висувається сьогодні до якості медичної освіти в умовах конкуренції на світовому ринку медичних послуг, є необхідність навчити майбутніх медичних сестер, фельдшерів, акушерок реалізувати отримані знання з використанням набутих упродовж років навчання теоретичних і практичних знань з клінічних дисциплін на базі глибоких медико-біологічних знань. Зростання обсягу інформації, яку має засвоїти студент, потребує застосування якісно нових технологій навчання, які, з одного боку, мають сприяти інтенсифікації праці студентів, а з іншого – підвищувати ефективність засвоєння цієї інформації без переобтяження інтелектуальних можливостей. Професійна спрямованість сучасної освіти, особливо у вищій медичній школі, повинна мати особистісно-орієнтований підхід. Важко створити переконливий алгоритм для виявлення тієї особистості, яка в майбутньому стане справжнім фахівцем, медичним працівником за покликанням, дослідником, науковцем. Одним із способів, який дасть змогу розпізнати, розкрити, підтримати і створити оптимальні умови для розвитку такого фахівця, є метод проектів (від латинського *projectus* – «кинутий вперед»).

Основна частина. Метод проектів уперше був запропонований американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В. Х. Кілпатріком на початку ХХ сторіччя. Метод є особливим видом інтелектуальної діяльності, характерні риси якої – самостійний пошук необхідної інформації, її творче перетворення в матеріальний продукт. Цей метод має на меті надання можливості самостійного отримання знань. У проектній методиці завдання викладача полягає в консультації та коригуванні діяльності студентів [1]. За В. Х. Кілпатріком, «метод проектів – це метод планування доцільної (цілеспрямованої) діяльності у зв'язку з вирішенням певного навчально-виховного завдання в реальній життєвій обстановці». Метод проектів – це багатовекторна методика, яку можна характеризувати як:

1) спосіб організації пізнавально-трудої діяльності з метою вирішення проблем, пов'язаних із проектуванням, створенням і виготовленням реального об'єкта (продукту праці);

2) спосіб організації педагогічного процесу, основою якого є взаємодія педагога з вихованцем і оточуючим середовищем під час реалізації проекту – поетапної практичної діяльності для досягнення поставлених завдань;

3) спосіб організації пізнавально-трудої діяльності, який передбачає визначення потреб людей, проектування продукту праці відповідно до цих потреб, виготовлення виробів чи надання послуг, оцінку якості, визначення реального попиту на ринку послуг;

4) особистісно-орієнтований метод навчання, заснований на самостійній діяльності щодо розроблення проблеми й оформлення її практичного результату;

5) самостійна творча праця (від пропонування ідеї до втілення її в готовому виробі), яка виконується під контролем і за безпосередньої консультативної допомоги викладача;

6) сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дають змогу вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійних дій з обов'язковою презентацією,

7) оволодіння певними практичними або теоретичними знаннями, тією чи іншою діяльністю;

8) комплексний узагальнюючий процес раціонального сполучення репродуктивної та продуктивної діяльності, який дає змогу комбінувати і поєднувати формальні знання з практичним досвідом;

9) система навчання, за якої знання набуваються в процесі планування та виконання завдань-проектів, які поступово ускладнюються;

10) гнучка модель організації навчального процесу, орієнтована на творчу самореалізацію особистості, завдяки розвитку її інтелектуальних і фізичних можливостей, вольових якостей і творчих здібностей у процесі створення під контролем викладача нових товарів і послуг, які мають суб'єктивну або ж об'єктивну новизну, а також практичну значущість;

11) форма організації навчання, яка полягає в тому, що самі студенти визначають собі певні практичні завдання (проекти) і в процесі їх виконання здобувають знання та набувають навичок (Н. Нічкало), і яка передбачає комплексний характер діяльності всіх учасників із метою отримання освітнього продукту за певний проміжок часу;

12) знання і навички набуваються в процесі планування й використання практичних завдань-проектів;

13) спеціально організований комплекс дій для самостійного виконання, самостійного прийняття рішення і відповідальність за свій вибір, результат праці та створення продукту;

14) організований викладачем підхід до навчання в співробітництві, за умов якого студенти набувають і використовують набуті знання та вміння для вирішення реалістичних проблем у процесі ґрунтовного дослідження;

15) педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування для набуття нових (інколи і шляхом самоосвіти) [15], що передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дають змогу розв'язати ту чи іншу проблему в результаті самостійних дій з обов'язковою презентацією цих результатів;

16) сукупність педагогічних прийомів і операцій, які здійснюються викладачем і студентами в процесі особисто значущої діяльності з метою активізації пізнавальних інтересів студентів, що спрямовані на отримання та закріплення нових знань, умінь і навичок, розвиток творчих здібностей і набуття досвіду практичного розв'язання самостійно поставлених завдань;

17) спільна діяльність викладача та студентів, яка спрямована на пошук вирішення проблеми, проблемної ситуації;

18) комплексний метод навчання, який дає змогу будувати навчальний процес, виходячи з інтересів студентів, що дає можливість студенту виявити самостійність у плануванні, організації та контро-

лі своєї навчально-пізнавальної діяльності, результатом якої є створення певного продукту чи явища (Г. Сазоненко);

19) цілеспрямована самостійна діяльність, здійснювана під гнучким керівництвом викладача, націлена на розв'язання творчої, дослідницької, соціально значущої проблеми і на отримання конкретного результату у вигляді матеріального і/або ідеального продукту (В. Коханова).

Розрізняють велику кількість різних типів проектів за низкою кваліфікаційних ознак відповідно до мети, ступеня комплексування із суміжними галузями, кількістю виконавців, тривалості тощо. До таких, що можуть використовуватись у медичних навчальних закладах, можна віднести: дослідницькі, пошукові, прикладні, рольові, інформаційні, монопроекти (в межах однієї галузі знань), особистісні, групові, коротко-, середньо-, довготривалі.

Основним завданням цього методу є: передати певний обсяг знань, навчити здобувати інформацію самостійним пошуком, аналізувати з різних точок зору та різні точки зору на цю проблему, систематизувати, робити висновки. Якщо проект колективний, студенти набувають ще і певних комунікативних навичок, вчать працювати в команді.

Обов'язкові вимоги до такої форми роботи: проект розробляється з ініціативи студентів, які працюють над однією темою, а реалізують по-різному (чи за різними напрямками); необхідна чітко продумана структура, мета (початкова, проміжна, кінцева). Роль викладача є особливою, оскільки він виступає координатором, тому повинен розробити послідовну концепцію, добре орієнтуватись в інформаційному матеріалі, мати високий професійний рівень. Проектна робота тісно пов'язана з аудиторними заняттями, на яких студенти вивчають граматичний матеріал, засвоюють медичну термінологію, передбачену навчальною програмою, навчаються працювати з оригінальними англомовними медичними джерелами, формують навички мовлення, навчаються брати участь у бесіді. Тільки після такої підготовки студент може розпочати працювати над проектом.

Так, у Кременчуцькому медичному коледжі імені В.І. Литвиненка міждисциплінарній інтеграції, зокрема методу міждисциплінарних проектів у системі реалізації технології інтерактивного навчання, приділяється досить велика увага. Зусиллями студентів-гуртківців, членів наукового товариства «In spe!», під керівництвом викладачів різних дисциплін створено тренажерний кабінет, в якому для відпрацювання практичних навичок із клінічних дисциплін вдало використовуються досягнення проектної діяльності з фундаментальних. Створені різноманітні ілюстровані альбоми, навчально-методичні посібники, презентації. Наприклад, серед причин смертності, як відомо, на першому місці стоять серцево-судинні захворювання. Отже, їх вивченню слід приділити значну увагу, але через брак часу аудиторних годин реалізувати програмні аспекти досить важко. Тому в нагоді є розподіл обов'язків. Так, проектна робота членів анатомічного гуртка доповнюється студентами – знавцями латинської мови, які в реалізації власної проектної діяльності, керуючись постулатом «Non est medicina sine lingua Latina», виконують важливе завдання з конструювання та декодування медичних термінів. Серце – cor, cordis n – myocardium (міокард – серцевий м'яз) – myocarditis (міокардит – запалення серцевого м'яза) – endocardium (ендокард – внутрішня оболонка серця) – endocarditis (ендокардит – запалення внутрішньої оболонки серця), infarctus, colapsus, pulsus, tachycardia, bradycardia, hypertonia, hypotonia, cardiopathia та інші клінічні терміни: Corvalolum (корвалол), Corvitinum (корвітин), Cardiovalenum (кардіовален) – назви ліків, що впливають на серцево-судинну діяльність, відомі з теми «Тривіальні назви лікарських засобів. Частотні відрізки у назвах ліків», фармакологічні властивості яких та кардіотоксичність (негативний вплив на серце) окремих препаратів – побічна дія лікарських засобів, вивчаються на фармакології.

Апофеозом реалізації проектної діяльності студентів та викладачів різних дисциплін можна вважати бінарні відкриті заняття. У коледжі проведено проблемну міждисциплінарну лекцію з теми «Лікарські засоби, що впливають на систему крові» – результат інтеграції надбання проектів з основ латинської мови та медичної термінології, анатомії та фізіології, патології, фармакології з медичною рецептурою. Аспекти фармако- та фітотерапії анемії, лейкопенії, лейкозів, інфарктів, тромбозів, надання допомоги при кровотечах та кровотраті необхідні для вивчення клінічних дисциплін.

Під час застосування методу проектів, особливо в студентів старших курсів медичного навчального закладу, існує також необхідність в інтеграції різних предметів. Міждисциплінарні зв'язки вирішують наявне протиріччя між розрізненим засвоєнням знань і необхідністю їх синтезу, комплексного запровадження в практиці, професійній діяльності медичного працівника. Із позицій сучасних вимог до змісту освіти спеціаліст повинен володіти вміннями і професійною мобільністю, оперативно реагувати на постійні зміни в практичній діяльності. Серед численних форм проблемного навчання можна запропонувати

вати студентам форму міждисциплінарного семінару. Семінари належать до активних форм навчання, сприяють формуванню вміння самостійно засвоювати знання, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, конкретизувати, узагальнювати; розвивають увагу, мислення, інтерес до навчального предмета. Семінари складаються з двох взаємопов'язаних ланок: самостійного вивчення студентами матеріалу та обговорення результатів їх самостійної пізнавальної діяльності [18]. Міждисциплінарний семінар є найскладнішим типом семінару, головне завдання якого – забезпечити усвідомлення студентами міжпредметних зв'язків, систематизувати знання, навички та вміння, підбити підсумки роботи.

Туберкульоз – чума сторіччя. До Всесвітнього дня боротьби з туберкульозом традиційно в коледжі проводиться захід, у підготовці та проведенні якого беруть участь студенти під керівництвом викладачів як фундаментальних, так і клінічних дисциплін. Кожен із учасників захищає свій проект, які тематично доповнюють один одного.

Міжпредметні зв'язки, закладені в структурно-логічних схемах спеціальностей, тобто зв'язки з іншими науками, принципи наступності та перспективи викладання/вивчення, дають змогу краще пізнати факти, явища та процеси, значною мірою сприяють усвідомленню місця того чи іншого навчального курсу в системі наук, спектри його розвивального впливу на підготовку фельдшера, акушерки, медичної сестри.

У системі реалізації технології інтерактивного навчання традиційно в навчальному закладі проводяться КВК з анатомії та фізіології, Брейн-ринг з основ латинської мови та медичної термінології, «Найрозумніший із фармакології», кардіологічний КВК та інші конкурси з предметів. Участь у подібних заходах передбачає реалізацію проектної діяльності творчих особистостей – студентів, які залюбки складають сценарій, пишуть вірші, музичні твори, а інколи навіть демонструють знання з предметів у танцях, співах, різноманітних яскравих виступах.

При цьому ставляться освітні цілі:

– навчальні цілі: а) набути нових вмінь, використовуючи міжпредметну інтеграцію й отримані теоретичні знання на різних дисциплінах у процесі самостійної підготовки інформаційно-пошукового проекту; б) шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем вдосконалити навички студентів під час роботи з пацієнтами з урахуванням особливостей перебігу хвороби, наявної супутньої патології та можливих ускладнень; в) на основі усвідомлення значення міжпредметних зв'язків для ефективної та успішної роботи, особливо лікаря-початківця, поглибити вміння студентів надавати адекватну допомогу пацієнтам на різних етапах лікувального процесу;

– розвивальні цілі: а) розвинути здатність студентів до логічного мислення у вирішенні проблемних завдань; б) сприяти формуванню в студентів вміння самостійно засвоювати знання, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, конкретизувати, узагальнювати набуті знання; в) спонукати студентів до колективного творчого обговорення найбільш складних питань, активізувати їх до самостійного вивчення наукової та методичної літератури; г) сприяти формуванню в студентів комунікативних навичок;

– виховні цілі: а) розвинути в студентів професійну ініціативність, самостійність і відповідальність за якість надання допомоги пацієнтам залежно від умов та етапу лікування; б) підготувати студентів до самостійної роботи з пацієнтами;

– діагностично-корекційна мета: виявити й подолати можливі недоліки в засвоєнні студентами отриманих раніше знань, навичок і вмінь.

Висновок щодо педагогічної ефективності даної інтерактивної технології навчання. Міждисциплінарний проект, будучи інтерактивним методом навчання, має позитивні та негативні сторони. Переваги методу проектів:

1. Студенти активно набувають нових вмінь, використовуючи міжпредметну інтеграцію та отримані теоретичні знання на різних дисциплінах у процесі самостійної підготовки інформаційно-пошукового проекту.

2. Студенти повністю занурюються в процес навчання згідно з їхніми потребами, інтересами і можливостями та шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем вдосконалюють навички роботи з хворими.

3. Студенти навчаються надавати адекватну допомогу пацієнтам на різних етапах лікувального процесу як у стандартних випадках, так і в унікальних, нестандартних ситуаціях.

4. Студенти набувають здатності самостійно розв'язувати проблему та незалежно приймати рішення.

5. Студенти мають змогу поділитися власним досвідом з іншими студентами.

6. Ще під час навчання студентів цей метод розвиває професійний досвід, який полягає в професійній ініціативності, самостійності й відповідальності за якість надання допомоги пацієнтам залежно від умов та етапу лікування.

7. Метод розвиває соціальні якості студентів, виховує відповідальність.

Проте даний метод має низку обмежень у застосуванні:

1. Потребує багато часу.
2. Важко завершити проектну програму в обмежений проміжок часу.
3. Не всі теми предмета можливо вивчати, використовуючи дану технологію.
4. Потребує великої кількості різноманітних матеріалів для виконання.

Вважається, що даний метод більш доречним для використання в середовищі студентів-старшокурсників. Практично орієнтований випускний іспит повною мірою є відображенням методу проектів. Саме застосування методу проектів, який ґрунтується на міждисциплінарній інтеграції, сприяє засвоєнню одразу комплексу знань, які мають ступінчастий скріплений зв'язок, сприяє формуванню фахівця, здатного швидко реалізувати набуті знання на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башинська Т. Проектувальна діяльність – основа взаємодії вчителя та учнів. Дайджест педагогічних ідей та технологій. 2003. № 3. С. 49–52.
2. Бушковская Е.А. Феномен междисциплинарности в зарубежных исследованиях. Вестник Томского государственного университета. 2010. № 330 (январь). С. 152–155.
3. Демчук О. Метод проектів як особистісно-зорієнтована технологія розвитку життєвої компетентності. Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. 2011. № 2. С. 287–290.
4. Корнійчук О.П., Бурова Л.М. Освітня технологія «Метод проектів»: стан розробки в науково-методичній літературі. Львівський національний університет імені Данила Галицького І. МЕДИЧНА ОСВІТА. № 4. 2012. С. 66–68.
5. Покудина Л.С. Междисциплинарные связи как средство эффективного преподавания финансово-экономических дисциплин. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2016 Випуск 1. С. 1–5.
6. Сасова И. Через проблему – к практическому результату. Учитель. 2001. № 5. С. 35–38.
7. Ящук С.М. Розвиток творчого потенціалу учнів у процесі проектно-технологічної діяльності. Рідна школа. 2004. № 4. С. 9–11.

М.С. Гиндина. Метод междисциплинарных проектов в системе реализации технологии интерактивного обучения. – Стаття.

Аннотация. В статье рассматривается возможность применения метода проектов в системе реализации технологии интерактивного обучения в процессе подготовки будущих медицинских работников, что способствует формированию у них профессионального и междисциплинарного мышления.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, интерактивные технологии обучения, метод проектов.

M. Hindina. Method of interdisciplinary projects in the system of implementation of the technology of interactive learning. – Article.

Summary. The article considers the possibility of using the method of projects in the system of implementation of the technology of interactive learning in the process of preparing future medical staff, which will facilitate the formation of professional and interdisciplinary thinking in them.

Key words: interdisciplinary integration, interactive learning technologies, project method.

И.А. Григорова
заведующий кафедрой неврологии № 1
Харьковский национальный медицинский университет,
г. Харьков, Украина

А.Р. Ескин
доцент кафедры неврологии № 1
Харьковский национальный медицинский университет,
г. Харьков, Украина

Л.В. Тихонова
доцент кафедры неврологии № 1
Харьковский национальный медицинский университет,
г. Харьков, Украина

ИММУНОЛОГИЧЕСКИЕ И БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ У БОЛЬНЫХ ПРОЗОПАЛГИЯМИ И ИХ ДИНАМИКА В ПРОЦЕССЕ МИКРОВОЛНОВОЙ РЕФЛЕКСОТЕРАПИИ

Аннотация. В статье отражены иммунологические и биохимические изменения у больных прозопапалгиями в процессе проведения микроволновой рефлексотерапии. Получены данные об улучшении иммунологических и биохимических показателей в процессе микроволнового воздействия у больных с лицевыми болями.

Ключевые слова: микроволновая рефлексотерапия, прозопапалгии.

Системы гомеостаза организма человека, включая нервную и иммунную системы, функционируют в тесной взаимосвязи [1; 2; 3; 4; 6]. Необходимо отметить, что при этом важную роль в их функционировании играют нейромедиаторы (катехоламины, серотонин, В-эндорфин), обладающие иммуномодулирующими свойствами, но с другой стороны, некоторые цитокины иммунокомпетентных клеток, например интерлейкин-1, воздействуют на нервную систему [1; 2; 7].

Таким образом, изучение взаимодействия иммунной, нервной и других систем организма является весьма актуально как с точки зрения раскрытия патогенеза лицевых болей, так и поиска новых подходов к медикаментозному и немедикаментозному (СВЧ, лазеротерапия) лечению данной патологии.

Ранее мы обнаружили ряд изменений биохимических и иммунологических показателей при невралгии тройничного нерва и других нейростоматологических заболеваниях, сопровождающихся лицевыми или головными болями, динамику биохимических показателей в процессе сверхвысокочастотного и лазерного воздействия в непрерывном и импульсном режимах генерации [5].

Целью настоящей работы явилось изучение взаимосвязи у больных с лицевыми болями иммунологических и некоторых биохимических показателей, в частности определение содержания катехоламинов в моче, В-эндорфина и простагландинов серии Е(ПГЕ) – в плазме, серотонина и гистамина – в цельной крови, и их динамики в процессе сверхвысокочастотной терапии.

Для достижения поставленной цели было проведено иммунологическое и биохимическое обследование 145 больных (58 мужчин, 87 женщин) в возрасте от 22 до 56 лет с болевыми синдромами в области лица и головы, у которых не было каких-либо сопутствующих заболеваний, влияющих на иммунный статус. Мы провели иммунологическое обследование 6 групп больных и 26 здоровых лиц. Обследование проводилось при поступлении в клинику и через 20-25 дней после проведенного лечения с включением сверхвысокочастотной электромагнитной терапии (аппарат «МИРТА-022»).

В 1-ю группу вошли 62 больных (25 мужчин и 37 женщин) с невралгией тройничного нерва (пароксизмальное течение). У 34 из них ведущим была боль приступообразного характера, локализованная в зоне поражения одной или нескольких ветвей тройничного нерва, иногда с иррадиацией в другие отделы лица и половину головы, продолжительность приступа – от нескольких секунд до нескольких минут.

У всех больных определялись триггерные зоны. У 28 человек боли были средней степени выраженности, а триггерные зоны – единичными. При этом наилучший эффект давали антиконвульсанты и воздействие электромагнитными полями микроволнового диапазона в импульсном режиме с частотой модуляции 13-25 Гц на точки выхода тройничного нерва и триггерные зоны.

Ко 2-й группе относились 32 больных (12 мужчин и 20 женщин) с невралгией тройничного нерва, перманентное течение. Боли у них были постоянными, периодически усиливались, ограничиваясь зонами разветвления основных ветвей тройничного нерва или зубных сплетений. Триггерных зон не было. Больным назначались анальгетики ненаркотического ряда, препараты, улучшающие микроциркуляцию, и микроволновая рефлексотерапия в непрерывном режиме генерации на болезненные зоны по ходу ветвей тройничного нерва. После проведенного лечения боли значительно уменьшались или полностью исчезали.

3-ю группу составили женщин, поступившие в клинику нервных болезней ХНМУ с диагнозом «Невралгия тройничного нерва». У них после тщательного клинического и параклинического обследования диагностирована болевая дисфункция височно-нижнечелюстного сустава, которая характеризовалась постоянно нарастающими по интенсивности болями в задних отделах лица и их постепенным прекращением. Боли были локальными и вне зоны иннервации ветвей тройничного нерва. Одновременно имело место напряжение жевательных мышц, что вызывало отклонение нижней челюсти при открывании рта в сторону, противоположную болевому синдрому, и сокращение мышц. Применялось лечение с локальной направленностью, СВЧ-воздействие в непрерывном режиме на область проекции пораженного височно-нижнечелюстного сустава. Лечение в 7 случаях было эффективным, и только в 1 при отсутствии анальгетического эффекта пришлось сделать ортопедическую коррекцию.

Для 4-й группы, включавшей 14 женщин с мигренью, были характерны частые приступы (несколько в неделю) и интенсивные боли. В том числе у 11 больных диагностировали простую форму мигрени, у 3 – офтальмическую. Клиническая картина была типичной для мигрени: начало заболевания в молодом возрасте, наследственная отягощенность по аутосомно-доминантному типу по материнской линии, гемикрания, тошнота, рвота, вегетативно-сосудистые нарушения. У больных с офтальмической мигренью выявлялись гемианопсия и фотопсии. Пациентам назначались антидепрессанты, транквилизаторы и СВЧ-терапия в импульсном режиме генерации с частотой модуляции импульсов от 25 ГЦ до 100 КГц. После проведенного лечения становились значительно приступы головной боли, снижалась их интенсивность.

В 5-ю группу входили 16 мужчин с периодической мигренозной невралгией Хортона. Клиническая картина характеризовалась односторонними приступообразными болями в околоорбитальной, височной, лобной областях. Боли были интенсивными, режущими, нередко жгучими с ощущениями «выпирания глаза из орбиты». Во время приступов часто возникало психомоторное возбуждение. Лечение включало применение карбоната лития, антидепрессантов, СВЧ-терапии в импульсном режиме с частотой модуляции от 25 Гц до 100 КГц. В результате проведенного лечения болевой синдром регрессировал.

К 6-й группе мы отнесли 13 больных с вегеталгиями лица (5 мужчин и 8 женщин). Среди них у 6 больных установлен синдром Сладера (невралгия крылонебного узла) с приступами болей тянущего характера в верхней челюсти, орбите, области лба, выраженными вегетативными расстройствами (вегетативная буря) на лице, иррадиацией болей в нижнюю челюсть, шею, затылок, руку. У 4 больных с синдромом Чарлина (невралгия реснично-носового нерва) боли локализовались в области внутреннего угла глаза и спинки носа, возникали чаще ночью. Болевой синдром длительностью 1,5-2 часа сопровождался слезотечением и ринореей.

У 3 больных с вегеталгией лица боли носили пароксизмальный характер длительностью от нескольких минут до 5-6 часов, сопровождалась слезотечением, гиперемией слизистой кожи лица, ринореей, отеком лица, гиперсаливацией. Больным назначались алкалоиды спорыньи, В-блокаторы, антидепрессанты, диазепам, индометацин или ибупрофен, СВЧ-терапия в импульсном режиме.

Лабораторные данные по 1-й и 2-й группам проанализированы после проведенного лечения.

Определение иммунологических показателей проводили путем исследования крови, взятой из вены с добавлением гепарина (20 ЕД/мл), и слюны больных. Концентрацию иммуноглобулинов (Ig) в сыворотке и слюне определяли методом радикальной диффузии по Манчини.

Изучали содержание в сыворотке иммуноглобулинов (Ig) классов А, М, G, а также уровень секреторного IgA (S IgA) в виде показателей SIgA1 и SIgA2 (реакцию радикальной иммунодиффузии проводили с помощью антисывороток в слюне). Проводили также анализ процентного содержания в периферической крови субпопуляций лимфоцитов (ЛФ): Т-хелперов/индукторов (CD4-ЛФ) и Т-супрессоров/киллеров (CD8-ЛФ) у больных 1-й и 2-й групп.

В плазме больных определяли ППЕ (внг/мл) и В-эндорфин (в нмоль/л), в цельной крови – серотонин и гистамин (в мкг/мл), в моче – катехоламины (адреналин, норадреналин, дофамин в мкг/сут).

Многопараметровый корреляционный анализ показателей в группах больных проводили с помощью пакета программ «Statgraph» на персональном компьютере. Результаты выражали в виде $R(n)$, где R – коэффициент корреляции между двумя параметрами в данной группе, n – количество обследованных больных группы по обоим параметрам.

При корреляционном анализе между иммунологическими показателями во всех группах отмечалась достоверная корреляция между SIgA1 и SIgA2, что естественно, так как используемые для получения этих показателей моноспецифические антисыворотки реагировали с одной и той же молекулой SIgA в слюне.

Сложнее оказалась интерпретация корреляционных связей между биохимическими и иммунологическими показателями. Следует отметить, что достоверные корреляции были обнаружены только в 3 из 6 обследованных групп. Обнаруженная связь между IgA сыворотки и гистамином в периферической крови у больных 2-й группы представляет большой интерес с учетом обнаруженного ранее повышенного уровня IgE в сыворотке при данной патологии. Как известно, при реакции аллергена со специфичным IgE, опсонизированном на базофилах или тучных клетках, происходит дегрануляция последних с высвобождением гистамина и других медиаторов гиперчувствительности немедленного типа. У больных 2-й группы нами ранее была также обнаружена активация местного гуморального иммунитета, которая сопровождалась повышением уровня IgA в сыворотке крови. В этой связи имеет право на существование предположение об идентичности антигенного стимула для активации местного иммунитета, а также аллергена, к которому специфичны IgE данных больных.

У больных 1-й и 2-й групп наблюдали достоверную корреляцию между повышением уровня IgA в сыворотке (или SIgA2 в слюне) и увеличением концентрации катехоламинов в моче, что может являться следствием патологического процесса.

Отрицательная корреляция между катехоламинами в моче и процентным содержанием СД4-ЛФ в периферической крови отражает способность катехоламинов регулировать перераспределение лимфоцитов и их субпопуляций. Кроме того, при стрессовых реакциях часто отмечается снижение функциональной активности лимфоцитов, в частности пролиферативного ответа их на митогены, и естественной киллерной активности.

Наличие достоверной отрицательной корреляции между SIgA2 в слюне и В-эндорфином в плазме у больных 5 группы отражает разнонаправленные изменения в метаболизме эндорфинов и продукции SIgA при данном процессе. Ранее при данной патологии мы наблюдали активацию местного гуморального иммунитета и снижение функции опиоидной системы. Нельзя исключать способность В-эндорфина оказывать иммуномодулирующее действие, в частности, на синтез IgA.

Таким образом, нами выявлены достоверные связи между иммунологическими и биохимическими показателями у пациентов с прозопагиями. Значительный разброс между показателями отдельных больных в пределах группы свидетельствует о целесообразности индивидуального комплексного обследования больных с проведением иммунологического и биохимического мониторинга в процессе проводимого лечения, высокая эффективность которого определяется обязательным назначением и микроволнового электромагнитного воздействия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов В.В. Моноаминергические системы в регуляции иммунных реакций // Успехи физиологических наук. М.: «Медицина», 2006. Т. 17. № 4. С. 85–104.
2. Васильев Р.Г. Реакция иммунной системы на хроническую боль // Иммунология. М.: «Медицина». 2012. № 1. С. 77–81.
3. Краснов Ю.П. // Болевые и вегетативные синдромы и заболевания лица и полости рта. М.: «Медицина», 2011. С. 52–64.
4. Фримель Г.Р. Иммунология. М.: «Медицина», 2010. С. 73–88.
5. Ескин А.Р. Значение сверхвысокочастотного электромагнитного воздействия в патогенетической терапии невралгии тройничного нерва: автореф. дисс. канд. мед. наук. Харьков, 1989.
6. Панченко Е.Н. Способ объективизации боли // Невропатология и психиатрия. М.: «Медицина». Т. 80. Вып. 4. 2012. С. 18–20.
7. Гречко В.Е. Неотложные состояния в нейростоматологии. М.: «Медлицина», 1990. С. 278.

І.А. Григорова, О.Р. Єскін, Л.В. Тихонова. Імунологічні та біохімічні показники у хворих прозопалгіями та їх динаміка в процесі мікрохвильової рефлексотерапії. – Стаття.

Анотація. У статті висвітлено імунологічні та біохімічні зміни у хворих прозопалгіями в процесі мікрохвильової терапії. Показано покращення імунологічних та біохімічних показників у процесі НВЧ впливу у хворих із прозопалгіями.

Ключові слова: мікрохвильова рефлексотерапія, прозопалгії.

I. Hryhorova, A. Yeskin, L. Tichonova. The changes of immunological and biochemical data in patients with prosopalgia during microwaves reflexotherapy. – Article.

Summary. The changes of immunological and biochemical data in patients with prosopalgia during microwaves therapy were revealed. Improving of immunological and biochemical features during microwaves therapy was proved.

Key words: microwaves reflexotherapy, prosopalgia.

УДК 616.314-002-022.7+ 616.31-002+ 616-078+577.2.086/087

М.О. Дубина

*студентка второго курса стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

В.А. Малиновский

*кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИМЕРАЗНОЙ ЦЕПНОЙ РЕАКЦИИ ДЛЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПАТОГЕННЫХ МИКРООРГАНИЗМОВ ПОЛОСТИ РТА

Аннотация. Проведен глубокий анализ состояния микрофлоры полости рта человека в норме и патологии. Показано, что ПЦР является незаменимым методом в диагностике возбудителей инфекционных болезней.

Ключевые слова: ПЦР, ДНК-полимераза, праймеры, диагностика возбудителей инфекций.

Ротовая полость человека заселена большим количеством (порядка 700 видов) различных микроорганизмов, находящихся в динамическом равновесии образующим их микробиоценозом [10]. При возникновении условий, нарушающих данное равновесие, может происходить значительный рост патогенных микроорганизмов, приводящих к развитию различных воспалительных заболеваний полости рта, включая кариес, периодонтит (болезнь десен), эндодонтические (корневые) инфекции, альвеолярный остит и тонзиллит. Доказана связь присутствия патогенных бактерий полости рта с рядом системных заболеваний, включая сердечно-сосудистые заболевания, инсульт, преждевременные роды, диабет и пневмонию [11]. В некоторых исследованиях также сообщалось о наличии не четко выраженной связи между некоторыми бактериями ротовой полости и таким неинфекционным заболеванием, как рак полости рта. Дело в том, что *Porphyromonas gingivalis* и *Fusobacterium nucleatum* имеют потенциальные антигены, такие как FimA и FadA-адгезины, которые могут привести к развитию и прогрессированию карциномы (рака эпителиальных клеток) [18]. Болезни пародонта наряду с кариесом зубов и его осложнениями являются самыми распространенными стоматологическими заболеваниями, и поэтому актуальность решения этих проблем не вызывает сомнения. По данным доклада научной группы ВОЗ 1990 года, основанного на обследовании населения 53 стран, в мире имеет место высокий уровень заболеваемости пародонта. У лиц в возрасте 15-19 лет заболевания пародонта встречаются в 55% случаев, в 89%

случаев – в возрасте 35-44 лет, в 65 лет – 98%, а у лиц более старших возрастных групп они достигают 98% случаев [6].

Многочисленными исследованиями продемонстрировано, что в основе патогенеза заболеваний пародонта лежит сложное взаимодействие факторов иммунологической реактивности человека и пародонтопатогенной микрофлоры [9]. Важнейшим этиологическим фактором в развитии заболеваний кариеса и пародонта является зубной налет с присутствующими в нем микроорганизмами и продуктами их жизнедеятельности, которые вызывают местное воспаление. К представителям такой микрофлоры, по рекомендации ВОЗ, относят такие виды, которые наряду с преимущественно анаэробным типом дыхания отличаются высокими адгезивными, инвазивными и токсическими свойствами. Хотя из ротовой полости человека выделено более 700 видов различных бактерий [11], принадлежащих к различным семействам (*Actinobacteria*, *Bacteroidetes*, *Firmicutes*, *Proteobacteria*, *Spirochaetes*, *Synergistetes* и *Tenericutes*), только небольшая часть из них, такие как *Porphyromonas gingivalis*, *Prevotella intermedia*, *Fusobacterium species* и *Treponema denticola*, рассматриваются в качестве потенциальной причины развития заболеваний пародонта, наряду с *Actinobacillus actinomycetemcomitans*, *Porphyromonas gingivalis*, *Prevotella intermedia*, *Dialister pneumosintes* и *Micromonas micros*, часто высеваемых с поражённых поверхностей полости рта человека [14]. Считается, что *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* и *P. gingivalis* могут быть специфическими маркерами развития острого пародонтита [17], а важнейшей бактерией, ответственной за кариес зубов, является грамположительный факультативный анаэробный стрептококк *Streptococcus mutans*, вызывающий кислотную декальцификацию структуры зуба [16].

Наиболее распространенными заболеваниями пародонта являются гингивит и пародонтит. Гингивит – это воспаление десен без нарушения целостности зубодесневого соединения. При отсутствии лечения гингивит может прогрессировать в деструктивную форму заболевания пародонта – пародонтит. В качестве специфического бактериального патогена при развитии гингивита в первую очередь рассматривают *Porphyromonas gingivalis* и *Aggregatibacter actinomycetemcomitans*, а также *Actinomyces viscosus*. Пародонтит – воспалительное заболевание тканей пародонта, характеризующееся прогрессирующим разрушением нормальной структуры альвеолярного отростка челюсти. Специфическими микроорганизмами ответственными за тяжелое течение пародонтита являются: *Porphyromonas gingivalis*, *Aggregatibacter actinomycetemcomitans*, *Prevotella intermedia* и *Treponema denticola* [2]. В пародонтальном кармане с активным воспалением доминируют грамотрицательные анаэробные микроорганизмы, которые являются наиболее токсичными для организма. Являясь анаэробами, данные микроорганизмы плохо поддаются культивированию, что является одной из проблем их диагностики. Показано, что при возникновении воспалительных заболеваний пародонта происходит изменение баланса микробиологического состава ротовой полости в сторону патогенных микроорганизмов. В современных условиях при лечении хронического генерализованного пародонтита легкой и средней степени тяжести приоритетный характер приобретают меры по оптимизации консервативного лечения, заключающегося в выборе обоснованного метода лечения. Только основываясь на клинических симптомах и степени их выраженности, результатах микробиологических исследований, возможен правильный выбор лечения [1]. Однако микробиологическое исследование анаэробных микроорганизмов сталкивается с рядом проблем. Необходимость специального оборудования и питательных сред существенно затрудняет применение бактериологических тестов для выявления анаэробов. Диагностика методом ПЦР данных групп микроорганизмов позволяет избавиться от данных ограничений. К тому же, следует добавить, что примерно лишь 50% микробиоты ротовой полости удаётся культивировать с использованием бактериологических методов, другая половина микроорганизмов может быть идентифицирована лишь современными высокочувствительными молекулярно-биологическими методами, такими как ПЦР [11; 15]. Некультивируемость ряда микроорганизмов – вот главная причина, по которой культуральный метод все более и более теряет свои позиции по мере появления альтернативных подходов [5].

Итак, ПЦР, или полимеразная цепная реакция, принцип которой был впервые описан в 1986 г. доктором Муллисом (К. Mullis), получившим за это Нобелевскую премию в 1993 г., – это искусственный процесс многократного копирования (амплификации) специфической последовательности ДНК, осуществляемый *in vitro*. Изящность, простота исполнения, непревзойденные показатели чувствительности и специфичности принесли новому методу небывалую популярность. За короткое время ПЦР-анализ распространился по всему миру, быстро выйдя из лабораторий научных институтов в сферу практического клинического использования. Диагностика инфекционных заболеваний, в том числе вызванных агентами, трудно поддающимися культивированию, генотипирование микроорганизмов, оценка их ви-

рулентности, определение устойчивости микрофлоры к антибиотикам, генодиагностика и генетическая дактилоскопия, пренатальная диагностика, биологический контроль препаратов крови – вот далеко не полный перечень направлений медицины, где с успехом применяется ПЦР.

Копирование ДНК при ПЦР осуществляется специальным ферментом – ДНК-полимеразой, как и в клетках живых организмов. ДНК-полимераза, двигаясь по одиночной цепи ДНК (матрице), синтезирует комплементарную ей новую последовательность ДНК. Важно, что ДНК-полимераза не может начать синтез цепи ДНК «с нуля», ей необходима короткая «затравочная» цепь РНК или ДНК, к которой она может начать присоединять нуклеотиды. Основным принципом ПЦР состоит в том, что реакция полимеризации (синтеза полимерной цепи ДНК из мономерных нуклеотидных звеньев) инициируется специфическими праймерами (короткими фрагментами «затравочной» ДНК) в каждом из множества повторяющихся циклов. Специфичность ПЦР определяется способностью праймеров «узнавать» строго определенный участок ДНК и связываться с ним согласно принципу молекулярной комплементарности. В обычной реакции ПЦР используется пара праймеров, которые «ограничивают» амплифицируемый участок с двух сторон, связываясь с противоположными цепями ДНК-матрицы. Для многократного увеличения количества копий исходной ДНК нужна цикличность реакции. Как правило, каждый из последовательно повторяющихся циклов ПЦР состоит из трех этапов: 1) денатурации, или «плавления» ДНК, когда двухцепочечная ДНК под действием высокой температуры переходит в одноцепочечное состояние; 2) связывания (отжига) праймеров с матричной ДНК; 3) элонгации, или удлинения цепи [4; 7]. В ПЦР эти процессы осуществляются в пробирке в циклическом режиме специального автоматического прибора – термоциклера. Переход от одной стадии реакции к другой достигается изменением температуры инкубационной смеси. При нагревании раствора до 93-95оС происходит денатурация (плавление) ДНК, водородные связи разрываются, и индивидуальные цепи ДНК расходятся. Для перехода к следующему этапу – присоединению, или «отжигу» праймеров – инкубационную смесь охлаждают до 50-65оС. Далее смесь нагревают до 70-72оС (оптимум работы Таq-ДНК-полимеразы). При этом термостабильный фермент достраивает заданную праймером новую нить ДНК в направлении 5'→3'. Далее цикл повторяется снова. Смена этапов каждого цикла осуществляется путем изменения температуры реакционной смеси. Сначала праймеры могут связаться только с определенной последовательностью исходной ДНК, но в последующих циклах они связываются с копиями этой последовательности, синтезированными в предыдущих циклах. При этом количество основного продукта ПЦР (копии последовательности ДНК, ограниченной праймерами) теоретически удваивается в каждом цикле, то есть растет с числом циклов экспоненциально [3; 7].

Преимущества метода ПЦР как метода диагностики инфекционных заболеваний следующие [8]:

1. Прямое определение наличия возбудителей. Выявление специфического участка ДНК возбудителя методом ПЦР дает прямое указание на присутствие возбудителя инфекции.

2. Высокая специфичность. Специфичность задается нуклеотидной последовательностью праймеров, что исключает возможность получения ложных результатов.

3. Высокая чувствительность. Метод ПЦР позволяет выявлять даже единичные клетки бактерий или вирусов. Чувствительность ПЦР-анализа составляет 10-100 клеток в пробе.

4. Универсальность процедуры выявления различных возбудителей. Метод основан на выявлении фрагмента ДНК или РНК, являющегося специфичным для конкретного организма. В качестве исследуемого материала могут использоваться различные биологические выделения (слизь, моча, мокрота), соскобы эпителиальных клеток, кровь, сыворотка.

5. Высокая скорость получения результата анализа. Унифицированный метод обработки биоматериала и детекции продуктов реакции и автоматизация процесса амплификации дают возможность провести полный анализ за 4-5 часов.

6. Возможность диагностики не только острых, но и латентных инфекций. Особенно эффективен метод ПЦР для диагностики трудно культивируемых, некультивируемых и персистирующих форм микроорганизмов, с которыми часто приходится сталкиваться при латентных и хронических инфекциях.

Уже сейчас ПЦР является незаменимым инструментом в диагностике и исследовании многих возбудителей инфекционных болезней, а количество микробиологических приложений ПЦР продолжает стремительно расти. Дальнейшее развитие и внедрение этого метода в практику клинических диагностических лабораторий может быть связано с совершенствованием и стандартизацией самой технологии, особенно этапов подготовки образцов и анализа продуктов реакции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров М.Т., Прикулс В.Ф., Богданов В.Ю., Васильев Е.Н. Определение антимикробной активности препаратов, используемых в комплексном лечении больных пародонтитом. *Стоматология*. 2009. № 2. С. 13–15.
2. Барер Г.М. *Терапевтическая стоматология. Болезни пародонта*. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. Ч. 2. 224 с.
3. Ллуэлин М.Б. Определение нуклеотидной последовательности ДНК. *Молекулярно-клиническая диагностика. Методы*. М.: Мир, 1999. С. 428–447.
4. Лопухов Л.В., Эндельштейн М.В. Полимеразная цепная реакция в клинической микробиологической диагностике // *Клин. микробиол. и антимикр. химиотерапия*. 2000. Т. 2, № 3. С. 96–106.
5. Макреди Б. Дж., Чимера Д.А. Обнаружение и идентификация патогенных микроорганизмов молекулярными методами. *Молекулярная клиническая диагностика. Методы*. М.: Мир, 1999. С. 496–506.
6. Маланьин И.В. *Современные методы комплексной терапии заболеваний пародонта: автореф. дисс. докт. мед. наук: 14.00.21 стоматология / Кубанская госмед. академия, Краснодар, 2005. 297 с.*
7. Николаева Е.Н., Царев В.Н., Щербо С.Н. Применение новой тест-системы, основанной на полимеразной цепной реакции, в пародонтологии. *Институт стоматологии*. 2004. № 4. С. 63–66.
8. Поспелова С.В. *Полимеразная цепная реакция: метод, рекомендации / ГОУ ВПО ПГМА им. ак. Е.А. Вагнера Росздрава. Пермь, 2007. 35 с.*
9. Янушевич О.О., Гринин В.М., Почтаренко В.А. и др. *Заболевания пародонта. Современный взгляд на клинико-диагностические и лечебные аспекты*. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. 160 с.
10. Aas J.A., Paster B.J., Stokes L.N. et al. Defining the normal bacterial flora of the oral cavity. *J. Clin. Microbiol.* 2005. V. 43, № 11. P. 5721–5732.
11. Dewhirst F.E., Chen T., Izard J. et al. The human oral microbiome. *J. Bacteriol.* 2010. V. 192. № 19. P. 5002–5017.
12. Frederic L.J., Michel B., Selena T. Oral Microbes, Biofilms and Their Role in Periodontal and Peri-Implant Diseases. *Materials (Basel)*. 2018. V. 11. № 10. P. 2–17.
13. Kumar P.S., Griffen A.L., Barton J.A., Paster B.J., Moeschberger M.L., Leys E.J. New bacterial species associated with chronic periodontitis. *J. Dental Res.* 2003. Vol. 82. P. 338–344.
14. Nonnenmacher C., Dalpke A., Mutters R., Heeg K. Quantitative detection of periodontopathogens by real-time PCR. *J. Microbiol. Methods*. 2004. V. 59, № 1. P. 117–125.
15. Paster B.J., Boches S.K., Galvin J.L. et al. Bacterial diversity in human subgingival plaque. *J. Bacteriol.* 2001. V. 183, № 12 – P. 3770–3783.
16. Ravikumar D., Gurunathan D., Gayathri R. DNA profiling of *Streptococcus mutans* in children with and without black tooth stains: A polymerase chain reaction analysis. *Dent. Res. J. (Isfahan)*. 2018. V. 15. № 5. P. 334–339.
17. Slots J., Ting M. *Actinobacillus actinomycetemcomitans* and *Porphyromonas gingivalis* in human periodontal disease: occurrence and treatment. *Periodontol.* 2000. V.1999, № 20. P. 82–121.
18. Whitmore S.E., Lamont R.J. Oral bacteria and cancer. *PLoS Pathog.* 2014. V. 10, № 3. e1003933. P. 1–3.

М.О. Дубина, В.О. Малиновський. Застосування полімеразної ланцюгової реакції для ідентифікації патогенних мікроорганізмів порожнини рота. – Стаття.

Анотація. Проведено глибокий аналіз стану мікрофлори порожнини рота людини в нормі та патології. Показано, що ПЛР є незамінним методом у діагностиці збудників інфекційних хвороб.

Ключові слова: ПЛР, ДНК-полімераза, праймери, діагностика збудників інфекцій.

M. Dubina, V. Malinovskii. Use of polymerase chain reaction for identification of pathogens from oral cavity. – Article.

Summary. A deep analysis of human oral cavity microflora in health and pathology was carried out. It is shown that PCR is an indispensable method for diagnosis of pathogens of infectious diseases.

Key words: PCR, DNA polymerase, primers, diagnosis of infectious agents.

А.А. Зачеславская
студентка второго курса стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

В.А. Малиновский
кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

ЛЕЧЕНИЕ СТВОЛОВЫМИ КЛЕТКАМИ ПАРОДОНТОЗА

Аннотация. Пародонтоз – это патология тканей пародонта, характеризующаяся первично дистрофическими нарушениями со снижением высоты альвеолярных отростков челюстей и рецессией дёсен при отсутствии воспаления. В обзоре рассматриваются вопросы этиопатогенеза, клиники, диагностики, лечения и профилактики пародонтоза.

Ключевые слова: стволовые клетки, пародонтоз, регенеративная терапия.

Пародонтоз – это патология тканей пародонта, характеризующаяся первично дистрофическими нарушениями. При этой патологии наблюдается генерализованное снижение высоты альвеолярного отростка (альвеолярной части) челюстей, сопровождающееся рецессией десны при отсутствии в ней воспаления. При пародонтозе нарушается кровоснабжение тканей. Возникает их дистрофия, оголяются шейки зубов, увеличиваются щели. Одна десна постепенно возвышается над другой. При этом она не краснеет, не опухает, не кровоточит, а просто медленно разрушается. Пародонтоз редко остается локальным – обычно он затрагивает обе челюсти сразу. Побороть заболевание непросто. Речь идет уже не о местном лечении, а о комплексной терапии.

Пародонт – это комплекс тканей, имеющих генетическую и функциональную общность и служащих опорой для зуба. В состав пародонта входят цемент корня зуба, периодонт, альвеолярная кость и десны.

В причинах возникновения и зарождение болезни пародонтоза ведущее место отводится общим факторам и в первую очередь изменениям сердечно-сосудистой и нервной систем, а также воздействию неблагоприятных факторов окружающей среды (радиационное, в том числе компьютерное, воздействие; электромагнитное излучение от бытовых и профессиональных приборов, загрязнение окружающей среды отходами производства и др.).

В современной биологии и медицине большое внимание уделяется изучению и использованию в практике стволовых клеток. Наличие стволовых клеток является необходимым условием для развития органов у эмбриона и растущего организма, а также восстановления тканей при повреждении. Кроме того, основной функцией стволовых клеток взрослого организма является замена состарившихся дифференцированных клеток и поддержание клеточного состава тканей. Своевременное обновление клеток обеспечивает избавление организма от больных клеток, защиту от преждевременного старения, здоровье и долголетие многоклеточного организма [1]. Способность восстанавливать клеточный состав тканей может быть использована в медицине и, в частности, для комплексного лечения заболеваний челюстно-лицевой области. Стволовые клетки являются неспециализированными клетками со способностью к самообновлению и дальнейшей дифференцировке в специализированные клетки. Они идентифицируются во многих тканях взрослого организма, включая кожу, жировую ткань, периферическую кровь, костный мозг, поджелудочную железу, кишечник, головной мозг, волосные фолликулы, а также пульпу зуба [3]. В органах и тканях взрослого человека имеются «микровкрапления» стволовых клеток [1].

Эмбриональные стволовые клетки – это клетки эмбрионов ранних стадий развития (до образования 8–16 бластомеров) [1]. На этих стадиях стволовые клетки имеют способность образовывать разные

клоны клеток и высокую теломеразную активность. Однако их применение ограничено высоким риском опухолевых образований и высокой частотой иммунного отторжения. Кроме вышесказанного, в связи с тем, что манипуляции над яйцеклеткой и бластоцистой нарушают этические нормы, во многих странах мира использование эмбриональных клеток законодательно запрещено.

Стволовые клетки обнаружены также среди соматических клеток организма, включая мезенхимальные стволовые клетки, которые образуют гетерогенную популяцию клеток, являющихся плюрипотентными стволовыми клетками, и могут быть выделены из различных тканей, периферической крови и биологических жидкостей человеческого организма (кожа, жировая ткань, хрящи, пуповинная кровь, пупочный канатик, плацента, пульпа зуба и др.). Мезенхимальные стволовые клетки, выделенные из тканей челюстно-лицевой области, включают стволовые клетки пульпы зуба, выпавших молочных зубов, зубодесневого сосочка зубного фолликула, периодонтальной связки, десны, слизистой полости рта, костного мозга плоских костей челюстно-лицевой области надкостницы, слюнных желез [2–5]. Мезенхимальные стволовые клетки могут быть использованы для восстановления дефектов костной ткани десны и альвеолярного отростка [3]. Важно отметить, что использование мезенхимальных стволовых клеток не противоречит этическим нормам. Таким образом, эти клетки являются потенциальными кандидатами для регенеративной терапии.

Особенно интересным для стоматологов представляется тот факт, что потенциальным источником стволовых клеток с высокой клоногенной и пролиферативной активностью являются зубные и парадонтальные ткани. И, что особенно важно, ряд этих клеток (стволовые клетки пульпы зуба, стволовые клетки выпавших молочных зубов, стволовые клетки зубодесневого сосочка) можно получить во время рутинных стоматологических процедур (например, экстракция зуба) [3]. Наиболее изученный вид клеток – это стволовые клетки пульпы зуба.

В настоящее время лечение воспалительно-деструктивных заболеваний тканей пародонта направлено на устранение основного причинного фактора – зубного налёта микробной этиологии. При этом комплекс терапевтических мер включает: контроль образования зубного налёта, использование для лечения антимикробных препаратов, противовоспалительных средств местного и общего действия, совершенствование хирургических методов устранения инфекционно-деструктивного очага в пародонте [1; 4].

К частым случаям патологии пародонта относятся заболевания периодонта, которые при отсутствии своевременной и эффективной терапии могут приводить к деструкции всех элементов прикрепляющего аппарата зуба альвеолярной кости, цемента, связки периодонта и десны [3]. В норме перечисленные ткани обладают крайне низкой способностью к регенерации, что обуславливает необходимость разработки эффективных методов лечения заболеваний периодонта.

Одним из вариантов решения проблемы увеличения скорости и эффективности регенерации сложных структур (например, элементов прикрепляющего аппарата зуба) может оказаться метод, основанный на использовании мезенхимальных стволовых клеток. В этом направлении активно проводятся исследования на разных видах животных, а полученные при этом результаты носят позитивный характер. В частности, изучаются процессы регенерации тканей периодонта с применением различных имплантируемых материалов [7].

Впервые соматические стволовые клетки (СК), способные к разным типам дифференциации, были выделены из кроветворных органов: гемопоэтические клетки из селезенки и мезенхимальные стволовые клетки из костного мозга (МСККМ) [13]. Известно, что МСККМ могут дифференцироваться в клетки соединительной, костной, жировой, мышечной, хрящевой и эндотелиальной тканей, а также в клетки тканей почек, легкого, печени и нейрональную ткань. Первый метод выделения МСККМ был основан на их адгезии к пластиковой поверхности, в отличие от гемопоэтических стволовых клеток. Современные более сложные методики обеспечивают отбор клеток по наличию или отсутствию специфических маркеров, используемых для оценки потенциала стволовых клеток к дифференциации. Гомогенную популяцию стволовых клеток, в соответствии с наличием (положительный отбор) или отсутствием (отрицательный отбор) специфических маркеров, получают с помощью иммуномагнитной сепарации и проточной цитометрии. Однако поскольку многие краниофациальные структуры (костная и сосудистая ткани, связочный аппарат) состоят из разных типов клеток, более общий пул мезенхимальных стволовых клеток может быть более полезным, нежели узкоспециализированные клетки.

Основными ограничениями широкого применения МСККМ для репаративной медицины являются инвазивность процедуры взятия исходного материала и количество выделяемых клеток. При биопсии костного мозга может быть получено крайне малое количество мезенхимальных стволовых клеток

(1 из 104-106). Несмотря на это, данные клетки являются наиболее исследованными и удобными при использовании для регенерации костной ткани по сравнению со стволовыми клетками из других источников [10].

Было установлено, что жировая ткань может являться альтернативным источником получения мезенхимальных стволовых клеток. Из преимуществ жировой ткани, как источника для наработки стволовых клеток, следует отметить: легкость получения исходного материала и минимальную инвазивность процедуры липосакции; возможность получения большого количества клеток, которые не утрачивают способности пролиферации и дифференциации после замораживания; отсутствие отрицательного влияния возраста донора на потенциальные возможности клеток ASC (adipogenic stem cells) к пролиферации и дифференциации [11]. В многочисленных исследованиях *in vitro* показано, что ASC способны *in vitro* дифференцироваться в клетки костной, хрящевой, жировой, мышечной, эндотелиальной и нейрональной тканей [14].

Не менее перспективно применение мезенхимальных стволовых клеток и в целях практической стоматологии. В этом направлении специалистами многих стран проводятся разноплановые исследования. Например, авторами ряда работ высказано предположение о том, что ASC могут ускорять регенерацию тканей периодонта. В модельных исследованиях *in vitro* и *in vivo* показано, что ASC, помещенные на используемые в стоматологии материалы (каркасы из титана, гидроксиапатита, коллагена и PLGA), обладают способностью дифференцироваться в клетки костной и хрящевой тканей [6; 12]. Продемонстрировано наличие в пульпе зуба клеток-предшественников, пролиферация которых активируется при повреждении зуба и которые могут дифференцироваться в одонтобласты, обеспечивая регенерацию дентина. Из пульпы зуба человека выделена клоногенная популяция клеток, получивших название стволовые клетки пульпы зуба (DPSC). Показано, что эти клетки расположены преимущественно впериваскулярной области пульпы, откуда они могут мигрировать в область повреждения. В экспериментах *in vitro* установлено, что клетки DPSC обладают большей способностью к пролиферации по сравнению с МСККМ и сохраняют её после продолжительного субкультивирования [9]. Как полагают авторы работ, это может быть связано с высоким уровнем экспрессии медиаторов клеточного цикла, таких как циклин-зависимая-киназа-6 и инсулиноподобный фактор роста. В экспериментах *in vitro* было показано, что DPSC способны образовывать плотные кальцифицированные узелки. Причем в ряде работ было продемонстрировано, что DPSC, отобранные по наличию STRO-1, обладают способностью к адипогенной, нейрогенной, миогенной и хондрогенной дифференциации под действием соответствующей индукции. Способность DPSC к одонтогенной, адипогенной и миогенной дифференциации была показана также в экспериментах *in vivo* на экспериментальных животных. В нескольких работах было показано, что культуры DPSC могут содержать мультипотентные стволовые клетки нервного валика (NCSC), способные к дифференциации в различные линии клеток нервного валика, включая меланоциты [8]. Таким образом, приведенные выше факты свидетельствуют в пользу перспективности применения стволовых клеток в разработке репаративных технологий для практической стоматологии, в частности восстановительной терапии тканей периодонта, откуда можно сделать следующие выводы:

1. Для восстановления зубов и костей челюстно-лицевой области возможно альтернативное использование стволовых клеток различного происхождения, например, стволовых клеток костного мозга, жировой ткани.

2. Стволовые клетки зубного и парадонтального происхождения, в частности, стволовые клетки пульпы зуба (DPSCs), выпавших молочных зубов (SHED), зубодесневого сосочка (SCAP) могут быть применены для восстановления нервной ткани, сердечной мышцы, хрящевой ткани, печени, поджелудочной железы. Аргументацией возможности применения стволовых клеток зубного и парадонтального происхождения в целях восстановления различных тканей является их способность дифференцироваться в различных направлениях.

3. Зубные и парадонтальные стволовые клетки могут обеспечить предиктивно-превентивный подход в лечении некоторых заболеваний за счет их способности оказывать иммуномодулирующий эффект и предотвращать малигнизацию клеток.

4. При лечении стволовыми клетками необходимо учитывать возможность неблагоприятного влияния самой терапии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безрукова И.В., Грудянов А.И. Классификация агрессивных форм воспалительных заболеваний пародонта. Стоматология. 2001. № 5. С. 45–46.

2. Грудянов А.И. Фролова О.А. Заболевания пародонта и меры их профилактики. Лечащий врач. 2001. № 4. С. 3–5.
3. Иванов В.С. Заболевания пародонта. М.: МИА, 2001. 300 с.
4. Курякина Н.В. Заболевания пародонта. М.: Медкнига, 2005. 43 с.
5. Кузьмина Э.М. Профилактика стоматологических заболеваний. М.: Поли Медиа Пресс, 2001. 216 с.
6. Петров Ю.В., Ткач Т.М. Клиника, диагностика, лечение пародонтита. Самара: Медицина, 2005. 53 с.
7. Bellone G., Scirelli T., Emanuelli G. Osteo-promoting activity of OSTEOPLANT ANGIOSTAD in vitro. MinervaStomatol. 2008. V. 57, № 4. P. 98–109.
8. Benatti B.B., Silverio K.G., Casati M.Z. et al. Physiological features of periodontal regeneration and approaches for periodontal tissue engineering utilizing periodontal ligament cells // J. Biosci. Bioeng. 2007. V. 103. P. 1–6.
9. Bossolasco P., Corti S., Strazzer S. et al. Skeletal muscle differentiation potential of human adult bone marrow cells. Exp. Cell Res. 2004. V. 295. P. 66–78.
10. Buser D., Hoffmann B., Bernard J.P. et al. Evaluation of filling materials in membraneprotected bone defects. A comparative histomorphometric study in the mandible of miniature pigs. Clin. Oral. Implants Res. 1998. V. 9. P. 131–137.
11. De Ugarte D.A., Morizono K., Elbarbary A. et al. Comparison of multilineage cells from human adipose tissue and bone marrow. Cells Tissues Organs. 2003. V.174, № 3. P. 101–109.
12. D'Ippolito G., Schiller P.C., Ricordi C. et al. Age-related osteogenic potential of mesenchymal stromal stem cells from human vertebral bone marrow // J. Bone Miner Res. 1999. V. 14. P. 22–25.
13. Forte G., Minieri M., Cossa P. et al. epatocyte growth factor effects on mesenchymal stem cells: proliferation, migration, and differentiation. Stem Cells. 2006. V. 24. P. 23–33.
14. Gestrelus S., Lyngstadaas S. P., ammarstrom L. Emdogain-periodontal regeneration based on biomimicry. Clin. Oral. Investig. 2000. V. 4. P. 120–128.

О.О. Зачеславська, В.О. Малиновський. Лікування стовбуровими клітинами пародонтозу. – Стаття.

Анотація. Пародонтоз – це патологія тканин пародонта, що характеризується первинно дистрофічними порушеннями зі зниженням висоти альвеолярних відростків щелеп і рецесією ясен за відсутності запалення. В огляді розглядаються питання етіопатогенезу, клініки, діагностики, лікування і профілактики пародонтозу.

Ключові слова: стовбурові клітини, пародонтоз, регенеративна терапія.

A. Zacheslavskaya, V. Malinovskii. Stem cell therapy of periodontal disease. – Article.

Summary. Periodontal disease is pathology of periodontal tissues, characterized by primary dystrophic disorders with decrease in height of alveolar processes of jaws and gums recession in absence of inflammation. The review deals with issues of etiopathogenesis, clinic, diagnosis, treatment and prevention of periodontal disease.

Key words: stem cells, periodontal disease, regenerative therapy.

Е.Л. Маркіна

кандидат хімічних наук,
доцент кафедри медичної хімії та біології
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Ю.Д. Гріченіченко

студентка 4 курсу фармацевтичного факультету
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

СУЧАСНА ФАРМАЦІЯ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Анотація. У статті розглянуті аспекти роботи фармацевтів та фармацевтичної промисловості Одеського регіону та їх роль у виконанні державних програм з охорони здоров'я.

Ключові слова: фармація, фармацевтична промисловість, фармацевт, аптека, здоров'я людини.

Фармація є важливим сектором галузі охорони здоров'я людини, а виробництво лікарських засобів – один з пріоритетних напрямів економічного розвитку країни [1].

Виступи вчених та фармацевтичних працівників галузі на конференції в Харкові [2] свідчать про те, що науковий потенціал української фармації відповідає високому рівню. Ректор НФаУ, член-кореспондент Національної академії наук України, професор В. Черних зауважив, що наразі понад 500 молекул лікарських засобів вітчизняної розробки знаходяться на різних етапах дослідження та впровадження у медичну практику. Розробка нової молекули потребує часу та великих затрат.

Сьогодні лікарські засоби стають все більш недоступними для населення. Відбувається їх здороження. Зарубіжні ліки коштують у 5 разів більше, ніж вітчизняні. У грошовому відношенні ліки іноземного виробника відповідають 60%, а у натуральному – більше ніж 20%. Водночас продаж упаковок ліків українського виробника сягає 80%. Це свідчить про те, що вітчизняна фармацевтична промисловість є досить потужною. Фармація України спирається на високотехнологічні підприємства, які гідно конкурують з продукцією іноземних виробників. Професор В. Черних пропонує об'єднувати ресурси потужних фармацевтичних підприємств та залучати до процесу провідних науковців [2].

Цю проблему вирішують деякі підприємства Одеського регіону. Згідно з інформацією Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками в Одеській області [3] станом на 01.02.2018 року відповідно отриманих ліцензій фармацевтичну діяльність здійснюють 452 суб'єктів господарювання (СГ), а саме:

- промислове виробництво лікарських засобів– «Інтерхім», «Науково-виробниче підприємство «Аріадна» та Публічне акціонерне товариство «Південтехгаз»;
- оптову торгівлю лікарськими засобами– 30 СГ;
- роздрібну торгівлю лікарськими засобами– 393 СГ;
- виробництво лікарських засобів в аптеках– 14 СГ;
- імпорт лікарських засобів– 12 СГ.

Глобалізація фармацевтичного ринку Одеської області насамперед торкнулася промислового виробництва. Зараз промислове виробництво лікарських засобів (ЛЗ) фактично здійснює одне підприємство – «Інтерхім», яке синтезує фармацевтичні субстанції, створює оригінальні ЛЗ, забезпечує препаратами Україну та експортує їх за кордон. Мають ліцензії, але не здійснюють виробництво ЛЗ ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Аріадна» та ПАТ «Південтехгаз». В інших сферах суттєвих змін не відбулося.

Одним із лідерів фармацевтичного ринку України є компанія «Інтерхім», яка була створена в Одесі в 1992 році. У грудні 2017 року компанія відзначила своє 25-річчя. Впродовж цього періоду кількість її співробітників зросла з 15 до 760 чоловік, серед них 300 спеціалістів з вищою освітою, 21 кандидат наук

та 5 докторів наук. З невеликої лабораторії виробництва реактивів «Інтерхім» виріс в сучасний фармацевтичний завод, що виробляє лікарські препарати і фармацевтичні субстанції, які відомі не тільки в нашій країні. Продукти хімічного синтезу експортуються в Бельгію, Германію, Швейцарію, США, Канаду та в інші країни ЄС [3].

Українська компанія «Інтерхім» та казахстанська «ВІВА ФАРМ» разом налагодили на території Казахстану виробництво трьох українських препаратів [4].

Виробництво готових лікарських форм в «Інтерхім» було розпочато в 2003 році, а вже сьогодні компанія займає 15-е місце в роздрібному сегменті фармацевтичного ринку України. Протягом останніх років «Інтерхім» входить в топ-10 вітчизняних фармацевтичних виробників.

В 2007 році «Інтерхім» отримав сертифікат на відповідність стандартам GMP з виробництва готових лікарських засобів.

«Інтерхім» є не тільки виробником лікарських препаратів, а й підприємством, яке у співпраці з науковцями Фізико – хімічного інституту ім. А.В. Богатського НАН України займається науково-дослідницькою роботою з пошуку нових біологічно активних молекул і створення на їх основі інноваційних лікарських засобів для різних сфер медицини [5]. Частка оригінальних препаратів становить четверту частину в структурі продажів компанії. Два з них, препарати Гідазепам ІС® і Аміксін® ІС, входять в топ-50 за обсягами продажів українського ринку медикаментів. У 2011 році підприємство «Інтерхім» випустило ще один інноваційний засіб – снодійний препарат Левана® ІС, розробники якого були відзначені премією ім. А.І. Кіпріанова НАН України.

Останнім часом Одеська фармацевтична компанія відкрила новий корпус з виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів, з яких 85% використовуються для власних потреб та 15% реалізує іншим фармацевтичним компаніям. З відкриттям нового корпусу компанія у чотири рази збільшила об'єми виробництва лікарських засобів, а також налагодила виробництво препаратів, що замінюють імпорتنі, та збільшила об'єм експорту продукції. Так, до країн ЄС експорт лікарських препаратів збільшився у два рази.

Сьогодні завершено будівництво третьої черги лабораторно-виробничого корпусу для виготовлення лікарських форм та субстанцій, запрацювала мікробіологічна лабораторія, налагоджено виробництво спортивного харчування [6].

Лікарські препарати, виготовлені в лабораторіях компанії «Інтерхім», відпускаються в аптеках з аналогічною назвою.

За роки роботи у підприємства склалися багаторічні партнерські відносини з виробниками готових лікарських препаратів в Україні та за кордоном.

За 25 років компанія «Інтерхім» стала підприємством повного циклу обігу лікарських засобів – від їх наукового пошуку, розробки, виробництва до кінцевого споживача. «Інтерхім» є одним з двох національних фармацевтичних виробників, що мають повну ліцензію на обіг підконтрольних лікарських засобів. Їх виробництво всередині своєї країни дозволяє задовольнити потреби держави в життєво необхідних препаратах. Заводом випускаються таблетовані форми двох знеболюючих препаратів, що застосовуються у світі для полегшення страждань онкологічних і невиліковно хворих пацієнтів. Такими препаратами є бупренорфін і кодеїн. Зараз підприємство завершує розробку таблетованої форми морфіну.

У зв'язку з відсутністю інвестицій зменшилося фармацевтичне виробництво регіону. Так, за період з 2010 року до 2017 року зупинили свою діяльність наступні фармацевтичні компанії: потужне Одеське виробниче хіміко-фармацевтичне підприємство «Біостимулятор» (2011 р.); ТОВ «Айсблік» (2017 р.); фірма «Світанок» (2012 р.), ЗАТ «Фармнатур» (2011р.). Потреба у ліках задовольняється більшою мірою коштом дорогого імпорту, що безпосередньо пов'язано з питаннями національної безпеки нашої країни.

Зараз розпочинає відновлювати свою роботу Одеський завод «Біостимулятор». В 2017 році компанія «Біостимулятор» підготувала бізнес-план для співробітництва з Чехією приблизно на суму 10 млн доларів. Ця країна пам'ятає якість препаратів, які випускав колись Одеський фармацевтичний завод. Для реалізації проекту було закуплено нове обладнання в Україні та Китаї. Представники «Біостимулятора» та Одеської мерії направили звернення до міністерства охорони здоров'я з проханням передати фармацевтичне підприємство до власності міста [7].

Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України контролює розробку, координацію та виконання державних програм з розвитку охорони здоров'я населення, профілактики захворювань, надання медичної допомоги, розвитку медичної та мікробіологічної промисловості. Одною із ланок, яка виконує програму МОЗ, є аптека. Фахівець аптечного закладу забезпечує населення лікарськими засобами, сприяє їх раціональному призначенню та використанню, гарантує якість та безпеку застосування ліків [8].

Фармацевти м. Одеса також є провідниками програми МОЗ України.

Для населення України проблемою є економічна доступність лікарських засобів. МОЗ України її частково вирішує шляхом запровадження реімбурсації, тобто відшкодування з боку держави частини вартості лікарських засобів, які споживачі одержують в аптечних закладах [9]. З квітня 2017 року за програмою «Доступні ліки» в аптеках почали відпускатися безкоштовно серцево-судинні препарати, ліки для хворих на діабет II типу, бронхіальну астму. Вибір ліків від трьох хвороб зумовлений тим, що саме вони найбільше впливають на показники смертності населення. Смертність від серцево-судинних хвороб становить 65% від загальної смертності населення в Україні. За статистикою, в 2015 році на діабет II типу страждало близько одного мільйона осіб. Хворих на бронхіальну астму було зареєстровано 210 тисяч осіб. Ще одна з причин полягає у тому, що ці хвороби лікуються на амбулаторному рівні. Пацієнт може вибрати і отримати в аптеці найдешевший лікарський засіб безкоштовно або обрати іншу торгову марку, доплативши певну суму. Якщо пацієнт бажає придбати ліки, не маючи рецепта від свого лікаря, він може це зробити у будь-якій аптеці. Проте у такому разі лікарський препарат безкоштовному продажу або продажу зі знижкою не підлягає.

Кількість лікарських препаратів, що підпадала під програму «Доступні ліки», в 2017 році складала 198 найменувань, а в 2018 році їх чисельність збільшилась до 261, тобто зросла на 24 % (рис. 1) [10].

Вартість 59 препаратів підлягає повному погашенню.

Програма «Доступні ліки» діє і в Одеській області. Міністерство охорони здоров'я на 2018 рік виділило 61,5 млн. грн. Одеському регіону. Від початку дії програми використано вже 34 млн. грн (рис. 2).

За інформацією Департаменту охорони здоров'я Одеської державної адміністрації, для реалізації міністерської програми задіяно 49 лікувально-профілактичних закладів.

З початку 2018 року 202 аптеки Одеської області стали учасниками урядової програми «Доступні ліки». У березні долучилося ще 80 аптек. Наразі укладено понад 160 договорів і виписано близько 120 тисяч рецептів, з них за 84 тисячами здійснено часткове відшкодування вартості. Більша кількість рецептів (до 82%) була призначена пацієнтам з серцево-судинними захворюваннями. Завдяки реалізації програми «Доступні ліки» зменшилася кількість госпіталізацій з діагнозом інсульт на 7%, що було відзначено у звіті департаменту охорони здоров'я Одеської облдержадміністрації [6].

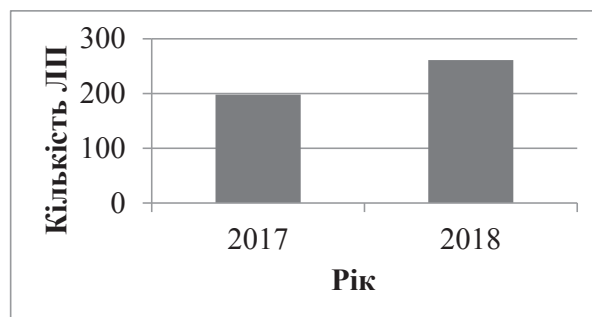

Рис. 1. Кількість лікарських препаратів за програмою МОЗ «Доступні ліки»

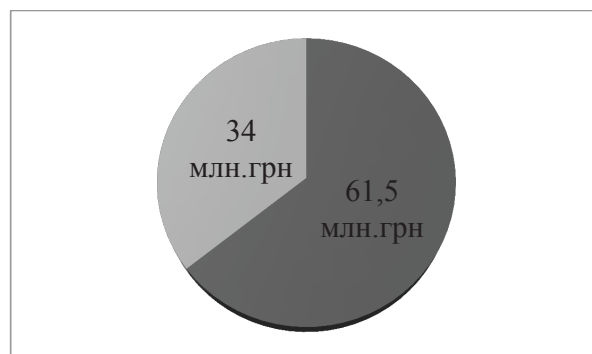

Рис. 2. Кошти для Одеської області за програмою «Доступні ліки»

На початку березня Одеська область отримала 20 тисяч доз комбінованої вакцини проти кору, епідемічного паротиту та краснухи. З початку року щеплено майже 25 тисяч осіб.

В Одесі підготовлений перелік аптек, які приймають участь в державній програмі «Доступні ліки». Інформація про перелік медикаментів, їх вартість, сума доплати розміщена на сайті МОЗ [10].

Департамент охорони здоров'я Одеси звертає увагу одеситів на те, що передусім потрібно звернутися до свого сімейного лікаря, тобто в Центр первинної медично-санітарної допомоги (ЦПМСД). Їх у місті налічується одинадцять. Лікар виписує рецепт, за яким пацієнт отримує лікарські препарати безкоштовно або з частковою оплатою в аптеках, які належать до відповідного ЦПМСД. Аптеки, які приймають участь в програмі «Доступні ліки», мають спеціальні наклейки (рис. 3).

Рис. 3. Наклейка для аптеки

Таким чином, Департамент охорони здоров'я, фахівці фармацевтичної промисловості та аптек Одеської області та м. Одеси активно підключилися до виконання міністерських програм з питань охорони здоров'я населення регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. URL: www.apteka.ua.
2. URL: www.nuph.edu.ua.
3. URL: <http://www.prichernomorie.com.ua/odessa/news/industry/2017-12-11/196500.php>.
4. URL: <http://www.prichernomorie.com.ua/odessa/news/industry/page/2>.
5. URL: interchem.com.ua/ru/products.
6. URL: <https://www.infoport.live/glavnaya/odessa-shag-vperyod-ili-vidimost-zavody-i-farmatsevticheskaya-fabrika/>.
7. URL: <https://limanpravda.com/2017/03/10/odesskij-zavod-biostimulyator-vozobnovlyayet-rabotu/>.
8. URL: apteka.ua «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами» 24 червня 2011 р.
9. URL: Реєстр лікарських засобів, вартість яких підлягає відшкодуванню (від 03.08.2018): http://moz.gov.ua/uploads/1/6387-dn_20180803_1446_dod.pdf.
10. URL: www.moz.gov.ua Наказ МОЗ України від 23.07.2018 № 1367 «Доступні ліки».

Э.Л. Маркина, Ю.Д. Гричениченко. Современная фармацевтика Одесского региона. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены аспекты работы фармацевтов и фармацевтической промышленности одесского региона и их роль в выполнении государственных программ по охране здоровья.

Ключевые слова: фармацевтика, фармацевт, здоровье человека, фармацевтическая промышленность, аптека.

E. Markina, Y. Grichenichenko. Modern pharmacy Odessa region. – Article.

Summary. The paper discusses aspects of the work of pharmacists and the pharmaceutical industry in the Odessa region and their role in the implementation of state health care programs.

Key words: pharmacy, pharmacist, human health, pharmaceutical industry, pharmacy.

О.Т. Письменна

*аспірант кафедри патологічної фізіології імені Д.О. Альперна
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна*

О.В. Ніколаєва

*доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри патологічної фізіології імені Д.О. Альперна
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна*

О.Ю. Литвиненко

*доцент кафедри патологічної фізіології імені Д.О. Альперна
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна*

ВПЛИВ ГІПОКАЛОРИЙНОЇ ДІЄТИ ЩУРІВ-МАТЕРІВ У ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ НА СТРУКТУРУ ТВЕРДИХ ТКАНИН ЗУБІВ ПОТОМСТВА

***Анотація.** Вивчено вплив гіпокалорійної дієти щурів на структуру твердих тканин зубів у 36 особин. Встановлено, що при гіпокалорійній дієті у матерів щурів, одно- і двомісячного потомства виявляються морфофункціональні зміни, що свідчать про уповільнення темпів одонтогенезу з гіпомінералізацією твердих тканин зуба, дистрофічними і початковими склеротичними змінами в пульпі, дентині та цементі, дистрофічними і некробіотичними змінами амелобластів та одонтобластів.*

***Ключові слова:** зуби, гіпокалорійна дієта, потомство щурів.*

Дослідження останніх років вказують на підвищення захворюваності твердих тканин зубів у дітей молодшого віку [1; 2]. Зміна загального стану організму з порушенням обміну речовин у період розвитку, формування й дозрівання зубів суттєво впливає на склад і структуру тканин зуба і, відповідно, може послабити їх резистентність до карієсу. Отже, практичні дії лікаря для посилення процесів мінералізації та дозрівання емалі мають бути спрямовані насамперед на підтримку здоров'я вагітної жінки, профілактику в неї соматичних та інфекційних хвороб у цей період, а також забезпечення раціонального та повноцінного харчування з достатньою кількістю білків, біогенних елементів, вітамінів тощо. Це зумовлено тим, що процеси формування і мінералізації зубів починаються ще в ембріональний період розвитку дитини [3]. Дефіцит білкової їжі в період розвитку зубів може призвести до неповноцінного формування білкової матриці емалі та порушення подальшої її мінералізації [3]. Проте особливості структури тканин зубів у дітей, матері яких протягом вагітності знаходились під впливом дієти з нестачею поживних речовин, залишаються не до кінця вивченим питанням у стоматології.

Мета дослідження. Вивчити вплив незбалансованого харчування вагітних щурів з дефіцитом поживних речовин на структуру твердих тканин зубів їх одно- і двомісячного потомства.

Матеріал та методи. Робота є фрагментом НР «Патогенез ушкоджуючої дії на організм екзогенних факторів в сучасних умовах» кафедри патологічної фізіології ім. Д.О. Альперна Харківського національного медичного університету (№ 0115U000991 державної реєстрації). Експериментальне дослідження було проведене на 36 рандомбредних щурах популяції WAG/G Sto на базі експериментальної біологічної клініки Харківського національного медичного університету із суворим дотриманням вимог Європейської конвенції (Страсбург, 1986) з дотримання, годування та догляду за піддослідними тваринами, а також виведенням їх з експерименту та подальшою утилізацією. Експериментальні тварини були розподілені на групи по 6 особин в кожній. Група К (контрольна) – щури матері, які отримували стандартний раціон віварію, група 1 – тварини, які знаходились на гіпокалорійній дієті. Потомство матерів контрольної групи (одно- і двомісячні щурята) склали групи K1 і K2 відповідно. Потомство матерів,

які отримували під час вагітності живлення з недоліком поживних речовин, (одно- і двомісячні щурята) склали групи 11 і 12 відповідно.

Моделювання впливу аліментарного фактора на щурів здійснювалося з використанням експериментальної моделі, що була розроблена на кафедрі патологічної фізіології ім. Д.О. Альперна Харківського національного медичного університету [4]. Матеріалом для морфологічного дослідження були верхні щелепи щурів всіх досліджуваних груп, з котрих після фіксації та декальцинації вздовж через центр верхнього центрального різця висікали шматочки твердих і м'яких тканин верхньої щелепи товщиною близько 0,4–0,6 см з подальшим виготовленням парафінових блоків згідно з загальноприйнятими методиками. Зрізи товщиною 5–6 мкм забарвлювали гематоксиліном й еозином та пікрофуксином за ван Гізона. Шляхом відеомікроскопічної морфометрії визначали товщину емалі, дентину, предентину, щільність амелобластів та одонтобластів на поздовжньому зрізі у 10 полях зору за збільшення 400. Мікроскопічне та морфометричне вивчення препаратів проводились на мікроскопі Olympus BX-41 з використанням програм Olympus DP-Soft (Version 3:1). Отримані цифрові дані піддані статистичній обробці з обчисленням середньої арифметичної, середньоквадратичного відхилення, середньої помилки середньої арифметичної, достовірності різниці. Вірогідність відмінності між двома середніми при малих вибірках визначали по таблиці Стьюдента [5; 6].

Результати. Під час мікроскопічного дослідження тканин верхнього різця у самиць К-групи основна речовина цементу помірно сприймає кислі барвники. В ньому визначаються рівномірно розташовані паралельні тонкі помірно фуксинофільні колагенові волокна і рівномірно розташовані осередки демінералізації. До цементу прилягає ряд цементобластів витягнутої форми з базальним розташуванням ядра.

У всіх щурів-матерів 1-ї гр. основна речовина цементу з ділянками потовщення колагенових волокон і посиленням їх фуксинофільії, з локусами мукоїдного набухання, в яких колагенові волокна дещо розволокненні, набряклі, простори між ними розширені. Вогнища демінералізації розташовані нерівномірно. Окремі цементобласти або їх групи з ознаками гідропічної дистрофії.

Емаль у самиць К-групи зі слабо еозинофільною та пікринофільною міжпризматичною речовиною. В ній на поздовжньому розрізі визначаються радіально розташовані емалеві призми у вигляді темних і світлих смуг Гунтера-Шрегера, орієнтовані перпендикулярно поверхні емалі. Гіпомінералізовані ділянки (лінії Ретциуса) у вигляді арок йдуть косо від поверхні зуба до дентино-емалевої межі.

У самиць 1-ї гр. ділянки гіпомінералізації емалі розташовані нерівномірно, вираженість ліній Гунтера-Шрегера в них знижена, лінії Ретциуса розширені. Дентино-емалева межа місцями нечітко виражена. Морфометрично товщина емалі достовірно менша за відповідний показник у тварин контрольної групи (К-групи) (табл. 1).

Встановлено, що у щурів як контрольної, так і 1-ї груп шар амелобластів в області анатомічної шийки складається з одного ряду паралельно розташованих клітин циліндричної форми з чіткими межами. У тварин контрольної групи окремі клітини містять в цитоплазмі вакуолі з прозорою рідиною. У самиць 1-ї гр. гідропічна дистрофія амелобластів реєструвалася не тільки в окремих клітинах, а й у їх групах. Виявлене посилення проліферативної активності клітин, що морфометрично виражалось в достовірному збільшенні щільності амелобластів порівняно із тваринами групи контролю (табл. 1).

В області анатомічної шийки зуба у самиць контрольної групи (К-групи) дентин і предентин чітко диференційовані з рівномірним розташуванням дентинних канальців і тонких колагенових волокон. Основна речовина дентину з рівномірно розташованими вогнищами демінералізації приблизно одних розмірів. У щурів 1-ї гр. межа між дентином і предентином дещо змазана, між дентинними канальцями

Таблиця 1

Морфометричні показники тканин зубів щурів, які отримували гіпокалорійну дієту в період вагітності ($M \pm m$)

Показники	Групи тварин	
	К-група (n=6)	І група (n=6)
Товщина емалі, мкм	29,73±1,96	18,05±1,77 (p<0,05)
Товщина дентину, мкм	95,86±2,60	83,42±3,36 (p<0,05)
Товщина предентину, мкм	24,40±1,30	33,73±2,34 (p<0,05)
Щільність амелобластів, екз/мм ²	6564,58±248,04	9653,79±485,97 (p<0,01)
Щільність одонтобластів, кз/мм ²	7594,90±340,04	6003,86±310,28 (p<0,05)

Примітка: p – достовірність відмінності між групами К і І.

відзначається нерівномірно виражене потовщення колагенових волокон, зустрічаються локуси мукоїдного набухання основної речовини і колагенових волокон з розширенням просторів між ними, переважно дрібні нерівномірно розташовані осередки демінералізації дентину. Морфометричне дослідження виявило достовірне зменшення товщини дентину і достовірне збільшення товщини предентину порівняно з аналогічними показниками у щурів групи контролю (табл. 1).

Одонтобласти пульпи у щурів-матерів контрольної групи рівномірно розташовані, вони циліндричної форми, високі з базально розташованим округлим ядром. Міжклітинні щілини вузькі, розташовані рівномірно, їх капіляри помірно кровонаповнені. В ядрі пульпи візуалізуються клітини мезенхімної природи, макрофаги, лімфоцити, численні фібробласти і тонкі помірно фуксинофільні колагенові волокна. Судини пульпи з тонкою стінкою, добре вираженим просвітом, заповненими форменими елементами крові, переважно еритроцитами.

У тварин І-ї гр. візуалізуються численні деформовані одонтобласти в стані вакуольної або балонної дистрофії з пікнозом або різким зниженням базофільії ядер і порушенням їх базальної орієнтації. Морфометрично щільність одонтобластів достовірно менша, ніж в К1-групі. Міжклітинні щілини частково звужені, містять капіляри, що спалися. У частині капілярів визначаються ознаки стазу (табл. 1). В стромі пульпи збільшений зміст функціонально активних фібробластів і колагенових волокон. Судини пульпи повнокровні, частина капілярів з явищами стазу, частина – з ознаками занепаду. Місцями периваскулярно виявляються дрібновогнищеві крововиливи.

У 1-місячного потомства щурів, які отримували гіпокалорійну дієту (ІІ-група), як і у потомства тварин групи контролю (К1-група), в цементі зуба тонкі колагенові волокна зазвичай рівномірно орієнтовані в основній речовині. Водночас у всіх спостереженнях зустрічаються вогнища мукоїдного набухання цементу, в яких має місце нерівномірне розташування, набухання, розволокнення колагенових волокон з розширенням просторів між ними. Товщина шару цементу в області шийки в середньому по групі достовірно нижча за показник тварин К1-групи (табл. 2).

В окремих цементобластах або їх дрібних групах відзначаються ознаки гідропічної дистрофії. В групі ІІ порівняно з групою К1 шар емалі на поздовжньому розрізі з ділянками гіпомінералізації, в них спостерігається зниження вираженості ліній Гунтера-Шрегера і розширення ліній Ретциуса. Морфометрично товщина емалі в середньому достовірно менше аналогічного показника в групі К1 (табл. 2). В шарі амелобластів збільшена кількість секреторно-активних клітин; амелобласти стадії дозрівання займають меншу площу. У секреторно-активних клітинах частіше зустрічаються фігури мітозу, але одночасно виявляються численні дрібні групи амелобластів в стані гідропічної дистрофії з пікнотичним ядром. Щільність розташування амелобластів у тварин ІІ-групи достовірно перевищує показник щурів К1-групи (табл. 2). У дентині і предентині щурят ІІ-групи, на відміну від щурят К1-групи, візуалізуються осередки нерівномірного розташування дентинних каналців з розширеними просторами між ними внаслідок набряку основної речовини і колагенових волокон, в поверхневих відділах дентину зі змазаним рисунком дентинних каналців. Вогнища демінералізованих солей кальцію дрібні, розташовані нерівномірно. Межа між дентином і предентином в осередках набухання виражена нечітко. Морфометрично товщина дентину і предентину у тварин ІІ-групи достовірно менше відповідного показника в групі К1 (табл. 2). У щурят групи ІІ в окремих одонтобластах або їх групах спостерігаються ознаки гідропічної дистрофії і пікнозу ядер. Морфометрично відзначається достовірне зниження щільності одонтобластів (табл. 2). Міжклітинні щілини місцями розширені, виглядають оптично порожніми, частина

Таблиця 2

Морфометричні показники тканин зубів одномісячного потомства щурів, які отримували гіпокалорійну дієту в період вагітності (M±m)

Показники	Групи тварин	
	К1-група (n=6)	ІІ-група (n=6)
Товщина емалі, мкм	14,85±0,44	11,89±0,54 (p<0,01)
Товщина цементу, мкм	80,89±1,14	73,81±0,99 (p<0,001)
Товщина дентину, мкм	83,59±1,24	70,58±0,93 (p<0,001)
Товщина предентину, мкм	23,46±0,75	19,19±0,62 (p<0,01)
Щільність амелобластів, екз/мм ²	7214,33±252,86	8113,08±262,47 (p<0,05)
Щільність одонтобластів, екз/мм ²	9374,49±311,19	7336,20±223,03 (p<0,05)

Примітка: p – достовірність відміни між групами К1 і ІІ.

капілярів з щілиноподібним просвітом. Пухка волокниста тканина пульпи дещо набрякла з набуханням і зниженням фуксінофілії колагенових волокон, судини нерівномірно кровонаповненні, зрідка трапляються дрібновогнищеві екстравазати.

У 2-місячних щурят 12-групи мікроскопічно шар цементу, порівняно з тваринами групи контролю, з потовщенням і посиленням фуксінофілії колагенових волокон за фарбування за ван Гізон і вогнищами мукоїдного набухання основної речовини і колагенових волокон, переважно дрібними, нерівномірно розташованими вогнищами демінералізації. Товщина шару цементу в області анатомічної шийки зуба в середньому по групі достовірно нижче показника в групі К2 (табл. 3). Серед цементобластів трапляються окремі збільшені в обсязі деформовані клітини в стані гідропічної дистрофії.

Порівняно з щурятами групи К2 шар емалі у тварин групи 12 більш вузький, на поздовжньому розрізі з нерівномірним розташуванням ділянок гіпомінералізації емалі, зниженням виразності ліній Гунтера-Шрегера і розширенням ліній Ретциуса. Дентино-емалева межа нечітко виражена. Середнє значення товщини емалі по групі достовірно нижче відповідного показника у групі К2 (табл. 3). У щурят групи 12 серед амелобластів переважають секреторно-активні клітини, амелобласти, що дозрівають, візуалізуються ближче до коронки зуба. Порівняно із тваринами контрольної групи (К2) у щурят 12-групи серед амелобластів визначаються численні групи клітин з ознаками гідропічної дистрофії і пікнозом ядер. Щільність розташування амелобластів достовірно перевищує відповідний показник у тварин групи К2 (табл. 3).

У 2-місячних щурят 12-групи, на відміну від тварин групи контролю (групи К2), шар дентину нерівномірно звужений з ділянками надлишкового розвитку фуксінофільних колагенових волокон. Шар предентину нерівномірно розширений. У дентині і предентині візуалізуються осередки мукоїдного набухання основної речовини і колагенових волокон з порушенням конфігурації, місцями змазаністю малюнка дентинних каналців і збільшенням просторів між ними. У локусах мукоїдного набухання межа між дентином і предентином візуалізується нечітко. Вогнища демінералізації дентину переважно дрібні, рідше середнього розміру, розташовуються нерівномірно. Товщина дентину в області шийки зуба достовірно менша, а товщина предентину достовірно більша, ніж в групі К2. В шарі одонтобластів пульпи тварин групи 12 порівняно з контролем відзначається зниження вмісту клітин і їх мітотичної активності. Трапляються групи клітин в стані гідропічної дистрофії і зморщеним ядром. Відзначається розширення міжклітинних щілин внаслідок накопичення набряклої рідини. Частина капілярів спала, частина – з ознаками стазу. Морфометрично щільність розташування одонтобластів достовірно менша за аналогічний показник у інтактних тварин групи К2 (табл. 3). Судини пульпи з розширеним просвітом, повнокровні, з вогнищами десквамації ендотелію. У частині капілярів виявляються ознаки стазу. Периваскулярно місцями візуалізуються дрібновогнищеві крововиливи. Строма пульпи дещо набрякла, в ній помірно зростає вміст функціонально активних фібробластів і нерівномірно фуксінофільних колагенових волокон.

Висновки. При незбалансованому харчуванні вагітних щурів з дефіцитом поживних речовин у щурів-матерів та їх одно- і двомісячного потомства в тканинах верхнього різця верхньої щелепи виникають морфологічні зміни, які мають односпрямований характер і супроводжуються зниженням темпів одонтогенезу.

В амелобластах відзначається розвиток дистрофічних і некробіотичних змін разом з посиленням їх проліферативної активності та уповільненням темпів диференціювання, що зумовлює розвиток гіпоплазії та гіпомінералізації емалі.

Таблиця 3

Морфометричні показники тканин зубів 2-місячного потомства щурів, які отримували гіпокалорійну дієту в період вагітності, (M±m)

Показники	Групи тварин	
	К2 (n=6)	12 (n=6)
Товщина емалі, мкм	13,90±0,48	8,98±0,43 (p<0,01)
Товщина цементу, мкм	100,75±6,28	78,22±3,03 (p<0,05)
Товщина дентину, мкм	78,64±2,0	66,22±3,13 (p<0,05)
Товщина предентину, мкм	23,97±0,68	26,84±0,96 (p<0,05)
Щільність амелобластів, екз/мм ²	7393,57±300,32	8547,99±246,82 (p<0,05)
Щільність одонтобластів, екз/мм ²	8402,39±331,78	6149,93±347,32 (p<0,01)

Примітка: p – достовірність відмін між групами К2 і 12.

У пульпі зуба спостерігаються дисциркуляторні (повнокров'я судин, дрібновогнищеві крововиливи, стаз в частині капілярів), альтеративні (гідропічна дистрофія і некробіоз одонтобластів, вогнищева десквамація ендотелію) і адаптаційні зміни (початкові ознаки атрофії пульпи з уповільненням проліферативної і секреторної активності одонтобластів, реактивний фіброз стромы із занепадом судин мікроциркуляторного русла), які зумовлюють порушення і уповільнення процесів мінералізації дентину і предентину, розвиток вогнищевих дистрофічних і склеротичних змін.

Виявлені зміни в твердих тканинах зубів можуть бути причиною уповільнення темпів розвитку зубів у потомства щурів, матері яких отримували гіпокалорійну дієту протягом вагітності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задорожна І.В. Особливості показників мінеральної щільності кісткової тканини в дітей з різною інтенсивністю карієсу зубів. Проблеми остеології. 2016. № 2. С. 15–21.
2. Якубова І.І. Впровадження схеми диспансеризації вагітних жінок у стоматолога-перший крок до збереження стоматологічного здоров'я матері і формування його у дитини. Новини стоматології. 2012, (2). 56–59.
3. Профілактика стоматологічних захворювань: підруч. для студ. вищих мед. навч. закл. / Л. Ф. Каськова, Л. І. Амосова, О. О. Карпенко [та ін.]; за ред. проф. Л. Ф. Каськової. Х.: Факт, 2011. 392 с.
4. Пат.81453 Україна МПКG09B 23/28(2006.01) G 09B 23/34(2006.01) Спосіб моделювання аліментарної недостатності / Ніколаєва О.В., Ковальцова М.В., Євтушенко Т.Г.; заявник та патентовласник Харківський національний медичний університет. № и 2013 01910; заявл. 18.02.2013; опубл. 25.06.2013, Бюл. №12.
5. Атраментова Л.А. Статистические методы в биологии / Л.А. Атраментова, О.М. Утевская. Горловка, 2008. 247 с.
6. Лапач С.Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel / С.Н. Лапач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич. К: МОРИОН, 2001. 408 с.

О.Т. Письменная, О.В. Николаева, Е.Ю. Литвиненко. Влияние гипокалорийной диеты крыс-матерей в период беременности на структуру твердых тканей зубов потомства. – Статья.

Аннотация. Изучено влияние гипокалорийной диеты крыс на структуру твердых тканей зубов у 36 особей. Установлено, что при гипокалорийной диете у крыс-матерей, у одно- и двухмесячного потомства возникают морфофункциональные изменения, которые свидетельствуют о замедлении темпов одонтогенеза с гипоминерализацией твердых тканей зуба, дистрофическими и начальными склеротическими изменениями в пульпе, дентине и цементе, дистрофическими и некробиотическими изменениями амелобластов и одонтобластов.

Ключевые слова: зубы, гипокалорийная диета, крысы.

O. Pysmenna, O. Nikolaeva, E. Litvinenko. Influence of hypocaloric diet of dam rats during pregnancy on the structure of offspring's dental tissues. – Article.

Summary. The influence of hypocaloric diet on the structure of dental tissues in 36 rats was studied. It was established that the dam rats of one and two-month offspring when keeping up to the hypocaloric diet had evident morpho-functional changes indicating the odontogenesis rate slowdown with hypomineralization of dental tissues, dystrophic and initial sclerotic changes in the pulp, dentin and cement, dystrophic and non-fibrotic ameloblast and odontoblast changes.

Key words: teeth, hypocaloric diet, rat offspring.

М.В. Плющ
студентка второго курса стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

В.А. Малиновский
кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

БРЕКЕТ-СИСТЕМА

***Аннотация.** Исследование посвящено изучению коррекции патологического прикуса и деформации зубных рядов у детей и взрослых с помощью металлических, керамических, кристаллических и лингвальных брекет-систем различных конструкций и производителей.*

***Ключевые слова:** ортодонтия, брекет-системы, прикус.*

Улыбка – неотъемлемая и очень важная часть современной жизни. Она в значительной степени определяет позитивный настрой, отражает успех и является залогом уверенности в себе. С её помощью мы не только выражаем свои эмоции, но и располагаем к себе людей. Многие стесняются своей улыбки в основном из-за проблемных зубов или неправильного прикуса.

Считается, что первый визит к врачу-ортодонту целесообразно нанести в возрасте 5–6 лет, то есть до начала смены молочных зубов на постоянные. Это связано с тем, что в случае неправильно развивающихся челюстей и зубных рядов у ребёнка вследствие «вредных привычек»: сосание пальца, закусывания губы, ротового дыхания и так далее – может сформироваться патологический прикус, требующий своевременной коррекции.

Прикус – это соотношение зубных рядов при максимальном контакте и полном смыкании зубов верхней и нижней челюстей. Вид прикуса определяется характером смыкания зубных рядов в положении центральной окклюзии. Определить характер прикуса возможно даже при полном отсутствии зубов у пациента. Различают временный и постоянный прикус, а также физиологический, патологический и аномальный. Патологический прикус формируется при аномалиях зубов, челюстей и даже позвоночника и стоп врожденного или приобретенного характера. Основным отличием патологического прикуса от нормального является нарушение смыкания зубных рядов в различных направлениях вплоть до полного отсутствия на отдельных участках, что приводит к изменению функции зубочелюстной системы [12].

Многие думают, что исправление прикуса возможно только у детей. Это не так. Сегодня в ортодонтии нет возрастных ограничений. Конечно, провести исправление прикуса у детей легче, так как у них есть значимый перспективный рост челюстей, на который можно влиять. Взрослому человеку можно тоже исправить прикус и сделать улыбку красивой путём выравнивания зубов. Важное отличие исправления прикуса у взрослых – отсутствие роста челюстей. Это усложняет для ортодонта получение хорошего смыкания верхних и нижних зубов в тех случаях, когда одна челюсть больше другой. Если для исправления прикуса у детей применяют различные аппараты (пластинки), то для исправления прикуса у взрослых может потребоваться лечение брекет-системами. Если брекет-системы требуются ребёнку, то часто ему сначала ставят пластинку, которую ребенок носит перед тем, как поставить брекет-систему.

Ортодонтические пластинки – это съёмные ортодонтические аппараты, которые используют обычно в возрасте 6–11 лет. Пластинки изготавливаются индивидуально для каждого пациента в зависимости от проблем, которые нужно решать. Качественную ортодонтическую пластинку можно сделать разного цвета или нескольких цветов, можно нанести на нее рисунок, блески и так далее. Вся эта «красота» делается исключительно для радости ребенка, ведь если пластинка нравится ребенку, он будет ее хорошо

носить. Окружающие могут видеть только малую часть пластинки – металлическую дугу, так как пластмассовая часть (так называемый «базис») прилегает к нёбу и находится внутри рта.

Стремительное внедрение брекет-системы в отечественную ортодонтию произошло несколько лет назад и произвело настоящую революцию. Появилась возможность корпусного перемещения зубов, дающего контроль за их положением. Неоспоримы и другие преимущества брекет-системы, а именно: 1) отсутствие дискомфорта и боли во время лечения; 2) возможность коррекции аномалии у взрослых пациентов; 3) минимальное количество посещений лечащего врача [9].

Однако не все так безоблачно, как кажется на первый взгляд. Аппарат состоит из специальных миниатюрных металлических приспособлений – брекетов, которые фиксируются непосредственно на вестибулярную поверхность зубов с помощью клеевых композиций [15; 18]. Ортодонтическое лечение иногда продлевается до 2–3 лет, и брекеты, приклеенные на зубы в течение всего этого периода, в определённой мере становятся механическим препятствием для рациональной гигиены полости рта в профилактике стоматологических заболеваний [11]. Кроме того, список отрицательных сторон при использовании брекет-системы могут дополнять периодонтиты, катаральные гингивиты, случаи гиперплазии десны и резорбции верхушек корней зубов в результате передозировки ортодонтических сил [17]. Одной из общепризнанных опасностей в ортодонтической практике является деминерализация эмали, которая обнаруживается во время лечения и после снятия аппаратов [6]. Эта проблема чрезвычайно актуальна не только для отечественной ортодонтии, но и за рубежом, ведь подавляющее большинство ортодонтических больных – это подростки, эмаль у которых еще полностью не сформировалась [18]. По данным литературы, состояние гигиены полости рта у подростков 12–15 лет, имеющих дезокклюзии, по гигиеническому индексу ОНУ-S составляет 3,06 (очень плохой уровень гигиены) [8].

Брекеты представляют собой ряд маленьких замков, прикрепленных на передней поверхности зубов и соединенных между собой металлической дугой. Теоретические основы создания брекет-системы заложил доктор Лоуренс Эндрюс (Andrews), который в 1972 году в своей работе «Шесть ключей нормальной окклюзии» сформулировал основные фундаментальные принципы «техники прямой дуги». Этими шестью «ключами» по Эндрюсу являются: 1) взаимоотношение моляров; 2) ангуляция коронки; 3) инклинация коронки; 4) ротации – вращение, поворот зуба; 5) плотные контакты – отсутствие межзубных щелей; 6) окклюзионная плоскость – кривая Шпее (Spee) [14].

Посредством этой дуги ортодонтическое перемещение зубов происходит автоматически. Дуга изготавливается из металлических сплавов, обладающих памятью формы (хромокобальтовый сплав «Ортохром», железо-медно-никелевый сплав «Ортофлекс», никель-титановый сплав «Нитинол» и др.). Пожалуй, никель-титановые (NiTi) дуги вследствие своей сверхупругости (степень деформации 8-10%) и повышенного эффекта запоминания формы имеют явные преимущества перед другими. Хотя, когда необходимо оптимальное соотношение жёсткости и эластичности, предпочтение отдаётся сплаву β-титаниум, который помимо титана содержит 10% молибдена, 6% циркония и 4% олова. Сначала дуге задается форма, а после её фиксации на зубы, она начинает стремиться к этой заданной форме. Обычно используется прямая преформированная по зубному ряду прямоугольная дуга [10].

Показаниями к применению брекет-системы являются: во-первых, аномалии отдельных зубов; во-вторых, аномалии зубных рядов и прикуса в период формирующего и сформированного постоянного прикуса зубов; в-третьих, подготовка полости рта к протезированию; в-четвёртых, улучшение эстетики лица, коррекция профиля; в-пятых, выведение ретенированных (непрорезавшихся) зубов в зубную дугу; и в-шестых, корпусное перемещение зубов [13].

В современной ортодонтии используются разные виды брекетов: металлические, керамические, сапфировые, лингвальные (фиксируются на язычной поверхности зубов) [16; 1]. Брекеты различных фирм отличаются формой, дизайном и материалом, из которого они изготовлены. Выбор современных брекет-систем довольно широк. Это брекеты GAC (США), система Roth (Roth), вестибулярные брекеты системы Discovery, брекеты SPRINT, композитные брекеты, брекеты системы серии Master, система Victory Series™, брекеты Clarity™, система Alexander, система Vari-Simplex, брекеты signature Line™, самолигирующие системы Damon System, брекеты Inspire!™, In-Ovation (R, C, L), лингвальные самолигирующие брекеты и другое. [4; 10].

Металлические брекеты раньше были не просто прецизионными аппаратами, а примитивными кольцами из нержавеющей стали вокруг зубов. В настоящее время металлические брекеты миниатюрные и стандартно фиксируются на передней поверхности зубов. Они по сей день активно используются, так как наиболее дешевые среди имеющихся брекетов. Металлические брекеты могут также быть сере-

бряными или золотыми. Их преимущества в цене и прочности. К недостаткам относятся недостаточная эстетичность, комфортность и возможность вызвать раздражение десен. Однако эти проблемы обычно исчезают через несколько недель их ношения.

Другой вид брекетов – керамические. Они изготавливаются из керамики и пользуются большой популярностью у взрослых пациентов, так как более эстетичны, чем металлические. К преимуществам относится их незаметность, поскольку они подбираются по цвету зубов, относительно комфортны для десен и достаточно прочны. Недостатки керамических брекетов относительно связаны в основном с более высокой стоимостью и более длительным процессом лечения. К тому же они, обычно, по размеру больше, чем металлические.

Другой возможный вариант – это сапфировые брекеты. Они изготавливаются из чистого монокристаллического сапфира и очень прозрачные. Это очень эстетичные, «элитные» замочки, очень прочные по структуре и гигиеничные в эксплуатации (зубной налет на них не скапливается). Их обычно рекомендуют тем, у кого очень светлые зубы. Если же зубы не очень светлые, тогда сапфировые брекеты не самый лучший вариант. В таких случаях предпочтение отдается керамическим брекетам.

Особый вид брекетов – лингвальные. Они в отличие от других систем фиксируются на язычной поверхности зубов и поэтому незаметны. При этой технике не нарушается эстетика лица и улыбки, снижается вероятность поражения зубов кариозным процессом на вестибулярной поверхности зубов, а также не изменяется профиль и контур губ, что важно с эстетической точки зрения. К недостаткам следует отнести сложности в адаптации в первые 2–6 недель после установки аппаратуры в полости рта ввиду нарушения речи и жевания за счет уменьшения пространства для языка, необходимость непрямого наклеивания брекетов из-за неоднородности лингвальной поверхности зубов, обязательную предварительную установку брекетов на гипсовую модель, временные затраты на установку брекетов и подгонку дуг на каждом этапе лечения, а также финансовые затраты [5; 1].

Изучение клинической эффективности лингвального лечения пациентов с применением непрямого наклеивания брекетов по системе BEST (Bonding with Equalized Specific Thickness) и TOP (Transfer Optimized Positioning) показало высокую эффективность этих двух известных методов. Однако адаптационный период у пациентов и количество отклеиваний брекетов при фиксации по системе TOP наблюдалось значительно реже, что согласуется с данными ранее опубликованных исследований [19; 5].

Стандартные этапы лечения брекетами включают консультацию, диагностику, обсуждение плана лечения, установку брекетов и итоговое удаление ортодонтического аппарата после лечения. Начальные этапы лечения выравнивания зубов обычно составляют 8–12 месяцев [7; 3]. В этот период наблюдается ощутимый прогресс в выравнивании зубов. Перемещение зубов в правильные позиции осуществляется с помощью ортодонтических дуг, которые вставляются в брекеты. После установки в брекеты дуге приходится изогнуться соответственно неровному расположению зубов. Слабые или ослабленные проволочные дуги в следствие усталости металла в ходе лечения со временем заменяются на более сильные. Таким образом, в первые месяцы обычно исправляют значительные неровности положения зубов, а во второй половине лечения выравнивают корни зубов, что не менее важно [13].

Брекеты – сложная конструкция, которую не всегда хочется ставить, и которая влияет на множество любимых привычек. Однако любые неудобства кажутся смешными, когда узнаешь о таких глобальных преимуществах и понимаешь, что брекеты это – путь не только к идеальной улыбке, но и к здоровой жизни в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байгулаков А.Т. Индивидуальные лингвальные брекеты. Современная ортодонтия. 2015. № 01, В. 39. С.56–59.
2. Беннетт Д., Маклоулин Р. Механика ортодонтического лечения техникой прямой дуги. Львов: ГалДент, 2001. 256 с.
3. Герасимов С.Н. Несъемная ортодонтическая техника. СПб.: ORMCO, 2002. 66 с.
4. Герасимов С.Н. Ортодонтическое лечение взрослых пациентов. Лингвальная ортодонтическая техника. СПб: 2004. 144 с.
5. Денисова Ю.Л. Лингвальное лечение зубочелюстных аномалий Ортодонтия. 2004. № 4. С. 49–52.
6. Кисельникова Л.П., Рамм Н.Л., Бимбас Е.С., Дашенко Е.А. Резистентность твердых тканей по данным ТЭР-теста и ее коррекция у лиц с ЗЧА. Вестник УГМА, вып. 2, Екатеринбург, 1996, С. 49–51.
7. Персин Л.С. Ортодонтия. Диагностика и лечение зубочелюстных аномалий. Руководство для врачей. М.: ОАО Издательство «Медицина», 2004. 360 с.
8. Простакова Т.Б. Эффективность профессиональной гигиены полости рта в профилактике заболеваний пародонта у детей с дизокклюзиями / Дисс. канд. мед. наук, Москва, 1995.

9. Рамм Н.М., Кисельникова Л.П. Брекет-система или деминерализация эмали? Институт Стоматологии. 1998. № 1, В.1. С. 38–39.
10. Романовская А.П. Несъемная дуговая аппаратура. Брекет-система. Практическое пособие. Симферополь: «Доля», 2011. 80 с.
11. Терешина Т.П. Анализ новейших технологий, использованных при разработке современных лечебно-профилактических зубных паст. Інновації в стоматології. 2013. № 1. С. 40–42.
12. Ткаченко Э.Д. Ортодонтическое лечение современной брекет-системой (клинический случай). Бюллетень медицинских Интернет-конференций. 2015. Т. 5, № 10. С. 1226–1227.
13. Хорошилкина Ф.Я., Персин Л.С., Окушко-Калашникова В.П. Ортодонтия Профилактика и лечение функциональных, морфологических и эстетических нарушений в зубочелюстно-лицевой области Книга IV. Москва, 2004 (2005). 460 с.
14. Andrews L.F. The six keys to normal occlusion // Am. J. Orthod. 1972. V. 62, № 3. P. 296–309.
15. Hofmann E., Elsner L., Hirschfelder U. et al. Effects of enamel sealing on shear bond strength and the adhesive remnant index: Study of three fluoride-releasing adhesives in combination with metal and ceramic brackets // J. Orofac. Orthop. 2017. V. 78, № 1. P. 1–10.
16. Khan H. Orthodontic brackets. Selection, placement and debonding. 1st Ed., SC: CreateSpace. 2015. 284 p.
17. Liebenberg W. Расширенное профилактическое покрытие зубных фиссур: дополнительное средство для предупреждения деминерализации вокруг ортодонтических колец. Квинтэссенция. 1994. № 4. С. 3–12.
18. Mohammadi A., Pourkhameneh S., Sadrhaghghi A.H. The effect of different force magnitudes for placement of orthodontic brackets on shear bond strength, in three adhesive systems. J. Clin. Exp. Dent. 2018. V. 10, № 6. E. 548-554.
19. Scheie A.A., Arneberg P., Krogstad O. Effect of orthodontic treatment on prevalence of Streptococcus mutans in plaque and saliva. Scand. J. Dent. Res. 1984. V. 92, № 3. P. 211–217.
20. Wiechmann D. Lingual Orthodontics (part-1): Laboratory Procedure. J. Orofac. Orthop. 1999. V. 60, № 5. P. 371–379.

М.В. Плющ, В.О. Малиновський. Брекет-система. – Стаття.

Анотація. Дослідження присвячене вивченню корекції патологічного прикусу і деформації зубних рядів у дітей та дорослих за допомогою металевих, керамічних, кристалічних і лінгвальних брекет-систем різних конструкцій і виробників.

Ключові слова: ортодонтія, брекети, брекет-системи, прикус.

M. Plyushch, V. Malinovskii. Bracket system. – Article.

Summary. The research is devoted to the study of correction of pathological bite and deformation of teeth rows in children and adults with help of metal, ceramic, crystalline, and lingual bracket systems of different designs and manufacturers.

Key words: orthodontics, brackets, bracket system, bite.

І.А. Танчин

*доцент кафедри нормальної анатомії
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького,
м. Львів, Україна*

АДАПТАЦІЙНО-КОМПЕНСАТОРНІ МОЖЛИВОСТІ СУДИННОГО РУСЛА ОЧНОГО ЯБЛУКА ЗА УМОВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВЕНОЗНОГО ЗАСТОЮ

***Анотація.** Вивчалися в динаміці пластичні зміни судинного русла власне судинної оболонки ока за умов експериментального венозного застою. Встановлено, що порушення відтоку венозної крові від очного яблука приводить до розвитку деструктивних та компенсаторних змін у його судинному руслі. 6–7 доба після операції є саме тим періодом, коли в основному завершуються деструктивні зміни в судинному руслі власне судинної оболонки та явної переваги набувають компенсаторні процеси. Отримані результати досліджень поглиблюють наші знання про морфофункціональні основи компенсаторно-адаптаційних процесів, які проходять у судинному руслі власне судинної оболонки за умов порушення відтоку венозної крові, що дає змогу розвивати патогенетичні підходи до терапії венозного застою в ранні терміни з метою збереження функції очного яблука.*

***Ключові слова:** очне яблуко, судинна оболонка, венозний застій.*

Вступ. Сьогодні спостерігається неухильне зростання судинних захворювань ока, які є однією з причин, що приводить до сліпоти й слабобачення [1, с. 74]. Захворювання органа зору, спричинені порушенням венозного відтоку від очного яблука на ґрунті внутрішньоорбітальних запальних і пухлинних процесів, тромбозу венозного русла, у тому числі кавернозного синуса, трапляються в практичній офтальмології досить часто. У зв'язку із цим подальше вивчення морфофункціональних основ компенсаторно-адаптаційних процесів, які можуть мати місце за порушення відтоку венозної крові, і наслідків цієї патології заслуговують на відповідну увагу.

У літературі трапляються роботи, присвячені вивченню морфологічних змін мікроциркуляторного русла райдужки та бульбарної кон'юнктиви за відкритокутової глаукоми [2, с. 3]; сітківки за тромбозу сітківкової вени [3, с. 313]; тканин заднього полюса ока після операції ревазуляризації хоріоїдеї [4, с. 1113]; ультраструктурних особливостей війкових відростків очного яблука під впливом цукрового діабету та ендovasкулярного лазерного опромінення крові [5, с. 58]; структурних особливостей судинної оболонки очного яблука за умов довготривалого опіювального впливу [6, с. 1057]. Однак проблема пластичності судинного русла власне судинної оболонки, його адаптаційних можливостей у плані розвитку колатеральних шляхів відтоку венозної крові за умов порушення венозної гемодинаміки досі залишається недостатньо з'ясованою. З метою вивчення цього питання й проведено наше дослідження.

Матеріал і методи. Експерименти проведено на 20 кролях різної статі віком 7–8 місяців та з масою тіла 2,5–3,0 кг, у яких експериментальний венозний застій викликали методом діатермокоагуляції трьох вортикозних вен ока під тіопенталовим наркозом (2 мл 5% розчину на 1 кг маси внутрішньоочеревинно). Матеріалом дослідження стали 40 ін'єкованих і прояснених препаратів власне судинної оболонки кролів-альбіносів. Ін'єкція судинного русла проводилася через грудний відділ аорти сумішшю коларгол-гліцерин (1:1) відразу після евтаназії тварин. Евтаназію тварин проводили шляхом передозування тіопенталового наркозу в різні терміни після операції. Морфометричні дослідження судинного русла проводили на ін'єкованих і прояснених препаратах. Для контролю використано 8 тварин (16 очей). Контрольним тваринам проводили аналогічну операцію та ін'єкцію судинного русла з тією різницею, що діатермокоагуляцію склери проводили відступаючи на 3–4 мм від вортикозних вен.

Усіх тварин утримували в умовах віварію Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, експерименти проведені згідно з положеннями Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, яких використовують в експериментальних та інших наукових цілях (1986 р.), Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV, Загальних етичних принципів експериментів на тваринах, ухвалених Першим національним конгресом України з біоетики (2001 р.).

Результати дослідження. Порушення відтоку венозної крові від очного яблука за умов коагуляції трьох вортикозних вен приводить до розвитку деструктивних і компенсаторних змін у його судинному руслі. Уже на другу добу післяопераційного періоду в ділянці ампул коагульованих вортикозних вен зменшуються калібр і щільність судин. На четверту добу післяопераційного періоду нижче ампул коагульованих вортикозних вен у напрямі заднього полюса ока спостерігаються ділянки із частковою атрофією судин поверхневого шару. На шосту добу після операції трапляються ділянки з повною атрофією судинного русла. Сильно виражені деструктивні зміни відбуваються також у венозному сплетенні позаду циліарного м'яза навпроти коагульованих вортикозних вен. Практично на місці потужного венозного сплетення залишається хоріокапілярний шар, на тлі якого видно обривки вен поверхневого шару, що з обох сторін переходять у хоріокапіляри. Подальші морфологічні дослідження на 8–30 добу не виявили значне поглиблення деструктивних процесів у судинному руслі власне судинної оболонки очного яблука.

Поряд із деструктивними процесами в умовах експериментального венозного застою відбуваються й компенсаторні зміни. Вони проявляються в розвитку колатеральних шляхів відпливу венозної крові від власне судинної оболонки очного яблука. На другу добу після операції спостерігається розширення вен у ділянці ампули збереженої вортикозної вени, а також розширення компонентів венозного сплетення, що перебуває позаду циліарного м'яза навпроти сектора дренажної некоагульованої вортикозної вени. На четверту добу після операції розширюються елементи хоріокапілярного шару на межі вододілу басейнів коагульованих і збереженої вортикозної вени. Проте тільки на 6–7 добу післяопераційного періоду на основі розширених хоріокапілярів починають формуватися нові колатеральні шляхи, які ніби виділяються з хоріокапілярного шару та відводять кров у напрямі, протилежному від ампул коагульованих вортикозних вен, у судини, що збереглися у функціональному відношенні. Крім цього, у формуванні колатеральних шляхів у цій ділянці власне судинної оболонки беруть участь магістральні судини, які проходять крізь склеру та, зливаючись, утворюють вортикозну вену й судинне русло зовнішніх м'язів ока. Діаметр таких новоутворених колатералів до 15–20 доби післяопераційного періоду сягав 120–180 мкм. На 6–7 добу післяопераційного періоду також формуються колатералі, що локалізуються по краю ділянок із повністю атрофованим судинним руслом. Вони зв'язують між собою судинне русло хоріоїдеї з венами, що йдуть у товщі зовнішніх м'язів ока. Основою для розвитку таких анастомозів є капілярне русло склери та судинне русло зовнішніх м'язів ока. Розширення діаметра капілярного русла склери, на нашу думку, пов'язане з порушенням венозної гемодинаміки в хоріоїдеї, зниженням внутрішньоочною тиску та, відповідно, напруженням фіброзної оболонки очного яблука, що у свою чергу сприяє утворенню цих колатералів. Колатеральні шляхи відтоку венозної крові, що проникають крізь склеру, а також колатералі, що формуються на основі елементів хоріокапілярного шару, не можуть мати важливе значення в плані нормалізації венозної гемодинаміки та збереження функцій ока в ранні терміни венозного застою, оскільки інтенсивний розвиток їх починається лише на 6–7 добу після операції, тобто в період завершення незворотних деструктивних змін у судинному руслі власне судинної оболонки.

Висновок. Таким чином, проведені морфологічні дослідження свідчать про те, що за умов експериментального венозного застою, створеного шляхом коагуляції трьох вортикозних вен, 6–7 доба після операції є саме тим періодом, коли в основному завершуються деструктивні зміни в судинному руслі власне судинної оболонки та явної переваги набувають компенсаторні процеси. Отримані результати досліджень поглиблюють наші знання про морфофункціональні основи компенсаторно-адаптаційних процесів, які проходять у судинному руслі власне судинної оболонки за умов порушення відтоку венозної крові, що дає змогу розвивати патогенетичні підходи до терапії венозного застою в ранні терміни з метою збереження функції очного яблука.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирик Х.А. Стереометрична характеристика гемомікроциркуляторного русла судинної оболонки очного яблука в нормі та на ранніх етапах перебігу цукрового діабету (експериментальне дослідження). Теоретична та експериментальна медицина. 2013. № 2(59). С. 74–76.
2. Зиангирова Г.Г., Шмырева В.Ф., Акберова С.И. Патология микроциркуляторного русла радужки при открытоугольной глаукоме. Вестник офтальмологии. 1993. № 2. С. 3–5.
3. Ohshima T. A scanning electron microscopic study of experimental endothelial injury and regeneration following photochemically induced thrombosis in rat retinal venues. Nippon Ganka Gakkai Zasshi – Acta Societatis Ophthalmologiae Japonicae. 1992. Vol. 96. P. 313–327.
4. Водовозов А.М., Романчиков Ю.Н., Кондаурова Л.С., Фишер О.А. Морфологическое исследование тканей заднего полюса глаза после модифицированной операции ревазуляризации хориоидеи, выполненной в эксперименте. Вестник офтальмологии. 1995. № 1. С. 11–13.

5. Матешук-Вацеба Л.Р., Гунас І.В., Дац Р.І., Кирик Х.А. Ультраструктурні особливості війкових відростків очного яблука під впливом цукрового діабету та ендоваскулярного лазерного опромінення крові. *Biomedical and Biosocial Anthropology*. 2010. № 14. С. 56–58.
6. Mateshuk-Vatseba L., Pidvalna U., Kost A. Peculiarities of vascular tunic microstructure of the white rat eyeball under the effect of opiod. *Romanian journal of morphology and embryology*. 2015. Vol. 56. № 3. P. 1057–1062.

И.А. Танчин. Адаптационно-компенсаторные возможности сосудистого русла глазного яблока в условиях экспериментального венозного застоя. – Статья.

Аннотация. Изучались в динамике пластические изменения сосудистого русла собственно сосудистой оболочки глаза в условиях экспериментального венозного застоя. Установлено, что нарушения оттока венозной крови от глазного яблока приводит к развитию деструктивных и компенсаторных изменений в его сосудистом русле. 6–7 сутки после операции являются именно тем периодом, когда в основном завершаются деструктивные изменения в сосудистом русле собственно сосудистой оболочки и явное преимущество приобретают компенсаторные процессы. Полученные результаты исследований углубляют наши знания о морфофункциональных основах компенсаторно-адаптационных процессов, которые проходят в сосудистом русле собственно сосудистой оболочки в условиях нарушения оттока венозной крови, что позволяет развивать патогенетические подходы к терапии венозного застоя в ранние сроки с целью сохранения функции глазного яблока.

Ключевые слова: глазное яблоко, сосудистая оболочка, венозный застой.

I. Tanchyn. Adaptation-compensatory possibilities of vascular bed of the eyeball under condition of experimental venous stasis. – Article.

Summary. Plastic changes of vascular circle of chorioidea in experimental venous stasis were studied. It was estimated that impairment of venous outflow from the eyeball leads to the development of destructive and compensatory changes in its vascular circle. The 6–7th postoperative day is very period when the destructive changes are basically completed and compensatory processes acquire expressed dominance. The results obtained deepen our knowledge of morphofunctional base of compensatory and adaptive processes which take place in the vascular circle of chorioidea which gives a possibility to develop patogenic approaches to the early stage therapy of venous stasis in the eyeball in order to preserve the functions of the eyeball.

Key words: eyeball, vascular layer, venous stasis.

Розділ 4

Лінгвістика, викладання мов, літературознавство

В.Р. Баглюк
студентка магістратури
Маріупольський державний університет,
м. Маріуполь, Донецька область, Україна

ТЕМА ПОДОРОЖІ У ТВОРАХ МАРКА ТВЕНА

Анотація. У статті висвітлюється значення теми подорожі та мотиву дороги як важливих чинників формування сюжету. Подорож як жанр зіграла особливу роль у становленні американської літератури, ставши одним із перших зразків американської національної культури в цілому. Сформувався ряд національних традицій жанру, які втілюються в творчості Марка Твена.

Ключові слова: подорож, тревелог, фронтір, жанр, сюжет, фольклор.

Подорож в усі часи сприймалася як значуща подія, що вимагає документальної фіксації. Мотив мандрів, мотив дороги лежить в основі ранніх міфів, легенд, фольклорних оповідань. Подорож грає важливу роль у гомерівському епосі, у творах античних істориків. Склалися і самостійні жанри non-fiction, засновані на подорожі: подорожні нариси, щоденники та репортажі, науково-географічні описи, листи, послання з дороги, путівники.

В американській культурі і літературі, в становленні національної свідомості та характеру жанр подорожі зіграв особливу роль. Це було пов'язано з історичними умовами колонізації Нового Світу, яка розпочалася з переселення, тобто з подорожі за океан, і тривала протягом довгого часу в зв'язку з міграцією до західних кордонів континенту. Американська література неминуче повинна була ґрунтуватися на мотиві подорожі як на одному з центральних. Тяжіння до факту, достовірності і правдоподібності, яке є характерною властивістю для жанру подорожі, можна пояснити особливостями пуританського менталітету американців, який передбачає наявність здорового глузду, що не допускає надлишкової фантазії і прикрашення життєвих реалій.

Оскільки подорож була одним із головних моментів американської історії і культури, вона ж стала найважливішим формотворчим елементом національної літератури, який став сюжетним і композиційним стрижнем художніх творів. Мотив мандрівки в тій чи іншій формі присутній майже у всіх американських прозаїків і поетів. Улюбленими темами американських письменників завжди були морські плавання, життя фронтиру, поневіряння по просторах Нового Світу, поїздки в Європу. Досить згадати моряків Г. Мелвілла, першопрохідців Ф. Купера, «паломників» і туристів Марка Твена. Йдуть із дому і відправляються в шлях назустріч своїй долі герої Т. Вулфа, В. Фолкнера, Р. П. Уоррена. У надії знайти рай рухаються до тихоокеанського узбережжя золотошукачі Брет Гарта і Джека Лондона, фермери Джона Стейнбека.

Формування жанру подорожі відбувалося в процесі спонтанного накопичення різноманітного досвіду, відображеного в різних свідченнях, звітах, спостереженнях. Це породило еkleктичність жанру подорожі – поєднання в ньому елементів різних жанрів, пов'язаних зі спробою їх авторів відтворити цілісну картину світу з різномірних елементів. У результаті склався певний тематичний, композиційний канон, досить вільний за своїм характером. Основна увага приділялася не безпосереднім враженням, а статичним, узагальнюючим описам, стиль викладу був нейтральним. Однак природа жанру, що знаходиться в постійному контакті з реальністю, така, що йому завжди були притаманні динамічність і відкритість. Він включав щоденники і листи, хроніки і трактати, факти і вигадка, відрізнявся великою стильовою різноманітністю. З'явився термін тревелог, під яким розуміється літературний жанр, в основі якого лежить звіт про подорож, але не просто хронологія поїздки, а реакція на побачене. Сучасний тревелог об'єднує мистецтво інтелектуальної подорожі зі здатністю вникати в життя і культуру чужої країни.

Зробивши докладний аналіз численних праць на тему жанру подорожі, літературознавець О. Деремедведь доходить висновку, що у філологічній науці дотепер не вироблено ані загальних критеріїв потрактування даного явища, ані єдиної термінологічної бази щодо всіх його структурно-значенневих одиниць. Відтак вона пропонує певний «узагальнений» погляд на літературу мандрів, яка утворює особливу галузь словесної творчості, в межах якої виділяються, як мінімум, три самостійних ареали. Пер-

ший – власне художній – поєднує твори про вигадані мандрівки (роман-подорож, повість про подорож тощо). На протилежному полюсі концентруються описи реальних поїздок, здійснених із суто пізнавальними цілями (дорожні звіти й нотатки науково-популярного характеру, а також путівники, складені на їх основі). Роботи такого характеру вводяться до сфери літературної, а не суто наукової творчості, оскільки в них відбувається відбір, систематизація, компонування й белетристична обробка зібраного матеріалу. Межує з кожним із цих ареалів значний масив творів документально-художнього типу, звернених до невігаданих подорожей [1, с. 8].

Особливий пласт літератури, присвячений подорожам, становила література фронтиру. До літератури фронтиру в широкому сенсі відносяться фольклорні історії, анекдоти та гумористичні небилиці, звіти дослідників, шляхові щоденники переселенців, автобіографії золотошукачів, художні твори різних жанрів. Загальним мотивом фронтирної літератури стала невідповідність уявлень про життя на лоні незайманої природи реальним умовам, в яких переселенцям доводилося боротися за своє життя. Художня література, що виникала на цій основі, мала романтичні риси. У певному сенсі саме життя на фронтірі сприяло становленню романтичного світосприйняття, наближаючи людину до природи і формуючи в неї уявлення про зв'язок свободи з незіпсованим цивілізацією життям [4, с. 116]. Яскравим прикладом подорожніх нарисів, написаних в романтичній манері, є твір Вашингтона Ірвінга «Поїздка в прерії» (1835).

У творчості Марка Твена (1835–1910) жанр подорожі займає особливе місце. За своє життя Твен змінив безліч професій та придбав колосальний досвід. Він був друкарським робітником, репортером, лоцманом на Міссісіпі, солдатом в армії південців, шукачем золота в Неваді, журналістом провінційної преси в Каліфорнії, читав публічні лекції, займався бізнесом. Йому доводилося зустрічатися з величезною кількістю людей із різних соціальних груп: представниками «низів», суворими мешканцями фронтира, письменниками, політиками, членами правлячих династій. Твен отримав унікальний життєвий досвід, який знайшов різноманітне віддзеркалення в його книгах, в яких присутні і елементи його автобіографії. Твен постійно подорожував. Понад десять разів протягом свого життя він перетнув Атлантику. Подорожі були для нього свого роду творчим імпульсом. Його першою великою книгою став твір на тему подорожі «Простаки за кордоном». Протягом усього життя Твен звертався до цього жанру, як би випереджаючи їм наступний етап своєї письменницької біографії. Марк Твен написав п'ять книг про свої подорожі: три про закордонні поїздки – «Простаки за кордоном» («The Innocents Abroad», 1869), «Пішки по Європі» («A Tramp Abroad», 1880), «По екватору» («Following the Equator», 1897) і дві книги про подорожі по Америці – «Без нічого» («Roughing It», 1872) і «Життя на Міссісіпі» («Life on the Mississippi», 1883).

Обсяг науково-критичної літератури, присвяченої Твену, величезний. «Твеніана» являє собою самотійний напрям в історії американістики. І хоча американськими (Д. Ганзел, К. Кардвел, Ф. Робінсон) і вітчизняними (О. Долгушева, Я. Засурський, З. Лібман, О. Старцев) літературознавцями проведена значна дослідницька робота, творчість знаменитого американського письменника залишається не до кінця вивченою. Залишаються без належної наукової уваги важливі для розуміння розвитку творчості письменника в цілому й улюблені читачами твори М. Твена, написані в жанрі подорожі, а також деякі художні твори, як, наприклад, «Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура», «Таємничий незнайомиць», «Сагана і його небіж саганя» та інші. Відтак **актуальність** нашого дослідження зумовлена необхідністю цілісного сприйняття творчості Марка Твена, яке неможливе без урахування його ранньої творчості та напівзабутих творів пізнього періоду. Зокрема, **мета** цієї статті полягає у висвітленні особливостей художнього відтворення у творчості письменника теми подорожі.

І до Марка Твена про подорожі до Європи писали відомі автори: Ф. Купер «Експурсії по Швейцарії», «Експурсії по Італії»; Н. Готорн «Старий будинок»; Д.Р. Лоуелл «Подорожі біля вогнища». В їхніх творах простежується досить різка критика Європи. Вони нарікали, що тодішня Америка перебувала в безсиллому жаху перед Європою, обурювалися облудою, з якою європейці виявляли свою перевагу перед американцями. Твен у «Простаках за кордоном» у певному сенсі продовжує традиції своїх попередників-співвітчизників. У його книзі знайшли відображення і «демократичний індивідуалізм», і критика європейського снобізму, і обурення по відношенню до жителів Європи, і відверті, типово американські хвастощі успіхами своєї країни. Новаторство Твена, як вважає В. Шачкова, полягає не в зверненні до нових мотивів, а в їх співвідношенні і трансформації в нові жанрові і стилістичні форми. Крім того, Твен створює новий тип героя-оповідача, героя-виконавця різних ролей. Його постійна, часом несподівана зміна точок зору, позицій, з яких ведеться розповідь, стилістичних манер можна навіть назвати простою зміною масок [5, с. 260]. Б. Міхельсон висловлює думку, що «Простаки за кордоном» можна назвати

книгою подорожей не тільки з точки зору теми, але і з точки зору форми книги. Це не просто подорож по країнах світу, а й прогулянка по формам і способам оповіді. «Ми проходимо крізь сентиментальність і пародію, патріотизм і антиамериканізм, вигадку і повільну дійсність» [6, с. 301]. Успіх тревелогів (книги подорожей) Твена безпосередньо залежить від захопленості грою і задоволення від розважальної подорожі, яке відчуває сам Твен. «Пішки по Європі» («Tramp Abroad») і «По екватору» («Following the Equator») були менш успішні саме тому, що мали традиційну літературну форму подорожі, несли в собі значний елемент серйозності і поміркованості і були позбавлені ігрового начала.

«Без нічого» – книга про «домашню», фронтірну подорож по території американського континенту в пошуках удачі і багатства. Якщо в «Простаках за кордоном» Твен писав про майбутнє, про перспективи, про передчуття власних відкриттів, то в «Без нічого» він розкриває своє минуле, описує події, що вже трапилися. Ці історії містять фантастичні перебільшення, хвастощі і досить грубий фронтірний гумор, який має фольклорне походження. Незграбні байки, що існували в усній формі в середовищі фронтір-сменів, Твен перетворює в художній текст, який зберігає своєрідний колорит і чарівність фронтірного фольклору. Це історії про бізонів, про суд генерала Банкомба, про розбійника Слейда, майстерно вплетені Твеном в тканину подорожі. Об'єднує ці дві книги їх індивідуальний стиль і творча манера Марка Твена. Хоча в названих вище книгах Твен звертається до різних життєвих обставин і пригод, можна сказати, що і в «Простаках за кордоном», і в «Без нічого» Твен ставить свого героя в положення простака, який зустрівся з новим, незнайомим для нього раніше світом. Про зв'язок цих двох книг свідчить і той факт, що одним із варіантів назви книги було «Простаки вдома» [4, с. 193].

Тема подорожі та пов'язаних із нею пригод та зустрічей домінує і в художніх творах американського письменника. «Пригоди Гекльберрі Фінна» («Adventures Of Huckleberry Finn», 1984) визнається найкращим твором Марка Твена та одним із претендентів на звання Великого американського роману. Книга нарисів Твена «Життя на Міссісіпі» і «Пригоди Гекльберрі Фінна» створювалися майже одночасно, перша з них може розглядатися як пролог до другої. Ґрунт для їх появи підготували події, що відбувалися в США у 80-х роках: реакція на Півдні, дискримінація негрів, посилення плутократії, загострення соціальних конфліктів. Вже в книзі «Життя на Міссісіпі» Твен починає свій суд над цивілізацією. Створена в момент кризи, що починається в «американській мрії» Твена, ця книга відтворює його шлях від «Тома Соєра» до «Гекльберрі Фінна» – від надій до розчарування – у формах, що вражають своєю графічною чіткістю [3, с. 114].

Стрижневим компонентом сюжету цього видатного роману є подорож, своєрідна одиссея, хлопчика Гека Фінна, який пливе вниз по Міссісіпі на плоту з «біглим» негром Джімом. У міру того, як пліт спускається за течією, перед читачами проносяться десятки містечок, що дримають далеко від фронтиру, що рухається на Захід; патріархальні ферми, садиби південних плантаторів, де тоді ще панувала вендетта. Виникають несподівані ландшафти, вихоплюються з життя людські характери: пройдисвіти «король» і «герцог», старий Боггс, міський п'яничка, якого пізніше вб'є полковник Шербурн, південний «джентльмен»; натовп нероб, які цілими днями, жуючи тютюн, розгулюють по вулицям сонних містечок.

Образ Міссісіпі представляє один з оповідних центрів книги. Образотворча міць, з якою він написаний, надає йому значення своєрідного символу. Прекрасна річка, багатоводна, норовлива, вільна, стає уособленням нічим не скутої свободи – цієї вічної мрії людства. Вона зберегла красу свого первозданного вигляду лише там, де він зображений в дзеркалі живої і нескореної природи. У світі загального рабства лише одна Міссісіпі вільна. Із невимушеною легкістю вона розбиває ланцюги, якими її намагається скувати людина. «Марку Твену вдалося художньо відтворити реалістичну картину життя в долині річки Міссісіпі, розгорнути панораму історичної епохи завдяки різноманітності типізованих характерів» [2, с. 88].

Повість «Принц і жебрак», яка вийшла друком у 1882 році, переносить читачів в Англію епохи Тюдорів. Злидар Том Кенті і юний король Едуард VI випадково міняються місцями, внаслідок чого король під час мандрів шляхами своєї країни відчуває на собі всі тяготи життя простого люду.

У романі «Янкї з Коннектикуту при дворі короля Артура» (1889) наявні два типа подорожі: в часі, яку Твен ввів за шість років до появи відомого роману Г. Уеллса «Машина часу», та в просторі. Талановитий механік Хенк внаслідок контузії опиняється в Англії часів легендарного короля Артура і, використовуючи свої знання науки, техніки та історії, починає змінювати британське суспільство за зразком Америки XIX століття. Марк Твен застосовує вже знайомий сюжетний прийом: щоб ближче ознайомитися з життям простого люду, янкї і король відправляються в подорож по країні, переодягнувшись простолюдинами. Але, на відміну від короля Едуарда, король Артур, незважаючи на отримані враження, залишається на стороні знаті.

У підсумку зазначимо, що Марк Твен створив традицію жанру подорожі з елементами репортажу, автобіографії, есе, листів, яка знайшла своє відображення в подальшому розвитку американської літератури ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деремедведь О. Жанрові особливості англійської жіночої літератури мандрів кінця XVIII – першої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Сімферополь: 2008. 24 с.
2. Лібман З. Марк Твен. Життя і творчість. К.: Дніпро, 1977. 143 с.
3. Ромм А. Марк Твен. М.: Наука, 1977. 192 с.
4. Стеценко Е. История, написанная в пути... (Записки и книги путешественников в американской литературе XVII – XIX вв. М.: ИМЛИ РАН, 1999. 312 с.
5. Шачкова В. Америка и Европа в книге Марка Твена «Простак за границей» // Актуальные проблемы американистики: Материалы десятого международного научного семинара. Нижний Новгород: ФМО ННГУ, 2004. С. 259–261.
6. Michelson B. Mark Twain the tourist: The Form of the Innocents Abroad // On Mark Twain. The best from American literature. Ed. By Louis J. Budd and Edwin H. Cady. Durham, 1987. 392 p.

В.Р. Баглюк. Тема путешествия в произведениях Марка Твена. – Статья.

Аннотация. В статье освещается значение темы путешествия и мотива дороги как важных факторов формирования сюжета. Путешествие как жанр сыграло особую роль в становлении американской литературы, став одним из первых образцов американской национальной культуры в целом. Сформировался ряд национальных традиций жанра, которые воплотились в творчестве Марка Твена.

Ключевые слова: путешествие, путевой очерк, фронтир, жанр, сюжет, фольклор.

V. Bahliuk. The theme of travel in Mark Twain's works. – Article.

Summary. The article covers the role of the theme of travel and the motive of the road as important factors in the formation of the plot. Travel as a genre played a special role in the development of American literature, becoming one of the first examples of American national culture in general. A number of national genre traditions emerged in the process of formation and later they embodied in the works of Mark Twain.

Key words: trip, travelogue, frontier, genre, plot, folklore.

М.О. Война
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу
та Південно-Східної Азії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ОБРАЗ ДЕМОНИЧНОЇ МАТЕРІ В «МИЛЬНІЙ БУЛЬБАШЦІ У БРУДНІЙ ВОДІ» ЦАНЬ СЮЕ

***Анотація.** У статті на матеріалі знакового оповідання сучасної китайської письменниці Цань Сюе «Мильна бульбашка у брудній воді» показано результат демонізації образу-архетипу матері в сучасній китайській жіночій літературі як наслідку глибинних суспільно-політичних, культурних та психологічних порух у свідомості китайського суспільства другої половини ХХ століття. Визначено основний вектор видозміни зображення жінки-матері в літературі та його змістового наповнення. Подана психоаналітична візія даної проблеми та виявлені особливості її художнього втілення.*

***Ключові слова:** образ, архетип, психоаналіз, демонізація, мати.*

Постановка проблеми. Одвічним образом у світовій літературі по праву вважається образ матері. Він сповнений невичерпним внутрішнім змістом, є символом любові, відданості, сили, мудрості, незма-ності тощо. Цей архетип коріниться у свідомості поколінь багато тисяч років, виражає щось величне та таємниче, життєдайне та руйнівне водночас. У будь-якому разі, це те, що в різних культурах впродовж сотень років асоціювалося зі святістю та жертовністю. Образ матері в китайській літературі за останні декілька десятиріч років зазнав значної трансформації. Поряд із соціальними, культурно-політичними змінами в КНР другої половини ХХ століття значним поштовхом у цьому процесі став і розвиток фе-міністичної критики. Усе більше та більше китайських та закордонних дослідників звертаються до цієї сфери в пошуках нової інтерпретації образу жінки-матері. У китайській літературі в цілому та у твор-чості Цань Сюе зокрема цей образ набуває діаметрально протилежної від традиційної, або стереотипної, конотації, реалізувавшись у вигляді «демонічної» матері. Цей процес та його художнє втілення свідчить про глибинні психологічних порухи китайського суспільства та зародження нового розуміння жінки та її самоідентичності в соціумі та у світі загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби переглянути традиційне наповнення образу матері в культурі та літературі Китаю були втілені ще на початку ХХ століття на хвилі руху «4 трав-ня» як результат загальнонаціональної тенденції до переосмислення традиційних культурних надбань та постулатів. Із роками рух у цьому напрямі підкріплювався ідеями нових для Китаю феміністичних вчень. Видозміни жіночих образів творів крізь призму китайської жіночої прози розглядали такі ки-тайські дослідники, як Юй Хаоянь / 于昊燕[1], Шоу Цзінсінь / 寿静心[2], Цуй Цзунчао / 崔宗超[3] та інші. Масштабне та ґрунтовне за своїм значенням дослідження жіночої прози належить Ісаєвій Н.С., в його основі лежить повне переосмислення канону. Попри це, вважаємо за необхідне зупинитися саме на виявленні даного явища у творчості Цань Сюе/残雪 та звернутися задля цього до знакового із цієї точки зору твору «Мильна бульбашка в брудній воді/ 污水里的肥皂泡».

Постановка завдання – проаналізувати образ матері в оповіданні Цань Сюе «Мильна бульбашка у брудній воді», визначити ступінь його демонізації та характерні риси його художньої проекції, подати психоаналітичну інтерпретацію цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. У теорії архетипів К.-Г. Юнга архетип (від грец. arche – «початок» + typos – «образ») – поняття на позначення початкових універсальних символів або мотивів, які існують у колективному несвідомому й виявляють себе в сновидіннях. Ці елементи повторювані в часі, вони присутні в міфологічних сюжетах та усній народній творчості в різноманітних формах, оскільки відкла-далися в колективне несвідоме від часів зародження людства. Психоаналітик зазначав, що архетип може мати назву та незмінне ядро значень, однак завжди лише тільки в принципі й ніколи у відношенні до його проявів, тому і специфічне його виявлення залежить від багатьох супутніх факторів [4, с. 116–137].

Так, наприклад, сутність архетипу Великої Матері – дещо «материнське», таке як піклування та співчуття. У негативній конотації він приймає на себе ознаки чогось таємного, загадкового, неминучого [5].

Традиційно для китайців характерним було позитивне зображення жінки-матері, докази тому знаходимо в текстах давньої філософської та есеїстичної літератури, сучасної прози. Попри це, потужна кампанія з переосмислення традиційних образів та сюжетів, що розгорнулася в Китаї на початку ХХ століття, спричинила процес трансформації художніх образів, зокрема образу матері, в діаметрально протилежний за смисловим наповненням. Засновницею цього явища вважають Чжан Айлін/ 张爱玲, саме в її творах так звана «*惡母化/демонізація матері*» набуває більш-менш видимих рис, під якою розуміємо в першу чергу процес десакралізації образу матері.

Рівень демонізації образу матері досяг свого апогею в оповіданні Цань Сюе «Мильна бульбашка у брудній воді». Сама назва промовисто наштовкує нас на асоціацію з архетипами матері та води, їхнім глибинним смисловим сплетінням. Першим етапом «демонізації» матері є її зовнішнє спотворення. Авторка зображує матір очима сина Сань Мао, і вона зовсім неприваблива: в неї «закисло від сну обличчя», «ноги, що гнояться цілий рік», «брудна та тонка шия», «свинячий храп» тощо. Сам син вважає, що голова відділу Ван Цийоу гидував спілкуватися із його матір'ю через те, що вона «була стара й потворна». Такий зовнішній опис матері вже жодним чином не може говорити про її внутрішню красу, і її поведінка яскраво це доводить. Мати постійно верещить та лається, від чого в сина щоразу «гучно дзвенить у скронях», її істерики завдають синові нестерпних фізичних страждань: «你 一喊我, 我的脚就痛得要死, 想有一把锯在骨头上据。我的胃里页翻腾得厉害, 说不定会在他们家吐起来» [6, с. 3]. Коли ти гиркаєш на мене, в мене починають нестерпно боліти ноги, немов кості розпилюють навпіл. У шлунку все кипить та вирує, ледь не знудило в їхньому будинку. Гуркіт у кімнаті, який вона створює ночами під впливом своїх невротичних станів, викликає в хлопця недосипання та хронічні хвилювання. Уся атмосфера в будинку радше нагадує фільм жахів або картини в уяві божевільного. Усе спрямоване на те, аби підкреслити страхітливую атмосферу існування, в центрі якого є пагін найвищого зла – мати. Тут і павуки, які щоночі плетуть павутину над її ліжком, і скорпіони, які жалять її в голову, «від чого весь її мозок набрякає», тут і смертельний холод у кімнатах, рятуючись від якого мати перебирається жити під газову плиту в кухню.

Від самого початку мати вороже ставиться до сина, але в той же час у її стосунках із Ван Цийоу виявляється крайній ступінь підлабузництва та улесливості. Вона купує йому подарунки, мовчки ковтає образи від його тридцятирічної дочки, що, у свою чергу, говорить про зневажливе ставлення до жінки-матері не лише з боку чоловіків, але й зі сторони жінок вищого стану. Серед сусідів вона вихваляється своїми уявними «особливими» стосунками з Головою, що свідчить про її прагнення довести оточуючим свою важливість та виняткове положення. У той же час усі свої невдачі та життєві негаразди вона виміщає на синові і саме у власній родині намагається виконувати керуючу роль, компенсувати відсутність реалізації даного бажання в суспільстві. Це є її основною типологічною ознакою, за якою ми воліємо віднести її до психотипу «авторитарної матері». Через своє прагнення до приниження чоловіка вона намагається посватати сина до дочки Ван Цийоу на край несприятливих і принизливих для майбутнього чоловіка умовах – на умовах «повного пансіону». Вона, звичайно, керується не стільки бажанням фінансового достатку сина, скільки необхідністю поставити його в умови повного підкорення дружині, що, знову ж таки, свідчить про нереалізоване підсвідоме бажання головувати.

У той же час вона заходиться в постійному відчутті небезпеки, яка походить від власного сина. Мати переконана в тому, що хлопець повсякчас планує її вбити. Вона постійно звинувачує сина в його лихих намірах щодо неї, боїться чи то задихнутися від витоку газу «这不正是你盼望吗?你每天夜里梦见就是这件事, 我完全清楚» [6, с. 1] Чи не про це ти мрієш? Ти щоночі спиш і бачиш саме це, я абсолютно в тому впевнена; чи то від смертельних опіків. «我把滚烫水倒在木盘里就出去了。我躲在门外, 听见母亲一边掺冷水一边诅咒, 说我是有意要烫死她» [6, с. 3] Я набрав цілий дерев'яний таз кип'ятку та вийшов. Сховавшись за дверима, я чув, як мати, розбавляючи холодною водою окріп, проклинає мене за те, що я хочу зварити її живцем; «我早料到了, 你一直在反对我!你把痰盂放在门坑上, 想让我一脚踩上去跌倒在地...» [6, с. 3]. Я давно здогадалася, що ти все робиш супроти мене! Ти ж умисно поставив плювальницю на порозі, щоб я ненароком перечепилася і впала... У той же час її побоювання не видаються такими вже надуманими, якщо проаналізувати реакцію сина на її звинувачення. Коли мати звинуватила його в замаху на життя, його «обличчя враз запашіло та залилося багрянцем / 我满脸通红» [6, с. 1], він «почав щось невиразно бурмотіти / 嘴里啜嚼着一些莫名其妙的字眼» [6, с. 1], а коли мати змовкла, розчинившись у воді, син «вистрибував на сходах, аж спітнів, нігті посиніли, в очах була лютя / 我在台阶上跳起来, 衣着汗得透湿, 指甲发青, 眼珠爆了出来» [6, с. 3]. Така психологічна реакція на звинувачення доводить думку, що підсвідомо він хотів позбутися авторитарної матері. Ця ідея не давала йому

спокою вночі, він постійно виходив пересвідчитися, чи не задихнулася мати на кухні, відчував щире розчарування від того, що вона все ще жива. Можна припустити, що він приписував їй певні магичні здібності, бо кожного разу вона дивним чином лишалася неушкодженою, і врешті залишила цей світ у якийсь магичний спосіб, перетворившись на мильну бульбашку.

Спробуємо розглянути детальніше, яким чином виявляється архетип матері в оповіданні та яким чином його ознаки спроектовані на архетип води. У працях К.-Г. Юнга вода частіше за все зустрічається як символ несвідомого. Це підсвідоме, що лежить нижче рівня свідомості. Людина у воді має змогу побачити власне істинне обличчя, яке вона ніколи не являє світу, приховуючи його під Персоною. Звернувшись вкотре до архетипів Великої Матері та Води, можна з легкістю співвіднести їх між собою, оскільки всі позитивні та сакральні риси матері, як джерела життя, можна спроектувати й на воду. Таким чином, водна стихія, як і безліч інших архетипів, може містити у своїй суті материнські символи. Благоговіння перед ними, викликане їх асоціацією в нашій підсвідомості з могутністю, силою та родючістю, як із чимось таким, що несе народження або смерть. Ці архетипи можуть мати як позитивні, так і негативні (злі) конотації. Не випадковим тоді вбачається співвіднесеність «демонічної» матері та брудної мильної води. У фразеологічному словнику «мильна бульбашка», як характеристика людини, має значення особи, істинне обличчя якої не відповідає позитивному враженню про неї, вона виявляється нікчемною та фіктивною по своїй суті. Оповідання повністю розвінчує образ сакральної, жертвовної матері, описує лицемірну, злостиву, вульгарну та потворну жінку, яка прагне реалізувати себе шляхом приниження та авторитарного ставлення до власного сина. Саме тому вода, на яку перетворилася мати, є брудною та смердючою: «Це була брудна мильна вода темного кольору, на поверхні плавали кришталеві бульбашки, вона смерділа гнилим деревом». Брудна вода в мисці може вказувати на спотворене, нечесне суспільство, на середовище існування жінки-матері, в якому вона змушена грати роль показової доброчесності та святості, кришталевої доброти та покірності; а прозорі бульбашки – на материнство як таке, яке не може бути довговічним та істинним у контексті «соціального бруду». Мильні бульбашки на поверхні брудної, смердючої води вказують на фіктивність «материнського» в самій матері, інстинкт, насаджений та зруйнований соціальним тиском, тому сусіди їх так легко проткнули пальцями. Навіть їжа, яку перед перетворенням зготувала мати, мала присмак мила.

Висновки. Такий глибокий символізм та психологізм оповідання покликаний спростувати споконвічний, насаджений патріархальним суспільством материнський обов'язок як єдино можливий варіант психологічного та суспільного становлення жінки, змушує замислитися над причинами її невротичних станів та, як наслідок, морально-етичної деформації/деградації.

ЛІТЕРАТУРА

1. 于昊燕. 神圣背面的危机 – 透视恶母形象解读女性文化发展的阴暗潜流 / 于昊燕. // 聊城大学学报 (社会科学版). 2004. № 2.
2. 寿静心. 母性神话的结构与重建 / 寿静心. // 中华女子学院学报. 2006. № 5.
3. 崔宗超. 反思现当代女性文学中的“恶母”形象 / 崔宗超. // 高等函授学报 (哲学社会科学版). 2007. № 12.
4. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов. К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
5. Юнг К. Структура психики и процесс индивидуации. М.: Наука, 1996. 269 с.
6. 残雪. 污水上的肥皂泡 / 残雪 // 苍老的浮云 – 残雪文集第一卷 / 残雪. 长沙: 湖南文艺出版社, 1998. 477 с.

М.А. Война. Образ демонической матери в «Мыльном пузыре в грязной воде» Цань Сюэ. – Статья.

Аннотация. В статье на материале знакового рассказа современной китайской писательницы Цань Сюэ «Мыльный пузырь в грязной воде» показан результат демонизации образа-архетипа матери в современной китайской женской литературе как следствие глубинных общественно-политических, культурных и психологических сдвигов в сознании китайского общества второй половины XX века. Определен основной вектор видоизменения изображения женщины-матери в литературе и его содержательного наполнения. Представлено психоаналитическое видение данной проблемы, и выявлены особенности его художественного воплощения.

Ключевые слова: образ, архетип, психоанализ, демонизация, мать.

M. Voyna. The image of demony mother in “Soap bubble in the dirty water” by Can Xue. – Article.

Summary. The article, on the material of the iconic story of the modern Chinese writer Can Xue «The Soap Bubble in Dirty Water», shows the result of the demonization of mother's archetype in modern Chinese women's literature, as a consequence of deep socio-political, cultural and psychological shifts in the consciousness of Chinese society of the second half of the twentieth century. The main vector of the modification of the image of the woman-mother in the literature and its content is determined. A psychoanalytical view of this problem is presented and features of its artistic embodiment are revealed.

Key words: image, archetype, psychoanalysis, demonization, mother.

І.Ю. Межуєва

доцент кафедри перекладу

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,

м. Маріуполь, Донецька область, Україна

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ І КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

***Анотація.** Робота присвячена дослідженню способів активізації пізнавальної діяльності студентів. Визначено поняття пізнавальної діяльності, інформаційних та комп'ютерних технологій. Представлені переваги їх використання. Розглянуто технології, спрямовані на розвиток професійної іншомовної компетенції студентів, такі як метод мультимедійних проєктів, комп'ютерні навчальні програми, ресурси мережі Інтернет.*

***Ключові слова:** пізнавальна діяльність, інформаційні технології, активізація, компетенція, комп'ютер, Інтернет.*

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства професійне міжкультурне спілкування здійснюється не тільки при безпосередніх контактах представників різних лінгвокультурних громад, але все частіше опосередковується через технічні засоби, що постійно оновлюються. Ці ж засоби забезпечують доступ до іншомовних інформаційних ресурсів, необхідних для безперервного розвитку фахівця в динамічному світі професій. Під впливом зазначених факторів змінюються вимоги до іншомовних компетенцій випускників технічних вузів. Сьогодні випускник вищої школи повинен бути конкурентоспроможним, затребуваним на ринку праці, що апіорі передбачає високий рівень його загального розвитку, володіння інформаційно-комунікаційною компетенцією, здатність приймати самостійні рішення, нестандартність мислення і вміння адаптуватися до умов, що змінюються [1]. Все це призводить до того, що нині педагогічна діяльність повинна мати інноваційний характер, що є одним з істотних факторів успішної освітньої діяльності будь-якого навчального закладу.

У зв'язку з цим останнім часом все більше стало розширюватися застосування інформаційних і комп'ютерних технологій у вузі, що представляють собою не тільки сучасні технічні засоби, але і нові підходи до процесу навчання. Вищевикладене обумовлює актуальність і необхідність подальшого вивчення сучасних інноваційних освітніх технологій, пов'язаних з використанням різних інформаційних технологій та інтернет-ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових робіт і публікацій показав, що створення якісно іншої системи навчання іноземних мов у технічному вузі неможливо без урахування потенціалу нових технологій навчання. Вони краще за все відповідають завданню, яке стоїть перед сучасною системою освіти і полягає у формуванні іншомовної комунікативної компетенції випускників немовних ВНЗ (тобто вміння отримувати достатньо повну інформацію при читанні іншомовних текстів, розуміти співрозмовника, висловлювати свою думку, точку зору (усно і письмово).

Дослідження О.В. Агапова, В.А. Андрєєва, Л.Н. Бабаніна, Т.В. Букреєвої, А.А. Вербицького, В.І. Генещанського, І.Я. Лернера, Е.І. Машбіца, Е.С. Полат, Н.Ф. Тализіної, В.А. Цатурової та інших свідчать про те, що інформаційні і комп'ютерні технології дозволяють здійснювати якісні зміни в організації навчального процесу та пізнавальної діяльності при вивченні іноземної мови. Використання комп'ютера стосовно до різних умов і цілей навчання іноземним мовам досліджувалося багатьма вченими (Е.Р. Азімов, Е.І. Дмитрієва, Т.В. Кожевнікова, Р.А. Комісарова, Е.С. Полат, G.D. Davies, J. Higgins, T. Johns, Ch. Jones, S. Fortescue, M. Levy).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Таким чином, сьогодні назріла гостра необхідність пошуку більш ефективних шляхів і способів активізації пізнавальної діяльності студентів та інтенсифікації навчального процесу, з метою підвищення мовної компетенції студентів.

Як свідчать матеріали досліджень, інформаційні і комп'ютерні технології дозволяють зробити навчальний процес більш інтенсивним шляхом збільшення темпу та активного часу кожного учня, надання навчанню індивідуального характеру, диференціації процесу навчання, моделювання ситуацій, підвищення наочності.

Ці технології мають низку переваг. Серед основних можна виділити наступні:

- можливість імітації типових ситуацій за допомогою засобів мультимедіа;
- різноманітність видів тренування засвоєних навичок і умінь;
- автоматизований контроль результатів навчання; можливість здійснення зворотного зв'язку;
- об'єднання у навчальних програмах візуальної і звукової форм подання матеріалу.

Однак, питання теорії і практики створення та застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у сфері освіти вивчено недостатньо. Їх використання при навчанні іноземної мови відстає від розвитку технічних засобів. Відповідно, проблема полягає у вирішенні наявного протиріччя між потенційними можливостями і реальним використанням цих технологій в процесі навчання.

Мета цієї статті – дослідити вплив інформаційних і комп'ютерних технологій на активізацію пізнавальної діяльності студентів.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальна діяльність особистості – це свідомо діяльність, спрямована на отримання інформації, формування знань і досвіду. Її правильна організація має безпосередній вплив на результат роботи викладача і успішність студентів. Уміння викладача організувати і керувати цією діяльністю є одним з основних показників його педагогічної майстерності. Педагог повинен уміти вибирати такі методи, прийоми і технології викладання, які дозволять досягти поставлених навчальних цілей. На занятті одні студенти завжди активні, швидко і з цікавістю виконують будь-які операції пізнання і завдання викладача, а інші – інертні і байдужі до навчання. Чому? Провідні педагоги світу вважають, що можна так організувати процес навчання, щоб у всіх студентів був високий пізнавальний інтерес і активність.

Є різні способи активізації пізнавальної діяльності студентів, наприклад, такі як інформатизація освіти, застосування засобів комп'ютерної техніки, аудіовізуалізація передачі навчально-наукової інформації. Інформаційні технології використовуються людством з моменту своєї появи, але саме поняття «інформаційні технології» з'явилося недавно (у 80-х роках ХХ століття), майже одночасно з поняттям «комп'ютерні технології».

До інформаційних технологій належать усі способи обробки даних і знань. Це і розмова, і телебачення, і друкарська машинка, комп'ютер тощо. З такої позиції будь-яка технологія або методика навчання є інформаційною, оскільки навчання це процес передачі інформації. Комп'ютерні технології – це різновид інформаційних технологій, в яких всі методи і засоби реалізації інформаційних процесів здійснюються за допомогою засобів мікропроцесорної обчислювальної («комп'ютерної») техніки.

Інформаційні та комп'ютерні технології (ІКТ) з кожним днем все більше проникають в різні сфери освітньої діяльності. Цьому сприяють, як зовнішні фактори, пов'язані з повсякденною інформатизацією суспільства та необхідністю відповідної підготовки фахівців, так і внутрішні, пов'язані з поширенням в навчальних закладах сучасної комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, прийняттям державних і міждержавних програм інформатизації освіти, появою необхідного досвіду інформатизації у все більшої кількості педагогів. У більшості випадків використання засобів інформатизації надає реальний позитивний вплив на інтенсифікацію праці викладачів, а також на ефективність навчання студентів [2].

При вивченні іноземної мови у вузі на немовних факультетах можуть застосовуватися наступні інформаційні технології, спрямовані на розвиток професійної іншомовної компетенції студентів: метод мультимедійних проєктів; навчальні комп'ютерні програми; ресурси глобальної мережі Інтернет тощо. Значний вплив на активізацію пізнавальної діяльності студентів на заняттях з іноземної мови надає використання у навчальному процесі мультимедійних проєктів. Дослідження показали, що метод проєктів дозволяє стимулювати всі когнітивні процеси – сприйняття, увагу, уяву, мислення, пам'ять, мову. За такої організації навчального процесу здійснюється перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на самостійну пізнавальну діяльність студента. Викладач використовує велику кількість творчих завдань, які підсилюють інтерес студентів до вивчення предмета і дають їм можливість проявити себе.

Крім того, у процесі роботи над проєктом відбувається розвиток логічного і алгоритмічного мислення. Студент отримує потрібну йому інформацію з різних джерел. Для того, щоб обробити її, тобто виділити головне, структурувати, необхідно мати навички логічного аналізу тексту. Студент складає логічний план проєкту, відбирає потрібну інформацію, аналізує її, структурує, розбиває на окремі смислові блоки і вибудовує відповідно з логікою виступу. Після чого створює для себе алгоритм дій і реалізує проєкт у відповідності з цим алгоритмом.

Таким чином, сутність проєктної діяльності полягає в тому, що вона допомагає зв'язати навчання з життям, формує навички дослідницької діяльності, розвиває пізнавальну активність, самостійність, творчість, вміння планувати, працювати в колективі.

Комп'ютерні технології в навчальній аудиторії вузу дозволяють індивідуалізувати навчання, зробити його особистісним і адресним, що зазвичай досить важко під час навчання іноземним мовам у великих групах без використання комп'ютера. Комп'ютери можуть бути використані як для презентації та засвоєння лексичного та граматичного матеріалу, так і бути ефективним елементом контролю знань студентів. Так, наприклад, можуть проводитися тестові перевірки досягнутого рівня володіння іноземною мовою.

Дослідження показали, що використання комп'ютера в навчальному процесі має безпосередній вплив на активізацію пізнавальних процесів. Завдяки презентації на комп'ютері студент отримує можливість візуально сприймати інформацію. За даними психологічних досліджень, інформація, сприйнята таким чином, підлягає більш глибокому осмисленню. За допомогою комп'ютера відбувається автоматичне запам'ятовування активної лексики, вимови, граматичних конструкцій.

Водночас велику роль грає дотримання принципу наочності, який є найважливішим для стимуляції пізнавальної діяльності студентів під час вивчення іноземної мови. Психологічною основою цього принципу є вчення В.П. Павлова про першу та другу сигнальні системи. Завдяки використанню в навчальному процесі комп'ютерних програм у студентів створюються чуттєві образи. У корі головного мозку з'являються додаткові подразники, які впливають на формування нових зв'язків. «Чим більше аналізаторів бере участь у процесі сприйняття, тим більше утворюється в корі головного мозку тимчасових нервових зв'язків, тим більше створюється умов для міцної фіксації цього образу в пам'яті» [3]. Це призводить до того, що мислення студентів стає більш насиченим, глибоким і розвиненим.

Комп'ютерні навчальні програми мають багато переваг перед традиційними методами навчання. Вони дозволяють тренувати різні види мовної діяльності і поєднувати їх у різних комбінаціях, допомагають усвідомити мовні явища, сформувати лінгвістичні здібності, створити комунікативні ситуації, автоматизувати мовні дії, а також забезпечують реалізацію індивідуального підходу й інтенсифікацію самостійної роботи студента.

Пізнавальна самостійність є значимим чинником активізації пізнавальної діяльності студентів. За умови використання в навчальному процесі комп'ютерних програм навчання здійснюється в інтерактивному режимі. За такого підходу активність педагога поступається місцем активності студентів. Отримання сигналу з боку комп'ютера про міру корисності дії забезпечує постійну увагу студента до виконуваної діяльності, стимулює розумові процеси. Інтерактивність стає засобом підвищення пізнавальної активності студентів.

Також можна констатувати, що якість виконання самостійної роботи вдома з використанням комп'ютера підвищується, оскільки з'являється можливість негайної самоперевірки і корекції знань студентів шляхом застосування відповідних довідкових джерел, які зазвичай додаються до комп'ютерних програм.

Слід зазначити й необхідність регулярності використання комп'ютерів під час навчання іноземним мовам для досягнення найкращих результатів.

У вирішенні основного завдання формування професійно спрямованої іншомовної комунікативної компетентності при вивченні дисципліни «Іноземна мова» використання інтернет-ресурсів відіграє важливу роль. По-перше, це підвищує пізнавальну активність і мотивацію студентів, забезпечує більш високу якість процесу навчання та самостійної діяльності, оскільки студенти велику кількість часу проводять у віртуальному світі і охоче засвоюють інформацію, поширювану в соціальних мережах і мобільних додатках.

По-друге, ресурси мережі є безцінною базою з необмеженою кількістю свіжої інформації та величезним вибором автентичних матеріалів, наприклад таких, як новини події, цікаві факти з життя відомих людей і однолітків за кордоном, слова сучасних пісень, листи, оголошення, вірші, навчальні відеоролики і тощо [5].

Інтернет включає в себе два основних компоненти: форми телекомунікації та інформаційні ресурси.

Найбільш поширені форми телекомунікації (тобто комунікації за допомогою інтернет-технологій) – електронна пошта, чат, форум, ICQ, відео-, веб-конференції тощо.

Серед інформаційних ресурсів можуть бути виділені наступні види:

- web-сторінки – найбільш поширений і вживаний вид. Цей ресурс являє собою сторінки гіпертексту. Сторінки також можуть містити не тільки текстову, але й графічну, звукову та відеоінформацію;
- файлові сервери – як традиційний спосіб подання інформації.

Інформаційні ресурси також можуть бути поділені за мовною ознакою. В мережі Інтернет представлені практично всі основні мови, однак головною мовою в силу історично сформованих традицій є англійська.

Така різноманітність форм дає можливість реалізації як комунікативного підходу до навчання, так і оволодіння письмовими видами мовленнєвої діяльності. Наприклад, сьогодні за допомогою Інтернету можна вступати в письмову комунікацію в режимі on-line, створюючи автентичну ситуацію діалогічного спілкування в письмовій формі. Також Інтернет надає можливість взаємодіяти з носіями мови, що вивча-

ється до 24 годин на добу, вводячи тим самим студента в постійний активний процес вивчення іноземної мови, а також дозволяючи йому самому обирати час і місце навчання [4].

Таким чином, можна дійти висновку, що використання мережі Інтернет розширює спектр реальних комунікативних ситуацій, дозволяє ефективніше застосовувати отримані знання, сформовані навички, мовленнєві вміння для вирішення реальних комунікативних завдань. Очевидна актуальність і практична необхідність застосування Інтернету у процесі навчання іноземної мови з метою вдосконалення вже набутих навичок і розвитку нових.

Сучасність пред'являє все більш високі вимоги до навчання практичному володінню іноземною мовою у повсякденному спілкуванні та професійній сфері. Обсяги інформації зростають, і часто рутинні способи її передачі, зберігання і обробки є неефективними. Використання інформаційних технологій розкриває величезні можливості комп'ютера як засобу навчання.

Слід зазначити, що використання мультимедійних технологій не може забезпечити суттєвого педагогічного ефекту без викладача, оскільки ці технології є лише способами навчання. Комп'ютер у навчальному процесі – не механічний педагог, не заступник або аналог викладача, а засіб, що підсилює і розширює можливості навчальної діяльності.

Висновки. Сьогодні важко уявити навчальний процес без використання новітніх інформаційних технологій. Комп'ютер дає студенту можливість стати комп'ютерно грамотною людиною, без чого сьогодні практично неможливо бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Активне використання інформаційних і комп'ютерних технологій в процесі вивчення іноземної мови робить їх потужним засобом індивідуалізації навчального процесу і основним чинником істотного підвищення його ефективності.

Приєднання комп'ютера до глобальних інформаційних комп'ютерних мереж відкриває його користувачам шлях до знань і досвіду всього людства, що в умовах глобалізації служить найважливішим показником успішності людини й нації.

Просте використання так званих електронних версій підручників, навчальних посібників і текстів лекцій створює принципово нові можливості для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів і сприяє розвитку їх професійної мовної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева Л.А. Использование информационных компьютерных технологий в учебном процессе и проблемы его методического обеспечения. Интернет-журнал «Эйдос». URL: //www.eidos. ru/journal/2006/0901-5. htm
2. Шафрин Ю.А. Информационные технологии: учеб. для вузов Москва: ООО «Лаборатория базовых данных», 1998. 704 с.
3. Цатурова И.А. Компьютерные технологии в обучении иностранным языкам: учебно-методическое пособие / И. А. Цатурова, А.А. Петухова. М.: Высш. шк., 2004. 95 с.
4. Подопрigorова Л.А. Использование Интернета в обучении иностранным языкам. Иностранные языки в школе. 2003. № 5. С. 25–31
5. Чернилевский Д.В. Дидактические технологи в высшей школе: Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 437 с.

И.Е. Межуева. Активизация познавательной деятельности студентов и применение информационных и компьютерных технологий для развития их профессиональной иноязычной компетенции. – Статья.

Аннотация. Работа посвящена исследованию способов активизации познавательной деятельности студентов. Определены понятия познавательной деятельности, информационных и компьютерных технологий. Представлены преимущества их использования. Рассмотрены технологии, направленные на развитие профессиональной иноязычной компетенции студентов, такие как метод мультимедийных проектов, компьютерные обучающие программы, ресурсы сети Интернет.

Ключевые слова: познавательная деятельность, информационные технологии, активизация, компетенция, компьютер, Интернет.

I. Mezhujeva. Activation of students' cognitive processes and application of information and computer technologies for the development of their professional foreign-language competence. – Article.

Summary. In this paper the methods of students' cognitive processes activation are investigated. The concepts of cognitive activity, information and computer technologies are defined. The advantages of their use are presented. Technologies of Multimedia projects method, Computer training programs, Internet resources aimed at developing professional foreign-language competence of students are considered. The article attempts to show the role and place of ICT in the educational process.

Key words: cognitive activity, information technology, activation, competence, computer, Internet.

О.Л. Овсянко

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської філології
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

А.С. Близнюк

студентка кафедри германської філології
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

Т.Ю. Коваль

студентка кафедри германської філології
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

ЕТНОСТЕРЕОТИПИ В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

Анотація. Стаття фокусується на дослідженні явищ міжкультурної комунікації та діалогу культур, а також поняття етностереотипів, яке нерозривно з ними пов'язане. Розглядаються причини виникнення етностереотипів та вплив їх на міжкультурну комунікацію.

Ключові слова: соціальний стереотип, етностереотип, автостереотип, гетеростереотип, міжкультурна комунікація, діалог культур.

У процесі комунікації між людьми часто виникають певні стереотипи. Зазвичай вони з'являються через недостатній досвід з минулого та прагнення робити висновки на основі обмеженої чи поверхневої інформації. Формування відповідних уявлень в процесі пізнання людини людиною може призвести до різноманітних наслідків, які своєю чергою або спрощують процес розуміння іншої людини, або ж навпаки можуть викликати сутички та непорозуміння. У разі етнічних стереотипів йдеться про набагато масштабніші наслідки, адже відбувається взаємодія між цілими націями та країнами.

Актуальність дослідження. Міжкультурна комунікація стрімко розвивається в різних сферах суспільного життя: в галузі культури, науки, політики тощо. Саме тому виникає нагальна потреба вивчення особливостей комунікації між представниками різних культур задля уникнення суперечностей та непорозумінь надалі. Взаєморозуміння неможливе без знання і розуміння особливостей того чи іншого етносу: способу життя, культури, поведінки, умов проживання, національного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від початку становлення концептуальних питань філософії й до сьогодні багато вчених досліджують проблеми спілкування, діалогу, комунікації. Ці питання вивчали у своїх працях Арістотель, М. Бахтін, М. Бубер, В. фон Гумбольдт, М. Гайдеггер, І. Кант, С. К'еркегор, Е. Левінас, Г. Марсель, М. Мерло-Понті, М. де Унамуно, С. Франк, Ф. Шлейермахер, К. Ясперс та інші.

Питання етнічних стереотипів та проблеми в міжкультурному спілкуванні, пов'язані з ними, досліджувало багато вітчизняних та закордонних вчених, серед яких А.К. Байбурін, А.С. Баронін, К. Брейлі, Ю.В. Бромлей, Е.А. Веселкіна, Т.А. Ван Дейк, Л.М. Дробіжева, І.І. Жигалова, У. Ліпман, Ю.С. Оганісяна, Г. Олпорт, Ю.П. Платонов, М.І. Семиряга, А. Тешфел та інші.

Мета статті – розглянути суспільне явище стереотипізації на основі етнічної приналежності в контексті діалогу культур, визначити основні причини його появи та особливості впливу на міжкультурну комунікацію.

Виклад основного матеріалу. Культура завжди була одним із найефективніших засобів налагодження відносин у політичній та економічній сферах держав. Тому важливою є обізнаність представників різних націй у культурі інших народів, адже без цього не буде здійснюватися адекватна інтеракція між носіями різних мов.

Вперше поняття «міжкультурна комунікація» виникло у другій половині ХХ ст. Воно мало відображати специфіку відносин між людьми, що належать до різних культур. Саме тоді «міжкультурна

комунікація» починає використовуватись як спеціальний термін. Цілком правомірною є думка науковців (Н.В. Паперна, В.П. Фурманова та інших) щодо виокремлення властивостей міжкультурної комунікації, які розкривають її сутність. А саме:

1) діалог культур, де міжкультурна взаємодія може бути інтерпретована як процес трансляції культури, національно-культурних традицій в аспекті засвоєння відповідної інформації на рівні суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин;

2) інтеракція, тобто міжкультурна взаємодія, в якій комуніканти є представниками різних лінгвістичних комунікативних об'єктів [1, с. 120].

Методологія взаємодії культур, зокрема діалогу культур, була розроблена в працях М.М. Бахтіна. Учений тлумачив діалог як «взаєморозуміння тих, хто приймає участь в цьому процесі, і водночас збереження своєї думки і збереження дистанції» [2, с. 241]. Взаємодія культур, їх діалог – це найбільш сприятлива основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних відносин.

В процесі взаємодії культур комуніканти можуть дізнатися щось нове, віднайти те, чого раніше не помічали. Однак не можна виключати і небезпеки неправильного розуміння культурної спадщини, маніпуляції нею з метою використання в структурі власних патернів. Для зниження ризику спотворення окремої культури та виникнення етнічних стереотипів необхідний саме діалог з іншими культурами, і не через посередника, а за умови безпосереднього контакту.

Поняття соціального стереотипу вперше було висвітлене в роботах американського публіциста У. Ліппмана ще в 1922 році. Він розглядав стереотип як явище, характерне для буденної свідомості і засноване на прагненні людини звести різноманітність світу до небагатьох певних категорій і, тим самим, полегшити собі сприйняття, розуміння і оцінку явищ [3, с. 14–15]. Етнічний стереотип як різновид соціального в науковій літературі зазвичай визначається як узагальнення про представників різних етнічних груп, що характеризуються підвищеною емоційною стійкістю, але не завжди адекватно відображає реальні риси групи, що стереотипізується [4, с. 18].

О.В. Савицька виділяє два види етнічних стереотипів:

1) автостереотипи – думки, судження і оцінки, які стосуються власної етнічної спільності;

2) гетеростереотипи – сукупність оцінних суджень про інші народи, про представників певної чужої етнічної групи [5, с. 127–128]. Саме гетеростереотипи, на нашу думку, найчастіше є причиною комунікативних невдач у процесі міжкультурного спілкування, адже можуть мати негативний та ворожий характер.

Конфлікти у сфері міжетнічних взаємин зазвичай пов'язані з проблемою адекватного сприйняття етноісторичних спільнот одна одною. Виступаючи частиною групи, взаємодіючи зі «своїми», індивід може нейтрально, підозріло, або навіть вороже ставитись до «чужих», тобто представників інших етнічних груп, які є носіями відмінних культурних та поведінкових рис. Характер міжетнічної взаємодії, готовність індивіда до зближення або відторгнення осіб іншої національності визначається саме етнічними стереотипами. Виникнення та масове поширення негативних стереотипів безумовно ускладнює спілкування, а також сприяє розповсюдженню ксенофобії та етнічної упередженості, провокуючи (або загострюючи вже наявні) конфлікти на міжнаціональному ґрунті [6, с. 55].

В основі стереотипу лежить багаторічний досвід спостереження за дійсністю. Міждержавні відносини, наявність чи відсутність міжетнічних конфліктів – все це значно впливає на характер етнічних стереотипів [7, с. 275]. Так, через тривалі війни між Радянським Союзом та Німеччиною у жителів пост-радянських країн німці досить довго асоціювалися з образом ворога.

Зазвичай стереотип вмотивований певною відмінною ознакою: кольором шкіри, рисами характеру, зовнішніми особливостями, манерою поведінки тощо [7, с. 275]. Саме на підставі таких ознак виникли відомі стереотипи про те, що італійці ексцентричні й емоційні, англійці худорляві, скандинави – блондини.

Л.О. Савенкова, спираючись на працю Генрі Теджфела, англійського психолога та автора теорії соціальної ідентичності, пропонує ряд положень, які описують такий феномен, як соціальний стереотип:

1) для людей з психологічної точки зору простіше характеризувати великі соціальні групи недиференційованими, грубими та упередженими ознаками.

2) стереотипи є стабільними протягом тривалого часу;

3) на трансформацію стереотипу можуть впливати зміни соціальної, політичної та економічної сфер життя, однак трансформація настає не завжди й сильно розтягнута в часі;

4) за відсутності явної ворожнечі між групами, стереотипи зрідка проявляються на поведінковому рівні; в умовах напружених і конфліктних відносин стереотипи стають більш жорсткими, загострюють-

ся й починають відігравати провідну роль у реальній поведінці людей, аж до відвертої ворожості. Вони мало піддаються управлінню, корекції та змінам;

5) стереотипи засвоюються в ранньому дитинстві як «почуттєва картина світу»; діти використовують стереотипи задовго до виникнення в них ясних уявлень про різні групи [8, с. 150; 9].

Крім того, можна стверджувати, що шляхи формування стереотипів зумовлені особливостями історичного розвитку, соціальної і політичної взаємодії, а також психологічним складом людей. Протягом всієї людської історії існувало своєрідне полярне ставлення до інших культур: з одного боку, інтерес до представників інших культур та етносів, з іншого – бажання відсторонитися від незрозумілих, несхожих звичаїв, не приймати їх.

Етнічні стереотипи можуть бути як корисними, так і згубними для міжнаціонального спілкування. Користь процесу стереотипізації полягає в спрощенні розуміння ситуації, вироблення адекватних дій відносно представника іншого етносу. Для цього стереотип слід розглядати як інформаційне, описове явище, а не як спонукання до певної дії.

Варто зазначити, що міжкультурна комунікація може нести не тільки позитивний результат: часто в ході культурної взаємодії відбувається зіткнення культур і часто через наявність у представників однієї культури дещо упередженого ставлення та стереотипів до представників іншої. Будь-яка форма комунікації здійснюється, зокрема, за допомогою кодування і декодування. Кодування відбувається в самій культурі на основі сформованої у ній системи ціннісних, моральних установок, традицій та звичаїв. Декодування відбувається шляхом семіотичного аналізу інформації, що надходить ззовні [10, с. 189].

Фахівці з семіотики, включаючи відомого радянського вченого Ю.М. Лотмана, розробили ідею про неповну відповідність мовця і слухача. Ця думка, якщо говорити про міжнародні відносини, може означати критичні відмінності між міжнародними суб'єктами, які «спілкуються», але не завжди повністю «розуміють» один одного, зважаючи на відмінності в їх інтерпретаційних кодах. [11, с. 12]. Як наслідок можуть виникати етностереотипи, через які представники різних культур можуть не розуміти один одного, і це несе в собі потенційну небезпеку конфлікту. Цю ситуацію можна спостерігати в іммігрантському середовищі, в багатонаціональних державах, а також у міжнародних відносинах.

Проте вчені Н.М. Боголюбова та Ю.В. Ніколаєва визначають практичне значення знання етнічних стереотипів:

1) знання стереотипів допомагає в процесі спілкування – міжособистісному, міжнаціональному, міжнародному. Якщо представник певної культури знає, яке уявлення існує про нього, йому простіше обрати спосіб спілкування. Для міжнародних відносин – це вибір правильної політики;

2) знання уявлень народів, держав один про одного допомагає у побудові та коригуванні позитивного образу;

3) вивчення уявлень і стереотипів дозволяє виявити позицію держав і народів стосовно один до одного і знайти можливі маршрути в міжнародних відносинах, вибрати оптимальну модель поведінки [7, с. 290].

Виникнення стереотипів зумовлене наявністю контактів між культурами різних етносів. Для тієї чи іншої народної групи властиві риси, що дозволяють відрізнити одну етнічну культуру від іншої. У ході такої диференціації простежується тенденція появи етнокультурних стереотипів, які можуть мати як негативний, так і позитивний вплив на міжкультурну комунікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паперная Н.В. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам / Н.В. Паперная, В.П. Фурманова. М., 1995. 189 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров; Текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина; Примеч. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова. М.: Искусство, 1979. 424 с.
3. Lippmann W. Public Opinion / W. Lippmann. N.Y., 1922. 422 с.
4. Трусков В.П. Этнические стереотипы. В.П. Трусков, А.С. Филипов. Этническая психология (этнические процессы и образ жизни людей). Сб. науч. тр. М.: Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы, 1984. С. 3–20.
5. Савицька О.В. Етнопсихологія: навч. посібник / О.В. Савицька, Л.М. Співак. К.: Каравела, 2011. 264 с.
6. Ларченко М.Л. Етнічні стереотипи та їх вплив на рівень національної толерантності. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць, № 4 (12). С. 55–62.
7. Боголюбова Н.М. Межкультурная коммуникация и международный культурный обмен: учеб. пособие / Н.М. Боголюбова, Ю.В. Николаева. СПб.: СПбКО, 2009. 416 с.
8. Савенкова Л.О. Психологія спілкування: навч. посіб. / [Л.О. Савенкова, В.В. Сгадова, Л.Л. Борисенко та ін.]; за заг. ред. Л.О. Савенкової. К.: КНЕУ, 2015. 309 с.

9. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982. 528 p.
10. Тетдоева С.А. Диалог как форма коммуникации в сфере межкультурных контактов. Труды СПб ГУКИ, 2010. С. 185–190.
11. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. М.: Гнозис; Прогресс, 1992. 272 с.

Е.Л. Овсянко, А.С. Близнюк, Т.Ю. Коваль. Етностереотипи в контексте діалогу культур. – Стаття.

Анотація. Стаття фокусується на дослідженні явищ міжкультурної комунікації і діалогу культур, а також поняття етностереотипа, яке нерозривно з ними пов'язано. Розглядаються причини виникнення етностереотипів і їх вплив на міжкультурну комунікацію.

Ключеві слова: соціальний стереотип, етностереотип, автостереотип, гетеростереотип, міжкультурна комунікація, діалог культур.

O. Ovsianko, A. Blyzniuk, T. Koval. Ethnostereotypes in the context of dialogue of cultures. – Article.

Summary. The article focuses on the study of the phenomena of intercultural communication and dialogue of cultures, as well as on the concept of ethnic stereotypes, which is inextricably linked with them. The causes of ethnic stereotypes and their influence on intercultural communication are considered.

Key words: social stereotype, ethnostereotype, autostereotype, heterostereotype, intercultural communication, dialogue of cultures.

УДК 347.29

К.С. Орду

аспірант кафедри педагогіки

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського,

викладач кафедри суспільних наук

Одеський національний медичний університет,

м. Одеса, Україна

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті порушено проблему формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх лікарів сімейної медицини. Акцент зроблено на гуманітарному складнику профільної підготовки. Стверджується, що технологія формування інформаційно-комунікативної компетентності базується на комбінуванні традиційних та інноваційних методів навчання під час викладання української мови.

Ключові слова: інформаційно-комунікативна компетентність, професійне навчання, інтерактивні методи навчання, веб-квест.

Актуальність дослідження. У зв'язку з розвитком галузі сімейної медицини актуальною є оптимізація системи викладання для студентів медичних закладів вищої освіти цього напрямку з метою підвищення рівня інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів.

Мета статті – проаналізувати шляхи та методи формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів під час викладання курсу фахової української мови.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх сімейних лікарів у медичному закладі вищої освіти.

Предмет дослідження – формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.

Стан розробленості теми. Інформаційне суспільство та процеси інтеграції освітньої системи України до європейської – формують запит на дослідження компетентностей у різних професійних сферах. Тому в Україні з'являються наукові розвідки з означеної проблематики. Зокрема, широко представ-

лені аспекти комунікаційної підготовки майбутніх педагогів, наприклад І.В. Володько проаналізував особливості формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівців фізичного виховання і спорту [1]; Л. Дзюба-Шпурик досліджувала готовність учителів молодших класів до ознайомлення учнів з інформаційно-комунікативними технологіями [2], а Г.М. Федорук – умови формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх викладачів сучасних технологій [3]. Професійна комунікативна компетентність іноземних студентів технічних ЗВО є предметом дисертаційного дослідження А.М. Приходько [4]. Також у працях українських науковців знайшла відображення і потреба впровадження технологій комунікаційного розвитку в медичній сфері. Зокрема, О.Б. Наливайко в дисертаційному дослідженні розглянула проблему професійної культури майбутніх сімейних лікарів, де опосередковано висвітлює аспекти комунікативної компетентності [5]. Найбільш близькою до започаткованого дослідження є робота Н.В. Лобач, присвячена формуванню інформаційно-аналітичної компетентності студентів-медиків [6].

У вітчизняному науковому просторі найбільш розповсюдженим є визначення інформаційно-комунікативної компетентності, запропоноване О. Спіріним, згідно з яким інформаційно-комунікативна компетентність – це підтверджена здатність особистості використовувати на практиці інформаційно-комунікаційні технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв’язування суспільно-значущих, зокрема професійних, задач у певній предметній галузі [7]. Воно вписується і в понятійну систему нашого дослідження. Компетенціями, відповідно, будемо вважати складники компетентності, «характеристики спеціаліста, що базуються на єдності знань, професійного досвіду та поведінки відповідно до цілей та ситуацій» [4, с. 14].

У статті пропонується розгляд формування інформаційно-комунікативної компетентності у світлі мовної підготовки майбутніх лікарів сімейної практики. Насамперед окреслимо основні цілі навчання. Викладання української мови як фахової має сприяти освоєнню медичної та загальнонаукової термінології, що полягає у таких умінях: працювати з науковою літературою; правильно оперувати термінами, чітко, зрозуміло та коректно подавати інформацію; описувати результати медичної практики в усній та письмовій формі; кваліфіковано відповідати на питання; уміти донести до україномовної аудиторії інформацію, отриману з іншомовних джерел, та навпаки.

Обмін досвідом з колегами, спілкування з пацієнтами та їхніми родичами вимагають від лікаря інформаційно-комунікативної компетентності, яка не зводиться лише до вміння послуговуватися медичною термінологією. Для вдалого спілкування має значення загальний рівень мовної культури. Отже, поглиблення знань з української мови, підвищення грамотності, вироблення комунікативних навичок – невід’ємні складники підготовки майбутніх медиків. Культура мовлення передбачає розуміння стилів сучасної української мови, вміння правильно вибирати мовні засоби відповідно до ситуації мовлення. Тому в програмі підготовки передбачені практичні заняття зі стилістики. Ефективними у плані вироблення мовленнєвих навичок є інтерактивні форми роботи, зокрема моделювання комунікативних ситуацій і їх обговорення.

Гуманітарний складник професійної підготовки, реалізований викладачами відповідних предметів, має важливе значення для оформлення кожного з них. Нині загальноновизнано, що результативність навчання у ЗВО досягається не стільки завдяки майстерному теоретичному обґрунтуванню викладача, скільки його таланту конструктивно та творчо організувати процес здобуття знань і навичок, в основу якого покладена робота самих студентів. Це активізує їхній інтелектуальний потенціал, сприяє виробленню індивідуального механізму пошуку та обробки інформації, виховує самостійність у прийнятті рішень, позитивно впливає на рівень засвоєння знань і навичок. Означені складники пізнавальної діяльності студентів украй важливі для виховання комунікативних здібностей. Адже інформаційно-комунікативна компетентність сімейного лікаря – це не лише обізнаність з медичних, соціально-психологічних і мовних питань, а насамперед віртуозне комплексне застосування її в конкретній ситуації, це своєрідна внутрішня мобільність й адаптація до реалій професійного життя. Тому серед видів навчальної діяльності робиться наголос на практичних заняттях, на яких такі «пасивні» методи, як пояснення, інструктаж, розповідь, бесіда комбінуються з самостійною та колективною роботою студентів-медиків.

Практика викладання доводить ефективність інтерактивних методів у розвитку комунікаційних умінь і навичок. На заняттях з фахової української мови успішно апробоване моделювання стандартних і нестандартних комунікативних ситуацій, пов’язаних з лікарською діяльністю, а також дискусії з медико-етичної проблематики, провідну роль у підготовці та реалізації яких відіграють студенти. За викладачем лишається організаційно-кураторська та оцінювальна функції. Подібні заняття дозволяють досягти таких цілей:

- занурюють майбутніх лікарів сімейної практики у професійний контекст;
- «вмикають» такі методи наукового пізнання, як аналіз – синтез, індукція – дедукція, порівняння, абстрагування, узагальнення;
- сприяють подоланню мисленнєво-мовленнєвої скутості;
- дають досвід, готують до участі у публічних обговореннях та приватних бесідах;
- формують упевненість у собі;
- пробуджують ініціативність. Зазвичай у повсякденному житті вона гальмується острахом зробити неправильний вибір, отримати некоректну оцінку, в інтерактивній діяльності такі «стримувачі» відсутні: кожна думка, кожна пропозиція важлива;
- вчать аргументовано, коректно та грамотно висловлюватись;
- практично закріплюють знання зі стилістики мови (зокрема функціонально-стильової диференціації мови), мовного етикету й основ риторики.

Обмін думками відбувається як у формі класичної дискусії, метою якої є пошук консенсусу між учасниками, вироблення спільних позицій, так і дебатів, що орієнтовані на переконання аудиторії. Залежно від мети проведення можна зупинити вибір на сучасних модифікаціях дискусійного методу, наприклад перехресній дискусії (акцент на навичках критичного мислення) чи дискусії в стилі ток-шоу (акцент на вмінні висловлюватися змістовно й лаконічно).

У сучасних методичних джерелах детально описано багато інтерактивних технологій. Майже всі вони придатні для підвищення рівня інформаційно-комунікативної компетентності. Варіації таких технологій, як «акваріум», «мікрофон», «незакінчені речення», «навчаючи – вчуся», «обери позицію», «зміни позицію» тощо, показали свою ефективність у професійній підготовці сімейних лікарів, адже вони включають усі складники підготовки: фаховий, етичний, психологічний, мовний. Однією з найрезультативніших у цьому плані є технологія презентації: майбутній медик готує презентацію себе як фахівця, може бути групова презентація певного медичного проекту або установи (наприклад, приватної клініки). Цей вид інтерактивної роботи допускає формальне різноманіття: письмова, усна презентація, презентація з використанням комп'ютерно-інформаційних технологій.

Уміння розв'язувати гострі суперечності теж вкрай цінна компетенція спеціаліста сімейної медицини. З метою відпрацювання таких навичок серед низки методів найбільш відповідним вважається метод Прес, який завдяки своїй структурі вчить пояснювати своє бачення проблеми, обґрунтовувати, наводити коректні приклади. Потрібно звертати увагу студентів на необхідність підкріплювати свою думку посиланнями на авторитетні джерела: наукові факти, статистичні дослідження нормативні акти у сфері медицини. У майбутнього лікаря повинна затвердитися цінна звичка піддавати сумніву будь-яку неаргументовану інформацію.

Інформаційно-комунікативна компетентність – це також уміння використовувати нові комп'ютерно-інформаційні технології, тому розробка і впровадження навчальних комп'ютерних програм та дистанційних форм допомоги студентів – теж у пріоритеті вдосконалення освітнього процесу.

Слід відзначити, що в діяльності сучасного викладача ЗВО особливе місце посідає вміння використовувати можливості сервісу Web 2.0, Web 3.0, технологій організації навчання: e-learning (електронне навчання), m-learning (мобільне навчання). Найбільш поширеними і вживаними, на нашу думку, в освітньому процесі є блоги, Веб-квести, Блог-квести і технологія Вікі-Вікі.

Зазначимо, що квест – це ігрова технологія, яка має чітко поставлене дидактичне завдання, ігровий задум, обов'язково має керівника (наставника), чіткі правила, та реалізується з метою підвищення рівня вмінь та навичок студентів [9, с. 31]. Варіантом квест-діяльності є веб-квест, який допомагає ефективно формувати низку компетенцій: соціальних, комунікативних, інформаційних. Навчальний веб-квест – це організований вид дослідницької діяльності, для виконання якої студенти здійснюють пошук інформації в мережі за вказаними адресами [7]. Наприклад, студентам пропонується відповісти на питання, які стосуються проблематики сімейної медицини країн світу або перевірити правильність правопису медичних термінів. Якщо студенти дають правильні відповіді, то наставники видають підказки для пошуку наступних завдань. Використання вищезазначених сервісів в освітньому процесі закладів вищої освіти є ефективним засобом, що забезпечує сучасний підхід до формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів-медиків: сприяє формуванню розвитку у студентів навичок мислення, креативного творчого мислення, вміння оперувати інформацією, використовуючи розвиток навичок ефективної комунікації, розширює можливості самоосвіти студентів.

Отже, одним із основних принципів викладання в межах курсу сучасної української мови є врахування міжпредметних зв'язків. Сенс у тому, щоб не лише дати студенту набір розрізнених знань, але й

показати, як їх застосовувати в житті, зокрема у професійній діяльності. Водночас це механізм пробудження інтересу до активної роботи зі здобуття комунікативних навичок. Така традиційна форма навчання, як написання реферату, має сенс, якщо його тема пов'язана зі спеціалізацією. Наприклад, пропонується проаналізувати певні мовні засоби власної курсової роботи. Вільній «навігації» в медичному світі сприяє формування тезаурусу сімейного лікаря. Для цього широко використовуються завдання, що потребують навичок користування словниками.

Виховання гармонійної особистості передбачає також застосування в процесі навчання матеріалів і завдань, не пов'язаних з медициною. Наприклад, залучення до літературної творчості й поглиблення знайомства з національною історико-культурною спадщиною. Є можливим винесення цього пласту за аудиторні межі. Тематичні заходи, оформлення матеріалів для ознайомлення в межах освітнього закладу, режисурні оголошень – ці форми роботи використовуються для створення виховного розвивального середовища.

Формування інформаційно-комунікативної компетентності вимагає гнучкості та різноплановості процесу навчання. Для адекватності вибору методів, змістового наповнення, поглиблення курсу дисциплін, важливо періодично моніторити рівень розвитку інформаційно-комунікативних навичок студентів. З цією метою використовуються проміжні оцінювання у вигляді усних і письмових опитувань, тестів, заповнення анкет тощо. Як зазначалось вище, скласти об'єктивне враження щодо навчального процесу та рівня знань й умінь студентів викладач може і за підсумками інтерактивних занять, наприклад дискусій. Зафіксована «чутливість – нечутливість» студентів до тих чи інших методів і технологій є початковою стадією вдосконалення роботи з виховання компетентного фахівця. Це стосується як викладання в межах конкретної дисципліни, так і створення навчального середовища в межах медичного ЗВО. Формування професійних компетентностей не може відбуватися за стабільною, один раз виваженою схемою. Передумовами еволюціонування методики є студенти як головні суб'єкти процесу навчання; зміни, що відбуваються у світі; зовнішні запити на кваліфікацію лікарів сімейної практики.

Таким чином, успішне формування інформаційно-комунікативної компетентності можливе за дотримання певних умов. По-перше, це організація навчального процесу в медичному закладі вищої освіти за принципом системності та контекстуальності: освітня практика, за якої дисципліни засвоювались ізольовано, без єдиної концепції виховання кваліфікованого спеціаліста, вичерпала себе. По-друге, провідну роль у навчанні відіграє сам студент: від його максимальної активності залежить рівень здобутих навичок і вмінь. По-третє, технологія формування комунікативної компетентності базується на комбінуванні традиційних та новітніх методів викладання. У відборі та створенні методів і технологій роль творчого потенціалу викладача є провідною. Змістове наповнення навчання включає: профільні знання, соціально орієнтовані та гуманітарні знання, аксіологічні настанови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володько І.В. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту: автореферат дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Володько. Київ, 2016. 20 с.
2. Дзюба-Шпурик Л. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до ознайомлення учнів з інформаційно-комунікативними технологіями: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л.Г. Дзюба-Шпурик. Полтава, 2016. 290 с.
3. Федорук Г.М. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Федорук Г.М. Вінниця, 2015. 259 с.
4. Приходько А.М. Формування професійно-комунікативної компетентності іноземних студентів у вищих технічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Приходько А.М. Харків, 2016. 287 с.
5. Наливайко О.Б. Формування професійної культури майбутніх сімейних лікарів у процесі контекстної підготовки : дис. ... канд. пед. наук:13.00.04 / Наливайко О.Б. Вінниця, 2016. 286 с.
6. Лобач Н.В. Формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх лікарів в освітньому середовищі вищого медичного навчального закладу: дис. ... спец. канд. пед. наук :13.00.04 / Лобач Н.В. Полтава, 2016. 234 с.
7. Мішагіна О.Д. Використання квесту як засобу активізації навчальної діяльності учнів. URL: https://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730.
8. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко; за ред. О.І. Пометун. К.: Видавництво А. С. К., 2004. 192 с.
9. Сокол І.М. Квест: метод чи технологія? Комп'ютер у школі та сім'ї. 2014. № 2. С. 28–31.
10. Спірін О.М. Інформаційно-комунікаційні та інформативні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. Інформаційні технології і засоби навчання. 2009. № 5 (13). 16 с.

Е.С. Орду. *Формирование информационно-коммуникативной компетентности будущих семейных врачей в процессе профессиональной подготовки. – Статья.*

Аннотация. В статье затронута проблема формирования информационно-коммуникативной компетентности будущих врачей семейной медицины. Акцент сделан на гуманитарной составляющей профильной подготовки. Утверждается, что технология формирования информационно-коммуникативной компетентности базируется на комбинировании традиционных и инновационных методов обучения.

Ключевые слова: информационно-коммуникативная компетентность, профессиональное обучение, интерактивные методы обучения, квест.

K. Ordu. *Formation of information-communicative competence of future family doctors in the process of professional training. – Article.*

Summary. The article touches upon the problem of formation of information and communication competence of future family medicine doctors. The emphasis is on the humanitarian component of the profile training. It is asserted that the technology of formation of information and communication competence is based on combining traditional and innovative teaching methods.

Key words: information competence, communicative competence, vocational training, interactive teaching methods, quest.

УДК 811.112.2'25(075)

О.Г. Тараненко

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Северодонецьк, Луганська область, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ МАГІЯ (MAGIE) У ФРАНЦУЗЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню концепту МАГІЯ (MAGIE) у французькій концептосфері на базі французьких автентичних тлумачних словників із зосередженням на конотативному компоненті зазначеного концепту, а також дослідженню репрезентантів концепту МАГІЯ (MAGIE) у французькій мовній свідомості.

Ключові слова: культурний концепт, концептосфера, культурна специфіка, мовна універсалія.

Дослідження концепту в різних лінгвокультурах – це один із пріоритетних напрямів філологічної науки сьогодення. З огляду на швидкі темпи глобалізації цілком зрозуміло, що для дослідження мов необхідно не тільки використовувати зовнішні мовні структури та категорії, а й враховувати приховані смисли, що містять у собі найбільш вагомні мовні категорії. Концепт як багатшарова та розвинена структура підлягає більш ретельному вивченню й структуризації. Концепт як феномен уперше було розглянуто в роботі С. Аскольдова-Алексеева як категорію, що містить у собі більше, ніж термін чи поняття, та має прихований культурний компонент. Зрозуміло, що для глибокого вивчення мови це було актуальним. Багато вчених-лінгвістів почали глибоко досліджувати концепт. Серед них – А. Зеленько, В. Кононенко, Дж. Лакофф, М. Піменова, О. Селіванова, Ю. Степанов. Важливо, що концепт має багатшарову структуру, яка має яскраво виражені національно-культурні риси. Ми згодні з дослідником концептів А. Вежбицькою в тому, що існують концепти-універсалії, притаманні будь-якій культурі, на кшталт РОДИНА, ЛЮБОВ, ВОЛЯ, СМЕРТЬ [1]. Вважаємо, що до подібних феноменів із повним правом можна віднести також концепт МАГІЯ. І. Хаген стверджує: «Магія – це знання основних законів, за якими живе Всесвіт, розуміння того, як пов'язаний внутрішній світ людини зі світом зовнішнім та яку силу мають думки, слова й дії... Це спроможність взяти на себе відповідальність за своє життя. Зрештою, це мудрість жити так, як саме ми бажаємо» [4, с. 2]. Магія – це концепт, що охоплює будь-яку культуру, починаючи з найбільш примітивної та закінчуючи високорозвиненими етносами.

Головним інструментом магії постає насамперед слово як рушій дії, тому аналіз цього концепту під кутом саме лінгвістики й культури здається нам найбільш дотичним. З вищесказаного визначаємо **мету дослідження** – аналіз ієрархічної структури концепту МАГІЯ (MAGIE) у французькій концептосфері

методом темного аналізу та аналізу словникових дефініцій з урахуванням конотативного компоненту зазначеного феномена.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу концепту МАГІЯ (MAGIE) у французькій лінгвокультурі, необхідно окреслити основні риси французького етносу, що сформували специфічний підхід цієї нації до всього пов'язаного із чаклунством. Прикметно, що одну з найбільш популярних окультних книг із магії написано саме французом – А. Папюсом. Його «Практична Магія» є настільною книгою для багатьох прихильників цього феномена, у ній представлена чітка структура за напрямками та описані практичні поради для початківців і професіоналів. Можна припустити, що для французів магія є цариною, яка дає певну свободу, а для француза свобода в діях і свобода виражати свої думки – це характерна риса нації.

Т. Щербина та А. Тягни-Рядно зазначають: «Франція взагалі дуже рухомий організм, у національному характері – прагнення створювати, покращувати, розкопувати, реставрувати чи кардинально перебудовувати. Останнім таким кроком була відмова від колоній, а в 1789 р. – революція. Франція зберегла від монархії централізовану державу, пістет перед старою аристократією та столітніми традиціями, нерухомість власності. Однак коли стала соціальною державою, то лишається такою дотепер. Кожна людина, яка працює, може дозволити собі те ж, що й мільйонер – мандрувати, купувати квартири та автівки, відвідувати театри й ресторани, отримувати освіту та лікуватися. Це дозволяє система пільг і страхування. Різниця між багатими та бідними – це щабель драбини, а не прірва... Французи не виносять жодного утискання, тому впродовж століть прописували закони, перед якими всі рівні» [3, с. 4]. Однак чаклунство має дуже давні та глибокі корені у французького етносу. Дж. Кітредж пише: «Чаклунство в організованій формі, на противагу загальній магичній традиції, збереглося саме в Західній Європі та Африці. <...> У Британії, Північній Франції та Німеччині <...> давні палеолітичні культури плідоріддя, особливо ті, що включали в себе тваринний тотемізм, мали велику силу. Магія на цьому ступені культури асоціювалася з патріархом-чаклункою (іноді з патріархом-чаклуном)» [2, с. 1].

З огляду на це та на основі матеріалу, зібраного в автентичних франкомовних словниках, можна представити структурну схему концепту МАГІЯ (MAGIE) з урахуванням конотативного значення семних компонентів. Спочатку наведемо дефініції MAGIE, наприклад: **Magie** n., f. 1. Art de produire. Par des procédés occultes, des phénomènes inexplicables. – Magie noir, magie qui ferait intervenir les demons (s'oppose à magie blanche) fig. Impression forte, inexplicable, La magie de la musique [6, с. 431]. – **Магія**: 1. Мистецтво відтворення через окультні методи, незрозумілі речі. Чорна, біла магія. Чорна магія – та, що має справу з демонами, протилежність білій магії. 2. Сильне, незбагненне враження. Магія музики.

Інша дефініція є більш докладною, розширеною, має більше конотативних компонентів, зокрема: **Magie** n, f. (lat. Magia, du gr.) 1. Ensemble des pratiques visant à s'assurer la maîtrise des forces invisibles, immanentes à la nature ou surnaturelles, et à les faire servir aux fins qu'on se propose. (*Magie noir; magie blanche*), respectivement mises en oeuvre pour le mal ou pour le bien. Fig. Série d'effets comparables à ceux de la magie, puissance de séduction, d'illusion. *La magie des mots. Comme par magie*: d'une manière inexplicable. **ENCYCL.** Avant que la pensée rationaliste moderne ne la dévalorise et ne la relègue, sans l'anéantir, dans une sorte d'obscurité honteuse, la magie a produit des spéculations nombreuses et raffinées. Ainsi, entre la théurgie (magie blanche) et la goétie (magie noire), la pensée de la Renaissance, avec Cardan, Paracelse, Crollius, Della Porta, etc., a tenté de bâtir une magie naturelle, fondée sur l'idée que tout dans la nature est communication et symbole. Par ailleurs, les nombreux ethnologues, dont Lévi-Strauss, se sont intéressés de près aux modes de pensée magiques [7, с. 613–614]. – **Магія**: 1. Сукупність методів, щоб забезпечити прихильність невидимих сил, іманентних у природі або надприродних, та їх служіння тому, хто їх викликає. (Чорна магія, біла магія) відповідно реалізовано злом або на благо. 2. Серія ефектів, які можна порівняти з магією, спокусою, ілюзією. Магія слів. **Дані енциклопедії.** Перед тим, як сучасна раціоналістична думка знецінила та повністю скасувала її, зводячи до рівня ганебних забобонів, магія спровокувала численні й рафіновані припущення. Таким чином, між теургією (біла магія) і гоетією (чорною магією) такі великі уми Ренесансу, як Кардан, Парацельс, Кролліус, Делла Порта та інші, намагалися побудувати природну магію, ґрунтуючись на тому, що все в природі взаємопов'язане й символічне, тоді як етнологи, у тому числі Леві-Стросс, дуже цікавилися магичними способом мислення. Варто уточнити, що в цій дефініції ми бачимо системний і науковий підхід до магії в період Відродження, намагання її класифікувати та вноормувати. Також такий мікс магії й науки, як алхімія, був поширений саме в Європі, у тому числі Франції. Цікава чітка опозиція «чорна – біла магія» з яскраво вираженими конотативними компонентами негативності та позитивності.

Ще одне визначення магії дає «Dictionnaire Pratique de la langue française»: **Magie** n., f. 1. Art de produire, par des procédés occultes, des phénomènes inexplicables on qui semblent tels – alchimie, astrologie, sorcellerie. La magie est à l'origine des sciences. *Magie noire*, magie qui ferait intervenir les démons pour produire des effets maléfiques. *Magie blanche*, comme (par) la magie, d'une manière incompréhensible. 2. Impression forte, inexplicable (que produisent l'art, la nature, les passions) – charme, prestige, puissance, séduction [8, с. 1025]. – **Магія**: мистецтво перетворювати завдяки окультним процесам, феномен, який не можна вочевидь пояснити (алхімія, астрологія, чаклунство). Магія – це джерело походження науки. Темна магія – та, що пов'язана з використанням можливостей демонів для злих справ. Біла магія – зробити щось чином, який неможливо пояснити. 2. Сильне, таке, що не піддається поясненню, враження, яке викликає мистецтво, природа, пристрасті; чари, престиж, сила, зваблення. У цій дефініції ми маємо додаткове значення магії як престижу, могутньої сили незрозумілої природи, зваблення, а також знову як денотат представлене значення магії як науки (алхімія, астрологія, тощо). Конотація переважно змішана, присутній елемент страху, оскільки якщо людина чогось не розуміє, то це природно викликає почуття дискомфорту, страху. Вкотре зазначимо, що в усіх дефініціях представлена чітка опозиція «чорна (гоетія) – біла (теургія) магія», які цілком можна розглядати як окремих феноменів. Однак у цій розвідці ми надамо структурну схему, виділяючи чорну та білу магію як компоненти концепту МАГІЯ загалом.

До структури концепту МАГІЯ входять такі компоненти, як **mage** (маг), **magicienne-ienne** (маг, чаклунка), **magique**, (магічний) **magiquement** (магічним чином). Варто ознайомитися з дефініціями.

Mage (latin magus, grec. Magis, mot person): 1. Prêtre, astrologue, dans la Babylone antique, en Assirie. loc. Le Roi mages, les personnages que, selon L'évangélie, virent rendre hommage à l'enfant Jésus. n. personne que pratique les sciences occultes, la magie – magicien, sorcier – rare. Une mage – prophète, voyant. Pour Hugo, le poète l'est un mage [6, с. 431; 7, с. 613–614; 8, с. 1025]. – **Маг**: 1. Священик, астролог у Давньому Вавілоні, Ассирії. місцева: волхви, персонажі, які, згідно з Євангеліє, віддали почесні маленькому Ісусові. 2. Персона, яка практикує окультні науки, чаклун (рідко вживане). Маг – пророк, провидець. За В. Гюго, поет – це маг. Прикметно, що вже не вперше магія порівнюється з музикою, поезією, мистецтвом. Такі здібності вважалися даром, подібним саме до магічного, чарівного, казкового, надприродного. Конотація позитивна.

За значенням близький по попереднього синонім **Magicienne-ienne**: 1. Personne qui pratique la magie – mage 2. fig. Personne que produit, comme par magie, des effets extraordinaires. Cet écrivain, ce contour est un magicien. – enchanteur [6, с. 431; 7, с. 613–614; 8, с. 1025]. – **Чаклун, -ка**: 1. Той, хто практикує магію. 2. Людина, яка робить незвичайні ефекти, подібні до дії магічних сил. Цей письменник, цей контур – це маг, чаклун. Можна стверджувати, що конотація цих компонентів схвальна з елементами захоплення. Сюди ж можна віднести й **Magiquement** – par magie (магічним чином, за допомогою магії) [6, с. 431; 7, с. 613–614; 8, с. 1025].

Компонент **Magique** має більш деталізовану модель, представлену в тлумачних словниках. **Magique** adj.: 1. Qui tient de la magie, utilisé, produit par la magie – **occulte, surnaturel. Pouvoir magique. Formules magique, baguette magique.** 2. Qui produit des effets extraordinaires. – **étonnant, merveilleux, surprenant.** “La pleine lune versait des flots de sa lumière magique sur la plaine” (Barrés) [6, с. 431; 8, с. 1025]. – **Магічний**: 1. Щось магічне, використане, проведене магічним чином. Окультне, надприродне. Магічна сила, формула, паличка. 2. Те, що зроблено з екстраординарним ефектом. Чудовий, що дивує. «Повний місяць заливав магічним світлом усю рівнину» (Барре). При цьому ми бачимо практичний підхід до магічних дій і їх знаряддя – чарівної палички, формул, які можуть допомогти в магічних маніпуляціях для досягнення мети. Магія пов'язана з дивом, чимось чудовим, схвальним.

Більш деталізованою є така дефініція: **Magique** adj.: 1. Qui relève de la magie. *pouvoir magique.* 2. Dont les effets extraordinaires, sortent du rationnel. *Spectacle magique.* 3. Se dit de ce qui agit d'une manière surprenante. *Mot magique.* 4. Carré magique: tableau carré des nombres, tel que la somme des éléments d'une ligne, d'une colonne ou d'une diagonale soit le même nombre. 5. PSYCHOL. *Pensée magique*: forme de pensée de l'enfant, entre 2 et 7 ans, caractérisée par une confusion entre l'univers subjectif et l'univers objectif [7, с. 613–614]. – **Магічний**: 1. Те, що дивує. Магічна сила. 2. Те, чий надзвичайні ефекти виходять із раціональних дій. Магічне шоу. 3. Описує те, що трапляється дивним чином. Магічне слово. 4. Магічний квадрат (де сума номерів по діагоналі дорівнює сумі будь-якого рядка чи колонки) 5. психол. Магічне мислення. Мислення дитини в період від 2 до 7 років, схарактеризоване плутанням об'єктивного та суб'єктивного світу. При цьому ми бачимо ще одне «знаряддя» магічного впливу – магічний квадрат, а також маємо психологічне визначення магічного мислення в дитини. Відомо, що багато дослідників

паранормальних явищ вважають, що саме дитина має найбільш чітке уявлення про магічний світ, проте оскільки вона живе в соціумі, де панує суто раціоналістична думка, то із часом втрачає свої здібності до магічного мислення й магічного бачення світу. Тобто під магічним ми розуміємо декілька важливих смислів, серед яких – прояв надприродних сил і керування ними; магічне «знаряддя» для цієї мети; форми мистецтва як магічний дар та магічне мислення в дітей, які вірять у потойбічне.

До магічного як синонім дотичний компонент **окультний (Occulte)** та його словотвірний ряд: **Occulter, Occultisme, Surnaturel**. Надамо їх дефініції.

Occulte (latin famille de celer): Qui est caché et inconnu par nature et mystérieux. *Puissances occultes*. Qui se cache garde le secret *Comptabilité occulte*. Sciences occultes. Doctrines et pratiques secrètes faisant intervenir des forces qui ne sont reconnues ni par la science, ni par la religion (alchimie, magie, occultisme) [7, с. 1170] – **Окультний**: те, що приховане, невідоме, таємниче за своєю природою. Той, хто приховує якийсь секрет, таємницю. Окультні науки. Доктрини та секретні практики, що включають у себе сили, які не визнає наука та релігія (алхімія, магія, окультизм). У цьому визначенні ми знову бачимо опис магії як таємничої науки, яка не визнається офіційно, проте могутня й ефективна. Конотація позитивна, однак із відтінком страху.

Підкреслює цю конотацію також компонент-дієслово **Occulter**: Cacher ou rendre peu visible. Dissimuler rendre obscure (*occulter un souvenir*) [7, с. 1170] (*приховати чи зробити мені помітним, приховати спогади*). Також уточнимо дефініцію самого окультизму як найголовнішого елемента концепту МАГІЯ: **Occultisme**: ensemble des sciences occultes et des pratiques qui s'y rattacher ésotérisme, spiritisme. Occultiste [7, с. 1170] – **Окультизм**: зібрання таємничих наук, до яких належать екзорцизм, спіритизм. Окультист. Наголосимо на тому, що до магічних практик відносять також роботу зі злими духами та їх вигнанням (екзорцизм), спілкування з духами через медіумів (спіритизм). Ці різновиди магії вважаються дуже небезпечними, особливо для дилетантів, і мають відчутну негативну конотацію з домішкою інтересу, зацікавленості.

Семантично близьким виявився компонент «надприродний»: **Surnaturel, elle adj.**: Relig. D'origine divine. “*Notre religion est surnaturelle*” (Pascal). Qui dépasse, ne s'explique pas par les chose naturelles connues – **магічне**. Phénomènes surnaturels (*miraculeux*). Admettre le surnaturel. Extraordinaire, prodigieux. Une beauté surnaturelle – **фантастичне** [7, с. 1621] – **Надприродний**: божественної природи. «*Наша релігія надприродна*» (Паскаль). Те, що неможливо пояснити з позиції природних явищ, магічне. Чудовий, неймовірний феномен. Визнання надприродного, екстраординарний, жахливий, неймовірний. Надприродна краса. Знову ми стикаємося з конотацією страху, дивування, інтересу.

Вважаємо за доцільне приділити більш детальну увагу такій галузі магічної науки, як алхімія, та її adeptам – алхімікам. Додаємо дефініцію: **Alchimie** n.f. (arabe al kimia, “la Pierre philosophale” – chimie) Science occultée vogue au Moyen âge, née de la fusion de techniques chimique gardée secrètes et de speculations mystiques. – hermétisme. Fig. Transformation, mystérieuse. “*L'Alchimie du verbe*” Rimbaud. **Alchimiste** – Personne que pratique l'alchimie [8, с. 40–41] – **Алхімія**: наука, що зародилася в епоху середньовіччя та містила в собі містичні секрети й хімічні техніки – герметизм. Трансформація, містична трансмутація. «Алхімія слова» Рімбо. **Алхімік** – той, хто практикує алхімію. Магія через алхімію може надавати предметам, живій і неживій природі нових форм, трансформувати в щось інше за допомогою більш розвиненого інструменту, ніж магічна паличка, – знання хімічних елементів та їх можливостей. У наші дні алхімію вважають псевдонаукою, проте деякі відкриття алхіміків стали в нагоді сучасним хімікам.

Більш широким терміном для позначення магічної науки є «езотерика», «езотеризм», до яких включено алхімію, окультизм і герметизм. **Ésotérisme – ésotérique**. Doctrine ésotérique (ex. Alchimie, hermétisme, occultisme) Caractère d'une oeuvre inpénétrable, énigmatique [8, с. 622] – **Езотерика** – езотерична доктрина, загадкова наука незрозумілої природи. Відчутна конотація зацікавлення, інтересу до цього феномена.

Після наукових дефініцій буде доречно перейти до такого важливого магічного компонента, як **чаклунство, чаклун, чаклунка. Sorcellerie – n.f. (sorcier)**. Pratique des sorciers. *Les ancient procédés de sourcierie*. C'est de la sorcellerie: c'est un inexplicable, extraordinaire. **Sorcier, -ière** (latin de sors) Personne qui pratique une magie de caractère traditionnel, secret et dangereux. – magicien *Les sorciers de Moyen âge. Sorciers et devins*. Fig. (vielle) sorcier – vielle femme laide et méchante. – malin [8, с. 1567] – **Чаклунство** – процес саме чаклування, щось незрозуміле, екстраординарне. **Чаклун, -ка** – людина, яка практикує магію традиційного характеру, секретного й небезпечного, маг. Маги середньовіччя. Чарівники та ворожити. Стара чаклунка – відьма, зла та огидна, нечиста сила.

Ми знову виділяємо конотацію страху, поваги й зацікавленості, тільки з нюансом: конотацію носія злих сил представлено у вигляді старої потворної жінки-відьми, здатної на злі, небезпечні дії. У цьому є певний сенс, оскільки в епоху середньовіччя в церковних трактатах жінка вважалася «посудиною зла», адже краще розумілася з нечистою силою завдяки своїй природі. Це й знайшло відображення в поданій дефініції. Вважаємо цікавою цитату Г. Яхонтової, яка реабілітує жінок та дає змогу зрозуміти, що відьми бувають привабливими й загадковими: «Відьма – не тільки вище досягнення жінки в цивілізації. Відьми стали втіленням тасмничої сутності жінки, ніколи й ніде не розгаданої чоловіками. Тільки відьми в усі часи були спроможними наводити жах на чоловіків» [5, с. 202].

Однією з найнебезпечніших чаклунських практик вважалося так зване інвольтування: **Envoûter** – v. tr. (de en volt, vout “visage” et “fugure de cire”, lat. vultus) Représenter (une personne) par une figurine pour lui faire subir l’effet magique de ce qui est fait à cette image (insacitions. Violences.) “Je suppose <...> qu’on n’envoûte plus les personnes avec des images des cire et des épingles <...>” (Huysmans). Fig. Exercer sur qqn. Un attrait, une domination irrésistible **captiver, ensorceler, facsiner. Cette femme l’a envoûté. Envoûter son auditoire.** Envoûter a suivi une évolution des sens comparable à celle de charmer, mais le sens proper reste vivant pour certaines communautés ethniques [8, с. 603] – **Енвольтувати**: 1. Проводити магичні негативні дії з восковою фігуркою, що репрезентує людину. «Сподіваюсь <...> що він не надсилав більше воскових чоловічків та голки <...>» (Гюїсманс). 2. перен. Впливати на когось. Приваблення, полонення, домінування, непереборне чарування. Ця жінка його захопила. Захопити свою аудиторію. Енвольтація еволюціонувала в смислі, але перше значення лишається реальним для певних етнічних спільнот. Конотація тут із відтінком негативу, маються на увазі злі чари, підступність і винахідливість злих чаклунів та відьом.

Більш позитивну порівняно з попереднім компонентом конотацію мають елементи **Enchanter** (зачаровувати), **Enchanteur** (чарівник), **Enchanteresse** (чарівниця): **Enchanter** v. (latin incantare – incantation) soumettre à une action surnaturelle par magie – ensorceler, envoûter. Remplir d’un vif plaisir, satisfaire au plus haut point – ravir. Cette histoire m’enchante. **Enchanteur, -teresse.** Personne que pratique des enchantements – magician, sorcier. “Des sorcières venues de Bohême/Quelques fées et les enchanteurs” (Appolinaire). **Merlin l’Enchanteur. L’Enchanteresse Circé.** Personne douée d’un charme irrésistible – charmeur. Qui enchante est extrêmement séduisant. – charmante, ravissant. Un spectacle enchanteur [7, с. 567] – **Зачаровувати** (від лат. «заклинання») – підпорядкуватися надприродним магичним діям, наповнювати задоволенням, отримувати найвищу насолоду. Ця історія мене зачаровує. **Чарівник, чарівниця** – людина, яка практикує магію, чарування. «Відьми з Богемії. Декілька фей та чарівниць» (Аполінер). Мерлін-чаклун. Цирцея-чаклунка. Той, хто має непереборні чари – чарівник, той, хто дуже привабливий. Чарівне шоу. Конотація позитивна, схвальна, адже чари, наведені красою, завжди вважаються добрими, хоча це не завжди так, а задоволення може бути ефемерним.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що концепт МАГІЯ у французькій концептосфері має різноманітні конотації: від страху, цікавості, навіть жаху до захоплення, захвату й поваги. Важливо, що у французів магія має не суто «народне» тлумачення, а співвідноситься із цілою низкою наук, які мають магичний інструментарій (алхімією, астрологією, езотерикою, окультизмом). Вони офіційно не визнані як науки, проте для французів це невід’ємна частина чарівних знань. Також існує сильний гендерний компонент, де жінка постає носієм сакральних магичних знань і прийомів, які можуть бути спрямовані на благо або спричинити велику шкоду. Звісно, конотація при цьому є відповідною – позитивною чи негативною. Предмет дослідження потребує подальшого вивчення й поглиблення в наступних розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. с англ. А. Шмелева. М.: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
2. Китредж Дж. Колдовство и ведьмовство в Западной Европе в прошлом и настоящем. URL: http://bookmarket.org/book/Djordj-Laimen-Kitredj_Koldovstvo-i-vedmovstvo-v-Zapadnoi-Evropе-v-proshlom-i-nastoyashhem.
3. Щербина Т., Тягны-Рядно А. Франция. Магический шестиугольник. М.: Изд-во «Зебра Е»; АСТ, 2007. 448 с.
4. Хаген И. Магия: практическое руководство. Базовый курс. СПб.: Весь, 2010. 196 с.
5. Яхонтова Г. Сны Анастасии. М.: Вагриус, 1996. 335 с.
6. Dictionnaire Le Robert de Poche. Paris, 2016. 1074 p.
7. Le Petit Lasousse Compact. Paris, 2004. 1808 p.
8. Le Robert Dictionnaire pratique de la langue française. Paris: VUEF, 2002. 1891 p.

О.Г. Тараненко. Исследование концепта МАГИЯ (MAGIE) во французской языковой картине мира. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию концепта МАГИЯ (MAGIE) во французской концептосфере на базе французских аутентичных толковых словарей с акцентом на коннотативном компоненте указанного концепта, а также исследованию репрезентантов концепта МАГИЯ (MAGIE) во французском языковом сознании.

Ключевые слова: культурный концепт, концептосфера, культурная специфика, языковая универсалия.

O. Taranenko. Concept MAGIC (MAGIE) investigation in French language worldview. – Article.

Summary. This article is devoted to the concept MAGIC (MAGIE) investigation in French worldview on the base of authentic explanatory dictionaries with emphasis on the connotative component of the above concept and analyzing of MAGIC representants in French national culture.

Key words: cultural concept, conceptual sphere, cultural peculiarities, linguistic universal.

Розділ 5

Філософія, соціально-гуманітарне знання, мистецтвознавство

О.Ф. Александрук
викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військова академія,
м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИЗОВУ МОЛОДІ ДО ЛАВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглянуто основні проблеми патріотичного виховання молоді України на сучасному етапі розвитку української державності. Визначено систему заходів, спрямованих на формування «нового» українця. Проаналізовано вплив державної політики на формування патріотизму серед молоді. Зосереджено увагу на патріотичному вихованні як соціально і педагогічно організованому процесі формування особистості. Розкрито основні проблеми призову молодого покоління до Лав Збройних Сил України.*

***Ключові слова:** патріот, патріотизм, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, призов.*

Слово «патріотизм» (від “partis”) – грецького походження, в перекладі означає «батьківщина, вітчизна», вперше воно з’явилося в період Великої Французької революції (1789–1793 рр.). Патріот – це борець за народ.

Можна виділити зовнішню структуру «патріотизму»:

- патріотичні почуття;
- національна гідність людини;
- потреба в задоволенні національних інтересів;
- патріотична свідомість на основі національної свідомості, розуміння своєї громадянської ролі в суспільстві;
- національний такт і толерантне ставлення до людей інших національностей;
- бажання і потреба в накопиченні, збереженні та передачі національних культурних цінностей;
- готовність до патріотичної діяльності [1, с. 47].

Патріотизм як почуття має внутрішню структуру, яка складається з таких компонентів:

- перший, поверхневий – природна любов до свого народу як до великої родини, любов до рідної мови, природи;
- другий – відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов’язку перед власним народом, готовність стати на захист його інтересів;
- третій – переплетіння любові до рідного, близького з усвідомленням свого обов’язку перед народом; це прагнення і готовність служити Батьківщині [7, с. 10].

Потрібні нові підходи і шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. Це пов’язано з: інтеграційними процесами, що відбуваються в Україні; пробудженням громадянської і громадської ініціативи, виникненням різних громадянських рухів; розповсюдженням волонтерської діяльності.

Однією з найскладніших проблем сьогодення є проблема національно-патріотичного виховання молоді.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна система і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім’ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [9, с. 6].

Сьогодні єдиний шлях повернення державності – громадянсько-патріотичне виховання молоді. Патріотизм у сучасному розумінні – «Я творець майбутнього своїх дітей і онуків».

Метою національно-патріотичного виховання є формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов’язків. Патріотичне виховання включає соціальні, цільові, функціо-

нальні, організаційні й інші аспекти. Головною складовою частиною є формування любові до рідної країни, що здійснюється, насамперед, сім'єю, безпосереднім соціальним оточенням через передання певних культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань. Значну увагу патріотичному вихованню молоді приділяють органи державної влади переважно через формування готовності до захисту Вітчизни, поваги до чинного законодавства та засад демократичної, правової держави, української історії, видатних пам'яток культури [8, с. 111].

Основними принципами національно-патріотичного виховання є:

- принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування в молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства;

- принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності [10, с. 5].

Значну роботу з патріотичного виховання молоді проводить Міністерство освіти та науки. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних відносин.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися із соціальними інститутами, органами влади і спроможності дотримуватись законів та захищати права людини;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- формування мовленнєвої культури;

- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [3, с. 1].

Шляхи реалізації патріотичного виховання молоді:

1. Удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання.

2. Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання.

3. Співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадським суспільством.

4. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання молоді [7, с. 10].

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання молоді – формування нового українця, що діє на основі таких національних та європейських цінностей, як:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);

- участь у громадсько-політичному житті країни;

- повага до прав людини;

- верховенство права;

- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;

- рівність усіх перед законом;

- готовність захищати суверенітет та територіальну цілісність України [2, с. 1].

Живим прикладом мужності і героїзму є захисники України, що боронили країну в минулому і зараз обороняють нашу державу.

Формування патріотизму в молоді сприяє забезпеченню національної безпеки України. Українське суспільство в цілому постає основним суб'єктом механізму впливу державно-патріотичної ідеології на

духовний потенціал молоді. Саме механізм реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу молоді та його еволюції як невід'ємного сутнісного елементу регулюючо-створювальної ролі держави за умов трансформації суспільства і є метою забезпечення національної безпеки держави.

За таких умов безпосередніми суб'єктами є:

1) держава (всі владні структури: законодавча, виконавча, судова);

2) громадянське суспільство (політичні партії, суспільно-політичні і патріотичні рухи, конфесійні об'єднання, різноманітні спілки, спортивні організації, асоціації та інші недержавні інститути, які у своїй сукупності провадять роботу відповідного спрямування з окремими прошарками і категоріями людей) [10, с. 8].

Особливого значення набуває звернення до традицій українського суспільства. Любов до Батьківщини, патріотизм мають важливе значення і повинні бути обов'язковою складовою частиною ідеології в ім'я майбутнього України.

Щоб подолати проблему патріотичного виховання молоді, необхідно:

– вдосконалити нормативно-правову базу патріотичного виховання молоді;

– створити єдиний координаційний центр під патронатом Президента України для забезпечення ефективного здійснення патріотичного виховання молоді із залученням представників відповідних міністерств та відомств, громадських організацій, ЗМІ;

– сприяти зміцненню співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями національно-патріотичного спрямування;

– створити механізми економічного стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють підтримку заходів неурядових організацій, спрямованих на патріотичне виховання молоді;

– розробити та реалізувати місцеві і галузеві програми патріотичного виховання молоді центральними й місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

– активізувати інформаційно-пропагандистське забезпечення патріотичного виховання шляхом розроблення рекомендацій щодо посилення патріотичної спрямованості програм радіомовлення і телебачення, матеріалів друкованих ЗМІ;

– підтримувати виробництво вітчизняної кінопродукції, видання творів, постановку вистав патріотичного спрямування [1, с. 48].

На сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної системи патріотичного виховання основними проблемами є дотримання єдиних у державі поглядів на проблему виховання громадянина і патріота незалежної України, забезпечення єдності навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління.

Суспільство потребує демократичного гуманістичного патріотизму. Демократичний – простий для розуміння і властивий широким верствам населення. Гуманістичний – дотримання національних та загальнолюдських цінностей і інтересів, повага конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Також провідну роль у формуванні особистості належить сім'ї, яка відповідає за соціальне відтворення населення, за його національний, моральний, духовний розвиток, за створення певного способу життя.

Головна роль патріотичного виховання полягає не тільки в сприянні, допомозі в розумінні і осмисленні певних положень патріотизму, але й у тому, щоб підвести особистість до внутрішнього їх сприйняття, тобто у формуванні патріотичних переконань.

Патріотичні переконання проявляються у:

– ставленні особистості до себе, свого народу;

– ставленні особистості до історії, духовних і культурних надбань народу;

– розумінні особистістю значення ролі народу й Батьківщини в її житті;

– вірі в майбутнє українського народу, в його здатність побудувати цивілізовану демократичну державу;

– активності особистості в побудові на загальнолюдських засадах свого життя і розбудові Української держави [2, с. 3].

Виховання в молоді патріотизму і реалізації ідеї патріотичного виховання набуває в сучасному українському суспільстві особливого значення в силу таких причин:

– соціально-економічні зміни, кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, спричинили деформацію ціннісних орієнтацій значної частини молодих людей;

– демократизація, плюралізм і поява багатопартійної системи створили певні труднощі в соціальному розумінні суті патріотизму [7, с. 15].

Тому в сучасних умовах є необхідність у здійсненні патріотичного виховання на якісно новому рівні.

У Збройних Силах робота по формуванню духовного потенціалу і його найважливішої складової патріотизму проводиться на основі Закону «Про Збройні Сили України». Згідно із статтею 11 цього Закону визначається зміст патріотичного виховання, де сказано, що військово-патріотичне виховання здійснюється на національно-історичних традиціях народу України. Разом із тим до цього часу не прийнята Державна програма патріотичного виховання [6, с. 3].

У сучасних умовах пріоритетною частиною патріотичного виховання є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу в Збройних Силах України як особливому виді державної служби.

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах [3, с. 1].

Досить широко проблему патріотичного виховання розкрито в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016). У ній однією із складових частин ефективного розвитку системи військово-патріотичного виховання є запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах. Концепція передбачає, що кадрове забезпечення розвитку систем сектору безпеки і оборони повинно ґрунтуватися на створенні необхідних умов для військово-патріотичного виховання молоді. Так, серед іншого, пріоритетами в цьому напрямі визначено створення умов для залучення громадських організацій до військово-патріотичного виховання молоді, підготовки громадян до захисту Батьківщини [4, с. 2].

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком українців (ст.65.Конституції та ч.1ст.1 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу») [5, с.].

Призовний вік в Україні в 2018 році встановлено на рівні 20-27 років. Разом із тим, незважаючи на підвищення віку призовників-строковиків, молоді люди 18-19 років вправі пройти службу в армії на добровільній основі (за контрактом).

Згідно зі ст. 23 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» термін служби в армії становить:

- 18 місяців – для призовників, які не мають вищої освіти;
- 12 місяців – для призовників зі ступенем спеціаліста або магістра [6, с. 5].

Головною перепоною нерівного відношення молоді до призову є відсутність військового патріотичного виховання, що призводить до небажання юнаків проходити строкову службу в Збройних Силах України.

У залежності від матеріальних статків родини молодь уникає призову відкупом або завчасним виїздом з країни «на заробітки», а також переховуванням. Шляхи вирішення лежать у законодавчому полі та полягають у приділенні більшої уваги керівництвом країни процесу патріотичного виховання молоді в освітніх закладах, підвищення рівня ефективності призовної системи шляхом розширення повноважень військових комісаріатів, створення більш жорсткої системи покарання за ухилення від призову.

Причини низької явки призовників можна визначити, аналізуючи внутрішні проблеми нашого суспільства у світлі війни на сході України. Адже люди не бачать прогресу в державних реформах. Патріотизм перших захисників держави згаснув через бездіяльність влади та нездатності чиновників стати державними. Слабке виконання обіцянок соціального захисту поранених та сімей загиблих підбиває бажання брати в руки зброю, а також провокує небажанням у населення проявляти патріотизм, бо його ніхто не оцінить. Висока явка забезпечується гарною мотивацією ратної праці кожного солдата, сержанта, офіцера, забезпеченням соціального захисту сімей військовослужбовців, створення рівних і справедливих умов, проходження служби громадянами України. Необхідно висвітлювати героїзм та майстерність військовослужбовців за допомогою ЗМІ, позитивні результати діяльності урядовців та військового керівництва.

Отже, можна констатувати, що без пробудження таких моральних феноменів, як патріотизм, обов'язок, совість, почуття власної гідності, працелюбність, навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в країні. Також необхідно виділити соціальний аспект проблеми низької явки до лав Збройних Сил України, який має відображення в небажанні самих людей робити свій внесок у підвищення боєздатності нашої держави, що пояснюється відсутністю мотивації та необхідного патріотичного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гевко О. Формування національно-патріотичних рис у студентів. Рідна школа. 2001. № 11. С. 47.
2. Фіцула М.М. Правове виховання учнів: Методичний посібник. К.: ІЗМН, 2012. С. 148.
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 р.р., затверджена на колегії МОН України 26 березня 2015 року.
4. Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджені Указом Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016.
5. Конституція України. URL: <https://www.zakon1.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про Збройні Сили України». URL: <https://www.zakon5.rada.gov.ua>.
7. Чупрій Л.В. Патріотичне виховання молоді в контексті національних інтересів української держави. Агенство стратегічних досліджень. sd.net.ua/2009/11/05.
8. Чорна К.І. Патріотизм молоді в контексті національних інтересів української держави // Проблеми виховання і навчання в сучасних соціально-економічних умовах. 2003. Вип. 34. С. 110–114.
9. Демишкевич В.А. Особливості патріотичного виховання молоді в контексті розвитку сучасного суспільства. URL: <https://www.managment.kr.sch.in.ua>.
10. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. URL: <https://www.tme.uomo.edu.ua>.

А.Ф. Александрук. Проблемы патриотического воспитания молодежи Украины на современном этапе развития украинской государственности и проблемы призыва молодежи в ряды Вооруженных Сил Украины. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены основные проблемы патриотического воспитания молодежи Украины на современном этапе развития украинской государственности. Определена система мероприятий, направленных на формирование «нового» украинца. Проанализировано влияние государственной политики на формирование патриотизма среди молодежи. Сосредоточено внимание на патриотическом воспитании как социально и педагогически организованном процессе формирования личности. Раскрыты основные проблемы призыва молодого поколения в Ряды Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: патриот, патриотизм, национально-патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, призыв.

A. Aleksandruk. The problems of patriotic education of the youth of Ukraine on present stage of development of Ukrainian statehood and the problems of appeal of the youth to series of Armed Forces of Ukraine. – Article.

Summary. In article the main problems of patriotic education of the youth of Ukraine on present stage of development of Ukrainian statehood are considered. Program of activities of directed to formation of “new” Ukrainian is determined. Influence of state policy to formation of patriotism among youth is analysed. Attention on patriotic education is concentrated as socially and pedagogically organised process of formation of the person. The main problems of appeal of young generation to Series of Armed forces of Ukraine are opened.

Key words: patriot, patriotism, national-patriotic education, military-patriotic education, appeal.

Н.С. Войтенко

*преподаватель математики
Экономико-правовой колледж*

*Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

Е.Б. Колесниченко

*преподаватель математики
Экономико-правовой колледж*

*Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

***Аннотация.** В данном исследовании обоснована необходимость проведения целенаправленной работы преподавателя по формированию готовности студентов к профессионально-исследовательской деятельности. Особое внимание уделяется математическому образованию студентов социально-гуманитарных направлений – будущих социологов, менеджеров, экономистов.*

***Ключевые слова:** исследовательская деятельность, междисциплинарность, межпредметность, системное личностное образование.*

Социально-экономические изменения в Украине диктуют новые требования к профессиональному образованию: способность выпускника к непрерывному самообразованию, быстрому освоению перемен в обществе, адаптации к ним, а также готовность к исследовательской деятельности в профессиональной и смежных сферах. Поэтому в системе образования колледжа была организована целенаправленная работа, обеспечивающая развитие исследовательских умений обучаемых, которые являются необходимым условием их успешной самореализации в профессиональной деятельности и способствуют становлению интеллектуального и творческого потенциала выпускников. Но формирование отдельных исследовательских знаний и умений в процессе изучения разных учебных дисциплин не сможет обеспечить в полной мере развитие и становление выпускника как исследователя. Особенность психики студентов такова, что весомая часть изученной и воспринятой информации оказывается забытой еще до окончания колледжа, если знания, полученные в рамках одной учебной дисциплины, не применяются и не углубляются при изучении других предметов, в научно-исследовательской деятельности, на практике. Гораздо быстрее это забывание происходит при ослабленной мотивации изучения дисциплины. В связи с этим особое внимание следует уделить математическому образованию студентов социально-гуманитарных направлений будущих социологов, менеджеров, экономистов.

Субъекты профессиональной деятельности перечисленных направлений изучают отдельные социальные явления, их исследовательские задачи можно считать взаимосвязанными и по содержанию смежными, поэтому далее будем их называть «специалистами социально-экономической сферы». Но, как было сказано выше, не следует рассматривать изолированно исследовательские умения, необходима целенаправленная работа по формированию готовности к профессионально-исследовательской деятельности с первых дней обучения в вузе с перспективой выхода на междисциплинарный и межпредметный уровень.

Под готовностью к исследовательской деятельности будущих специалистов социально-экономической сферы мы понимаем системное личностное образование, которое обеспечивает их успешную профессионально-исследовательскую деятельность и включает в себя мотивационный, когнитивный, деятельностно-практический, рефлексивный и личностно-творческий компоненты [1, с. 2].

Оптимально организованный процесс обучения математике в колледже имеет ряд возможностей, которые позволяют как повысить эффективность обучения математике, так и ознакомить студентов-гу-

манитариев с перспективными методами исследования социально-экономической сферы. Эти возможности можно разделить на три группы:

– развивающие: обучение математике способствует развитию основных мыслительных процессов, аналитического мышления, грамотной речи;

– познавательные: в процессе обучения математике студенты знакомятся с тремя функциями этой науки в жизни и в системе научного знания (средство расчета, универсальный язык науки, метод исследования);

– воспитательные: решение математических заданий воспитывает целеустремленность, ответственность, усидчивость, стремление к лаконичности речи, к доказательности и аргументированности суждений.

Реализации перечисленных возможностей на практике препятствует ряд причин, первое место в котором занимает слабая мотивация изучения математических дисциплин. С одной стороны, изучение математики в школе в большей мере нацелено на результат сдачи экзамена, поэтому зачастую для учеников среднего и ниже среднего уровня оно сводится к механическому «натаскиванию» по решению однотипных заданий. Задачи же исследовательского характера, практико-ориентированные задания учениками «отвергаются», вызывают негативную реакцию. С другой стороны, имеет место неосознанный выбор профессии, поверхностное представление о ней и, самое печальное, отсутствие уверенности в возможности трудоустройства по диплому.

По результатам опроса, только у 13,5% студентов колледжа внутренняя мотивация исследовательской деятельности (интерес к содержанию труда, к творческой самореализации в профессии) доминирует над внешней (мотивы экономического результата и социального престижа). Выйти из сложившейся ситуации можно благодаря введению в учебный процесс элементов исследовательской деятельности с социально-экономическим контекстом, анализу проблемно-эвристических ситуаций и целенаправленному формированию индивидуальной рефлексивно-исследовательской позиции студентов.

Выполнение поставленной задачи для преподавателя колледжа сопровождается следующими проблемами. Во-первых, обучение математике чаще всего направлено на формирование алгоритмических навыков решения

заданий, что препятствует самостоятельности обучающихся, сдерживает их творческий поиск и приводит к выполнению действий автоматически, «по инерции», без осознания смысла. Соответственно, чем чаще студенту отводится роль пассивного исполнителя замысла педагога, тем сложнее будет становление его субъектности в учебной деятельности в вузе. Во-вторых, увеличился объем самостоятельной работы за счет значительного сокращения аудиторной нагрузки. В исследовательской подготовке, несомненно, является важным развитие самостоятельности мышления, умений создавать собственные концепции решения проблемы, ставить профессионально-исследовательские задачи, осуществлять планирование и саморегуляцию своей деятельности.

Но успешность самостоятельной работы студентов определяется сформированностью фундаментальных и методологических знаний и умений, которые являются продуктом полноценной аудиторной работы с преподавателем. Особенно для студентов – будущих исследователей социально-экономической сферы – важно уделять внимание не объему информации, а способам их получения, анализу различных методов решения задач, выбору наиболее рационального метода, а этим можно овладеть только в учебном диалоге, в ситуации «коллективной мыследеятельности».

Формирование готовности к исследовательской деятельности – длительный и сложный процесс, который невозможно разбить на изолированные компетенции и закрепить за отдельными учебными дисциплинами. Эта работа предполагает сотрудничество, сотворчество, некоторое партнерство преподавателей разных дисциплин и студентов, то есть создание межпредметного профессионально-исследовательского пространства на основе сочетания учебной и внеучебной исследовательской деятельности. Каждый студент сам выбирает для себя степень исследовательской активности, поэтому становление и развитие будущего исследователя осуществляется по индивидуальной образовательной траектории, которая должна развиваться по трем направлениям: движение от репродуктивных методов – к продуктивным; от формирования навыков самооценки и саморегуляции – к собственной рефлексивно-исследовательской позиции; увеличение степени субъектности студентов [2].

Учебный процесс, направленный на формирование готовности к исследовательской деятельности, опирается на обще дидактические принципы и имеет ряд специфических принципов, которые заслуживают отдельного внимания.

1. Принцип развития и поддержки исследовательской мотивации.

Для формирования исследовательской мотивации и стимулирования познавательной активности необходимо включать в учебный процесс проблемно-эвристические ситуации, проводить коллективный разбор условия задачи, активизировать внимание студентов на возможностях применения математики в прикладных областях. Кроме того, большое значение имеет ознакомление студентов с математическими методами исследования, в частности, с математическим моделированием. Всякое исследование возникает в условиях недостатка определенной информации, поэтому задача преподавателя – актуализировать исследовательскую потребность обучаемых, создавать ситуации необходимости творческого поиска [3].

2. Принцип организации «коллективной мыследеятельности».

Чтобы знание стало осмысленным, необходимо провести студентов посредством создания учебного диалога по трем этапам: от задания – к мысли; от мысли – к обсуждению; от обсуждения – к действию. Этот принцип можно реализовать как в групповой, так и в коллективной работе. Метод учебного диалога способствует не только получению прочных знаний, но и их творческому применению, формирует умение выражать и отстаивать свою точку зрения, критически оценивать речь однокурсников.

3. Принцип демонстрации «негативного опыта».

Три этапа, описанные в предыдущем пункте, в идеале должны дополняться четвертым – проверкой решения. Математический материал позволяет воспитывать стремление к самоанализу своих действий, формировать умение осуществлять самоконтроль. Поскольку человеку на практике свойственно ошибаться, важно со студентами анализировать причины ошибок и учить их избегать. Но анализ «негативного опыта» может подразумевать не только разбор ошибок, но и, например, рекомендации по работе с периодической и справочной литературой. Важно в принципе приучать будущих специалистов социально-экономической сферы к критическому анализу речи преподавателя, предоставляемого материала [4].

4. Принцип субъективизации результата.

Исследовательская подготовка развивается по индивидуальной образовательной траектории, но может осуществляться только в коллективной учебной и учебно-исследовательской деятельности. Задания для групповой работы, для исследовательских проектов должны быть сформулированы так, чтобы каждый студент, принявший в ней участие, мог оценить свой вклад в результаты исследования. Особенно важно чувство эмоциональной удовлетворенности от получения социально значимых результатов в реализации исследовательских проектов [5].

Эта работа позволит «нарастить» исследовательские возможности вуза и может превратить его в центр коммуникации бизнеса, общества и науки. Для студентов эта работа значительно повысит мотивацию изучения математики, поскольку в этом случае разрушится стереотип о том, что эта наука «оторвана» от реальной жизни.

5. Принцип непрерывного обновления.

Исследовательская деятельность имеет творческий характер, поэтому нельзя проверить решение исследовательских заданий с помощью тестирования, так как может быть множество правильных ответов. Также не всегда возможно оценить решение исследовательской или творческой задачи по единой шкале. Поэтому для оценки сформированности личностно-творческого компонента готовности к исследовательской деятельности преподавателю необходимо иметь арсенал динамических, исследовательских, творческих задач, которые должны непрерывно обновляться. Исследование в математических задачах возникает тогда, когда обучаемому необходимо самому выбирать способ решения, оценивать его целесообразность и в случае необходимости восполнять недостаток имеющейся информации. Поэтому у преподавателя должны быть задачи, которые студент не сможет решить по образцу или по алгоритму, и они, естественно, тоже должны непрерывно обновляться.

Таким образом, оптимально организованный процесс обучения математике будущих специалистов социально-экономической сферы способствует повышению эффективности их исследовательской подготовки. Каждый творческий преподаватель, ориентирующийся во множестве педагогических концепций и обладающий инновационным стилем мышления, реализует образовательные стандарты по-своему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Просолупова Н.А. Модель становления и развития будущего специалиста-исследователя социально-экономической сферы в процессе математического образования в вузе: структура и пути реализации // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2015. № 1(33).
2. Макарова Л.Н., Шаршов И.А., Голушко Т.К., Немкова И.Н. Профессионализм преподавателя и студента: теории и технологии. М., Тамбов, 2005.

3. Белых С.Л. Управление исследовательской активностью студента. Ижевск, 2008.
4. Балаев А.А. Активные методы обучения. М., 2006.
5. Кикоть Е.Н. Теоретические основы развития исследовательской деятельности учащихся в учебном комплексе «лицей-вуз»: дис ... док-ра пед. наук. Калининград, 2002.

Н.С. Войтенко, О.Б. Колісниченко. Особливості формування готовності до дослідної діяльності студентів у процесі вивчення математики. – Стаття.

Анотація. У даному дослідженні обґрунтовано необхідність проведення цілеспрямованої роботи викладача з формування готовності студентів до професійно-дослідницької діяльності. Особлива увага приділяється математичній освіті студентів соціально-гуманітарних напрямків – майбутніх соціологів, менеджерів, економістів.

Ключові слова: дослідницька діяльність, міждисциплінарність, міжпредметність, системна особистісна освіта.

N. Voytenko, O. Kolesnichenko. Features of the Formations of Readiness for Students' Research Activities in the Process of Learning Mathematics. – Article.

Summary. This research is based on the necessity of the focused teacher's work for preparing students for professional research. The special attention is paid to the mathematical education of students for social and humanitarian directions, namely for future sociologists, managers, economists.

Key words: researching activity, interdisciplinarity, systemic personality education.

УДК 165.12:171

Т.О. Крижановська
кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ РОЗУМУ ТА МОРАЛІ В ПРОЦЕДУРНІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ФІЛОСОФІЇ МОДЕРНУ

Анотація. У статті аналізуються погляди на співвідношення розуму та моралі одного із засновників модерної філософії Р. Декарта. Проводиться порівняння модерної раціональності з раціональністю Платона та Августина. Робиться висновок, що сучасна раціональність базується на вченні про процедурну раціональність Р. Декарта.

Ключові слова: раціональність, процедурна раціональність, мораль, філософія модерну, суб'єктивізм.

Питання раціональності, на мій погляд, є одним з «основних» питань філософії. Воно торкається не тільки гносеології та методології, а майже всіх розділів та напрямків філософського знання і науки взагалі. Як відомо, сама філософія з'явилась в якості нового раціонального підходу до дійсності. Раціональне мислення, що засновується певною логікою, знаходиться в основі майже будь-якого сучасного не тільки філософського, але й спеціального наукового або професійного знання. Цей раціональний поворот в осягненні світу відбувся більше як дві с половиною тисячі років тому в різних традиціях, в основних інтелектуальних культурно-історичних центрах нашої планети. Філософія Модерну, представники якої розробляли свої вчення протягом XVI – XIX століть, спричинила величезний вплив на подальший розвиток філософії і науки в цілому. Можна сказати, що вона є втіленням європейського способу мислення та основою багатьох сучасних практик.

У цій статті прослідкуємо той спосіб раціонального підходу до дійсності, який склався в епоху європейського Модерну, та зв'язок типу раціональності з моральними настановами. Для дослідження будемо спиратися на працю знаного сучасного канадського філософа Чарльза Тейлора «Джерела себе» [6].

Власне постановка проблеми раціональності пов'язана з модерною філософією свідомості, засновником якої слушно вважається Декарт. Радикально трансформуючи християнську ідею внутрішнього виміру, він надає їй цілковито нового напрямку, розташувавши критерій щодо знання світу всередині

людини. Знання про те, що перебуває зовні, можливе лише за допомогою ідей, які людина має в собі. Поза нашою свідомістю речі не піддаються розумінню [2, с. 342]. Такий поворот надав зовсім іншого виміру розумінню пізнавальних властивостей людини.

Люди модерної епохи відшукують смисл життя через його формулювання, наявність смислу для нас великою мірою залежить від нашої здатності його висловити. Віднайдення смислу спирається на його творення. Життя отримує смисл завдяки витворенню відповідних осмислених висловлювань. Треба зазначити, що такий зміст розуміння смислу життя йде від Платона. Платон спирається на аргументоване тлумачення змісту людського життя й пояснення того, чому один спосіб життя є вищий за інший. Це встановлює новий моральний статус розуму. Добре життя, згідно з Платоном, полягає в пануванні розуму над бажаннями. Платонівський Сократ, захищаючи пріоритет розуму, готовий запально боротися з Філебом, говорячи, що «в житті – чим би не було те, завдяки чому це життя вартісне вибору та разом із тим є добрим, – не задоволення, але розум, більш споріднений благу та більш подібний до нього» [5, с. 25].

Але якщо раціональність Платона полягала в адекватному розумінні, правильному, усвідомленому баченні Блага, то модернова раціональність має на увазі дещо інше. Поняття розуму, на відміну від платонівського, який визначався через картину космічного ладу, як «розум, що вічно володарює у Всесвіті» [5, с. 36], модерновою філософією розуміється радше процедурно, через інструментальну ефективність, як максимізація певного значення або ж внутрішня несуперечливість. Модернова раціональність думки більше визначається способом мислення, тим, як треба мислити, а не змістовною істинністю результату.

Декарт пропонує приклад такого підходу у своїй моделі ясної та чіткої думки. Досконалість мислення ним визначається в термінах певного стилю, методу, процедури міркування. Такий метод пропонує спосіб знайдення власними зусиллями, навіть зусиллями посереднього розуму, всіх тих істин, що до цього часу були спроможні відкрити тільки найвитонченіші уми.

Знати реальність означає отримати правильну репрезентацію світу, правильну внутрішню картину зовнішньої реальності. Ця реальність перестає бути чимось, що ми знаходимо, і стає тим, що ми будемо, конструємо. Більше того, репрезентації набувають статусу знання завдяки не лише своїй правильності, але також завдяки своїй певності. Там, де в людини є багато ідей, які виявляються відповідними до зовнішніх речей, ще немає реального знання доти, доки я не маю обґрунтованої довіри до цих ідей. Репрезентації будуються таким чином, щоб забезпечити певність. Це досягається через низку ясних і чітких актів сприйняття. У цьому суть принципів, викладених у «Правилах для керівництва розуму», і тих, що пізніше було сформульовано в «Міркуванні про метод». У цій останній роботі Декарт викладає методичні правила щодо «правильного мислення» [4, с. 260].

Наслідком цього іншого погляду на знання та космос є те, що Декартів дуалізм душі й тіла дуже відрізняється від дуалізму Платона. Згідно з Платоном «я» як понадчуттєва душа здійснює свою істинну природу тоді, коли повертається в напрямку понадчуттєвих, вічних, незмінних речей. Така спрямованість, безумовно, вимагає мого бачення та розуміння всього того, що мене оточує, під кутом зору участі в Ідеях, що наділяють існуванням усе довкола. Для Декарта, навпаки, не існує такого ладу ідей, назустріч якому можна було б повернутися. Більше того, розуміння фізичної реальності в термінах такого ладу є якраз прикладом змішування душі з тим матеріальним, від якого ми маємо звільнитися. Щоб прийти до повної реалізації своєї нематеріальної сутності, ми маємо чітко сприймати онтологічну щілину між цими двома сферами. При цьому матеріальний світ розуміється як протяжність і включає тіло [2, с. 316]. Щоб побачити реальне розрізнення між цими двома онтологічними сутностями, ми маємо об'єктивувати світ, включно з нашими власними тілами, і побачити їх у функціональний спосіб, саме так, як їх бачить зовнішній спостерігач.

Однак це вимагає чогось більшого, як відмова від традиційної онтології. Тут відбувається поворот до зовсім іншого способу сприйняття. Ми маємо звільнити себе від того, що, на думку Декарта, є плутаним і неясним способом розуміння речей [2, с. 331]. Внести ясність у цю царину чуттєвих властивостей означає збагнути її з позиції зовнішнього спостерігача, простежуючи причинові зв'язки між станами світу або свого тіла. Ясність і чіткість вимагають, щоб ми вийшли за свої власні межі й пристали до звільненої, не заангажованої власними помилками позиції. Там, де платоністична душа справджує свою вічну природу через заглиблення в понадчуттєве, картезіанська душа віднаходить та стверджує свою нематеріальну природу через об'єктивацію тілесного.

Але ця інша онтологія й, отже, інша теорія знання, а відтак нова концепція дуалізму повинна мати своїм наслідком цілком відмінне уявлення про самоопанованість за допомогою розуму. Самоопанованість не може означати, як це було для Платона, що душа впорядковується Благом, яке керує космічним ладом,

до якого, у свою чергу, прислухається та який любить людина. Рациональність тепер означає щось інше, ніж співзвучність із цим ладом. Картезіанський вибір полягає в тому, щоб дивитись на рациональність як на властиву нам здатність будувати мисленнєві комплекси, які відповідають міркам розуму та упевненості. Якщо йти далі цим шляхом, тоді самоопанованість через розум полягає в тому, що наше життя впорядковується таким ладом, який будує згідно з відповідними мірками сила нашого розуму [3, с. 78].

Декарт запроваджує радикально відмінне тлумачення розуму та моралі. Розум тепер не спрямований на сприйняття універсального блага. Свідомість відокремлюється від механістичного та матеріального універсуму, який, на думку Декарта, не може бути осередком думки або смислу. Людина «демістифікує» космос у його іпостасі цілепокладання, усвідомлюючи його механістично та функціонально, як царину можливих засобів. Усвідомлення світу як механізму невіддільне від його бачення як сфери потенційного інструментального контролю.

Рациональність уже визначається процедурно, в термінах мірил, за допомогою яких ми створюємо приписи в науці та житті [4, с. 260]. Звісно, Декарт переконаний, що його процедура матиме своїм наслідком істинні переконання про світ. Відтепер рациональність є властивістю, притаманною суб'єктивному мисленню, а не полягає в суб'єктивному баченні реальності.

Декарт розуміє мислення як побудову або збирання, що позначається словом *cogitare*. Декарт багато в чому є августиніанцем – наголос на докорінній рефлексивності, значущість *cogito*, центральна роль доказу існування Бога, який починається «ізсередини». Августин наділяє мову внутрішнього виміру реальним сенсом. Але не тому, що він, на відміну від Платона, вважає, що моральні джерела знаходяться всередині нас. Августин зберігає платоністичне уявлення про лад сущого в космосі, пов'язаний із Благом. Але християнська думка робить наголос на любові. Ми повинні зцілитися від гріха, і це зцілення приходить до нас ізсередини. Проте воно приходить не від нашої власної сили. Навпаки, ми стаємо на шлях, що пролягає всередині нас, лише для того, щоб дістатися вгору, до Бога [1, с. 80].

Здійснена модерною епохою інтерналізація, що її Декартове формулювання було одним із найважливіших і найвпливовіших, дуже відрізняється від інтерналізації Августина. Вона розташовує моральні джерела всередині нас у дуже реальному сенсі цього слова. Стосовно і Платона, і Августина ця інтерналізація спричиняє зміну, внаслідок якої ми більше не бачимо зв'язку з моральними джерелами зовні себе, або принаймні бачимо цей зв'язок у зовсім інший спосіб.

Коли гегемонія розуму починає тлумачитись як рациональний контроль, як здатність об'єктивувати тіло, світ і пристрасті, тобто зайняти цілком інструментальну позицію щодо них, тоді джерела моральної сили не можуть вважатися такими, що перебувають зовні в сенсі Платона. Ці джерела вже не розташовані у світовому ладі, що втілює Благо, яким ми не можемо не захоплюватись (Платон), або яке ми не можемо не любити (Августин). Звичайно, концепція Августина, який вбачає наше найважливіше джерело в Богові, була дуже важливою для Декарта. Але на людському, природному рівні відбулася значна трансформація цієї ідеї. Якщо рациональний контроль є питанням свідомості, яка панує над світом матерії, тоді усвідомлення вищості доброго життя, а також прагнення досягти його повинні походити з почуття власної гідності діяча як рациональної істоти. Цю тему гідності людської особи, яка має таке значне місце в модерному мисленні, можна прослідкувати як розвиток ідей Декарта.

Незважаючи на численні розбіжності щодо природи самої процедури і попри глибоку критику Декартової позиції емпіристським напрямком модерної наукової культури, сучасна концепція рациональності залишається процедурною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Августин. Сповідь / Святий Августин; [пер. з лат. Ю. Мушака]. К.: Основи, 2008. 319 с.
2. Декарт. Первоначала философии / Декарт Р. Сочинения в 2-х т.: Пер. с лат. и фр. Т. 1. М.: Мысль, 1989, 654 с.
3. Декарт. Правила для руководства ума / Декарт Р. Сочинения в 2-х т.: Пер. с лат. и фр. Т. 1. М.: Мысль, 1989, 654 с.
4. Декарт. Рассуждения о методе / Декарт Р. Сочинения в 2-х т.: Пер. с лат. и фр. Т. 1. М.: Мысль, 1989, 654 с.
5. Платон. Филеб / Платон. Сочинения. В 3-х т. Пер. с древнегр. Под общ. Ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Т. 3. Ч. 1. М.: Мысль, 1971. 658 с.
6. Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності / Пер. з англ. К.: Дух і літера. 2005. 696 с.

Т.А. Крыжановская. Соотношение разума и морали в процедурной рациональности философии модерна. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются взгляды на соотношение разума и морали одного из основателей современной философии Р. Декарта. Проводится сравнение современной рациональности с рациональностью

Платона и Августина. Делается вывод, что современная рациональность базируется на учении о процедурной рациональности Р. Декарта.

Ключевые слова: рациональность, процедурная рациональность, мораль, философия модерна, субъективизм.

T. Kryzhanovska. Relationship between Mind and Moral in Procedural Rationality of Modern Philosophy. – Article.

Summary. The article analyzes the views on the relationship between reason and morality of one of the founders of the modern philosophy R. Descartes. A comparison of modern rationality with the rationality of Plato and Augustine is carried out. It is concluded that modern rationality is based on the doctrine of the procedural rationality of R. Descartes.

Key words: rationality, procedural rationality, moral, modernist philosophy, subjectivism.

УДК 37.018.43

Т.І. Мацейків

кандидат педагогічних наук

Інститут педагогіки

Національної академії педагогічних наук України,

м. Київ, Україна

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ СКЛАДНИК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розкривається психолого-педагогічна сутність проблеми формування громадянської компетентності особистості, її аксіологічного складника; обґрунтовано роль і місце історії України як засобу формування громадянської компетентності старшокласників. Проведено аналіз розробленості зазначеної проблеми в теорії та практиці, з'ясовано, що ця проблема є однією з недостатньо висвітлених складових елементів педагогічної науки.

Ключові слова: історія України, компетентнісний підхід, цінності, ціннісні орієнтації, громадянська компетентність.

Постановка проблеми. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства.

До важливих тенденцій соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства належить модернізація освітнього простору з метою підготовки конкурентноспроможних фахівців, орієнтованих на творчу продуктивну діяльність в умовах трансформації соціального й індивідуального буття.

Формування громадянської компетентності на уроках історії в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямована на формування діяльного члена громади та суспільства, який розуміє принципи та механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці.

Розробка проблеми в науковій літературі. Гуманістичний зміст, виховний потенціал історичної освіти та її роль у процесах формування особистості охарактеризований у наукових працях Б. Андрушишина, А. Булди, Т. Ладиченко, А. Нікори, О. Пометун, Т. Ремех, І. Смагіна, О. Удода, Г. Фреймана та інших. Значний евристичний потенціал щодо висвітлення інноваційних підходів до вивчення суспільствознавчих дисциплін в контексті компетентнісного підходу містять дослідження учених-методистів, зокрема О. Журби, Н. Лалак, Н. Логінової, І. Матвієнка, С. Моцак, Р. Мохнюка, Ю. Олексіна, Н. Письменної, Т. Смагіної, В. Ципко та інших.

Мета статті – проаналізувати процес формування громадянської компетентності старшокласників у навчанні історії України; з'ясувати сутність і зміст поняття «емоційно-ціннісний складник громадянської компетентності», розкрити можливості історії України як засобу формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників; розкрити значимість аксіологічного складника у формуванні громадянської компетентності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку української держави особливої актуальності набуває проблема формування цінностей, які б консолідували суспільство. Об'єктивні вимоги

сучасного розвитку українського суспільства – розбудова демократичної правової української держави, відродження духовності українського народу – вимагають від учених-педагогів, учителів переосмислення цілей, принципів змісту, форм і методів шкільної освіти і виховання. У контексті нової парадигми виховання проблема формування ціннісних орієнтацій молоді залишається однією з найактуальніших у педагогічній науці та шкільній практиці.

Останнім часом зроблені значні кроки у вирішенні цієї проблеми. Стратегічною метою реформування шкільної освіти визнано гуманізацію навчального процесу та виховання школярів на основі національних, загальнолюдських цінностей і морально-етичних ідеалів.

У контексті гуманізації сучасної системи освіти пріоритетною стає історична освіта, яка має давати не стільки знання фактів, скільки навчити учнів розуміти історичний процес та осмислювати його. За визначенням А. Тойнбі, вона виступає в ролі «дослідника людських відносин, що розгорнуті в просторі та часі». Історія розкриває зміст основних духовних цінностей людства. Головна з них – це людина, її життя, права та гідність. Зміст шкільної історичної освіти виховує в учнів ціннісне ставлення до минулого, стійкий інтерес до історичних подій та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості, її самореалізації в сучасному суспільстві.

Історія України (10–11) класи як навчальний предмет відкриває значні можливості для формування громадянської компетентності старшокласників. Аналіз Державного стандарту освіти, навчальних програм і підручників свідчить, що в змісті навчального предмета є значні можливості для виділення, акцентування й засвоєння учнями цінностей. Серед вимог до навчальних досягнень учнів зазначено, зокрема, й необхідність розвитку умінь, навичок, формування відповідних емоційно-ціннісних орієнтацій. Навчальні програми й підручники надають учителю можливість використовувати активні форми й методи організації навчальних занять, що сприяють формуванню особистості учнів.

Зміст аксіологічного складника громадянської компетентності складають – емоції, почуття, ставлення, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, цінності, якості тощо. Як особистісні якості, в яких проявляється громадянськість, науковці називають громадянську самосвідомість; почуття громадянської гідності; громадянський обов'язок; громадянську мужність. В переліку громадянських установок, ставлень, цінностей дослідники називають шанування прав людини і свободи особистості як абсолютної цінності; повагу до законів; визнання цінностей свободи, справедливості; лояльне і вимогливе ставлення до влади; активну громадянську позицію, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повагу до інтересів, прав, самобутності народів; міжкультурне взаєморозуміння, толерантність, поваги до національної культури, мови, традицій; віру в духовні сили свого народу, його майбутнє, любов до України та рідного краю [1]. Серед громадянських ціннісних орієнтацій вчені називають шанобливе ставлення до Конституції України; позитивне ставлення до демократичного устрою державного життя, орієнтація на соціальну справедливість тощо. У дослідженні Ю. Олексіна громадянські мотиви описані досить докладно. Патріотизм, на його думку, включає любов до України, до рідного краю, поваги до її культури, почуття причетності до її історії, віру в духовні сили нації; відданість демократичним цінностям включає віру в них, прихильність до них і готовність їх захищати [2]. Зміст аксіологічного складника громадянської компетентності насичують емоції, почуття, мотиви, стійкі інтереси, установки, ставлення, ціннісні орієнтації, цінності, якості тощо.

Змістове наповнення громадянської компетентності має свої особливості на різних етапах освіти. На рівні старшої школи в контексті нашої теми він визначається наступним чином. Учень виявляє у поведінці та оцінках усвідомлення цінності людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону; прагнення до суспільної справедливості, рівноправності, активну громадянську позицію і розуміння громадянського обов'язку; плюралізм, міжкультурне взаєморозуміння і толерантність; усвідомлення глобальної взаємозалежності і особистої відповідальності; патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

Цільовими орієнтирами навчально–виховного процесу, спрямованого на формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності особистості мають стати наступні :

1. Гуманізм, в основі якого – повага і доброзичливість стосовно іншої людини, доброта як джерело почуття, дії і ставлення до навколишнього світу (В.Сухомлинський).

2. Відповідальність як моральна готовність відповідати за свої думки і дії, співвідносити їх з можливими наслідками і відповідальність як усвідомлення і готовність виконувати свої обов'язки перед державою, суспільством, людьми і самим собою (М. Савчин, Г. Пустовіт).

3. Совісність як регулятивна основа всієї життєдіяльності людини (Г. Васнович).

4. Особистісний досвід учня як досвід вияву ним своїх особистих функцій-вибірковості, рефлексії, смислового самовизначення (І. Бех).

5. Почуття власної гідності як моральне самозбереження на основі емоційно-рефлексивної і позитивної установки на самоствердження та повагу до іншої людини.

6. Громадянскість як відчуття Батьківщини, нерозривного зв'язку з її долею [3, с. 9]

Акцент на ці характеристики дозволить учням усвідомлено засвоювати такі образні поняття, як культура почуттів (уміння і прагнення до емоційного самовиявлення у площині міри і моральності), здатність до моральних зусиль («зусилля людини бути») як основа для самооцінки, самовизначення і самовдосконалення; почуття емпатії (емоційне «відчуття» та «прийняття» іншого, співвідношення своєї поведінки відповідно до стану іншої людини [4, с.45]. На основі здатності до емпатії розвивається толерантність як соціальна цінність, якісна риса особистості, що характеризується терпимістю до інакодумства, віросповідання, повагою до іншого, якого не розумієш [5, с. 12–13].

Основними принципами, на основі яких необхідно здійснювати формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності, ми вважаємо такі:

– взаємозв'язок і взаємодія у ланці «знання – почуття – поведінка» як найважливіший принцип співвідношення засвоєння з освоєнням та привласненням гуманістичних смислів людської життєдіяльності;

– цілісний, системний характер, гнучкість методичних форм, який передбачає використання уроків різних типів, що допоможе уникнути схематизму, одноманітності, сприятиме створенню творчої атмосфери;

– діалог, діалогічна взаємодія педагогів та учнів як основний принцип усієї навчально-виховної політики школи, що виступає спонукальною силою самовизначення школярів, джерелом морального осмислення життя людини в суспільстві, самоосмислення життя людини в суспільстві (форма діалогу – ефективний інструмент вироблення у школярів самостійного, недогматичного мислення);

– актуалізація проблемного характеру навчальних ситуацій, що передбачають включення когнітивних, етичних та естетичних здатностей свідомості, рефлексивних реакцій учнів.

Формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників, на нашу думку, має здійснюватися за такими етапами:

1. Когнітивний етап: надання учневі цілей, ідеалів, світоглядно значущих знань, цінностей у «готовому вигляді» як загальноприйнятих чи індивідуально значущих «зразків» із подальшою їх рефлексією.

2. Рефлекторний етап: привласнення школярем осмислених крізь призму власних (іноді таких, що склалися стихійно) «зовнішніх» переконань і цінностей, зумовлених природою і соціумом, у процесі інтеріоризації.

3. Поведінковий етап: виникнення в учнів особистісних цінностей і сутностей, тобто власне життя особистісних цінностей і сутностей в індивідуальній свідомості з наступною їх екстеріоризацією у вигляді ціннісних орієнтацій та правил поведінки стосовно Людини і природи.

На думку сучасних вчених, існують такі взаємопроникаючі фази процесу формування цінностей та ціннісних орієнтацій особистості :

1. Привласнення особистістю цінностей (операційно ця фаза включає в себе пошук, оцінку, вибір цінностей).

2. Перетворення особистості на основі привласнених цінностей (на цій фазі відбувається уточнення та зміна ієрархії особистісних цінностей, формування ціннісної установки як готовності діяти відповідно до нової ієрархії).

3. Самопроекування або самопрогнозування особистості (фаза передбачає проектування Я-ідеального, прогнозування і вибір засобів, спрямованих на досягнення цілі, визначення спрямованості діяльності і поведінки особистості) [6, с. 128].

До головних умов формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності на уроках історії України в старшій школі належать:

– розуміння вчителем сутності та основних компонентів складу емоційно-ціннісних орієнтацій;

– методична готовність до їх ретрансляції або продукування в учнів;

– дотримання принципу активної особистої участі кожного учня у засвоєнні моральних цінностей;

– створення вчителем відповідного комфортного морально-психологічного освітнього середовища для учнів як складного системного утворення, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах демократичного характеру і виражається в орієнтації навчально-виховного процесу на формування і розвиток ціннісних орієнтацій кожної особистості як учасника цього процесу.

Морально-психологічне комфортне середовище для учнів передбачає:

- орієнтацію мети, завдань, методів, засобів, форм, прийомів, організації навчального процесу на особистість учня, його духовні можливості, ціннісні орієнтації, суб'єктивний досвід;
- підпорядкування змісту, форм, методів, засобів роботи вчителя принципам особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання;
- формування суб'єкт-суб'єктних стосунків між учителем і учнями у процесі навчання;
- створення вчителем дидактичного комплексу, що надає учневі можливість вибору організації власного процесу навчання.

Створення вчителем відповідного морально-психологічного комфорту в процесі формування емоційно-ціннісних орієнтацій на уроках історії досягається, на нашу думку, за допомогою таких чинників: а) привнесення вчителем особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання історії; б) здатність бачити в дитині не лише учня, а й особистість, що навчається; в) ціннісний підхід до особистості дитини, розуміння того, що дитина має свою «життєву історію», власне «Я», внутрішній світ; г) використання життєвого досвіду дитини; д) щира симпатія до учнів і тонке сприйняття їхніх безпосередніх потреб; е) вміння знайти рішення, що не суперечить нормам етики, чемність, терпіння; є) послідовність у своїх вимогах, поважливе і однакове ставлення до всіх учнів; ж) прагнення до максимальної гнучкості й толерантності, створення позитивних стимулів для самовідчуття учнів, піднесення їхнього авторитету.

Дослідник Г. Фрейман наголошує на необхідності створення на уроці таких умов, коли учні відчуватимуть себе суб'єктами суспільних процесів, а також не просто засвоюватимуть специфічну суму знань, а й опануватимуть практичні навички діяльності в сучасному суспільстві. Це забезпечить демократизацію процесу навчання відповідно до рівня розвитку сучасного школяра, який вчитиметься усвідомлювати власні цінності, особистий та суспільний сенс навчальних дій, самостійно їх використовувати і нести відповідальність за результати навчальної діяльності, спілкування та власної поведінки [7, с. 9].

Механізм дії та розвитку ціннісних орієнтацій пов'язаний з необхідністю розв'язання протиріччя і конфліктів у мотиваційній сфері особистості, селекції прагнень особистості, у найбільш загальній формі, вираженій у боротьбі між обов'язком і бажанням, мотивами морального й утилітарного плану. Адже вже з перших років життя дитини, стверджує Е. Помиткін, зовнішні фактори впливають на її емоційно-ціннісні орієнтації, спрямованість думок, мрій, бажань. Усе, що відбувається з дитиною в колі сім'ї та найближчому оточенні, формує її [8, с. 23].

Першочерговим завданням вчителя у процесі формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності учня має стати підготовка його до усвідомлення необхідності планування своєї поведінки та осмислення прийняття рішень у ситуації морального вибору. До того ж саму процедуру прийняття рішень він повинен проходити у кілька етапів: усвідомлення ситуації, поява асоціацій, їх мисленева обробка та відсів, відкинення передбачень, їх перевірка, підтвердження та прийняття кінцевого рішення [9, с. 70].

Формування ціннісної свідомості старшокласників у процесі навчання Вітчизняної історії виступає як регулятор поведінки та ставлень останнього. Ціннісні орієнтації виражають позитивну чи негативну значущість для особистості учня предметів та явищ соціальної дійсності. Вони покладені в основу системи ставлення учня до інших людей, до життя, здоров'я. Тому вчитель має так організувати спілкування і діяльність на уроці, щоб учні постійно жили у системі відносин, які відповідають утвердженню моральних цінностей.

Система ціннісних орієнтацій є системотворчою основою особистості учня, а також утворює її змістовий складник. З іншого боку, ступінь розвитку ціннісних орієнтацій, особливості їх становлення дозволяють судити про рівень розвитку особистості школяра. За висловом І. Беха, «процес формування ціннісних орієнтацій, ставлень є невід'ємним складовим елементом розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної та мотиваційно-потребнісної сфер» [10, с. 99].

Висновки. Історія України як навчальний предмет відкриває перспективи для формування емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності старшокласників. Серед вимог до навчальних досягнень старшокласників – необхідність розвитку умінь, навичок, формування відповідних емоційно-ціннісних орієнтацій. Навчальні програми й підручники надають учителю можливість використовувати активні форми й методи організації навчальних занять, що сприяють формуванню особистості учнів. Ціннісні орієнтації учнів – це структурний компонент особистості учня, основу якого складає система емоційно-ціннісних ставлень до дійсності, що у процесі їх переживання та усвідомлення учнем регулюють і спрямовують його життєдіяльність, орієнтують у виборі життєвого шляху, значущих цілей, засобів їх досягнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти: Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта» – Україна – Історія в школах України. 2006. № 8. С. 4–11.
2. Олексін Ю.П. Навчання вітчизняній історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників: дис... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Олексін Ю.П.-К., 2006. 179 с.
3. Шемшурина А.И. Нравственное воспитание школьников (методические рекомендации) Эстетическое воспитание. 2005. № 1. С. 5–33.
4. Романюк Д.В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 186 с.
5. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: [монографія] К.: Вид.ПАРАПАН,2005. 228 с.
6. Слостенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: [учеб. пособ. для студ.]. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 192 с.
7. Фрейман Г. Ціннісна складова компетентності як основа реалізації змісту суспільствознавчої освіти (на прикладі вивчення історії в старших класах) / Г. Фрейман / Історія в школах України. 2007. № 8. С. 7–10.
8. Помиткін Е. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини [програми роботи з дітьми від 5 до 18 років]. К.: Шкільний світ, 2008. 128 с.
9. Духовно-нравственное воспитание / Сост. С.А.Титова. Минск. Красико-Принт,2006. 125с.
10. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості. Теоретичні питання цінностей освіти й виховання [І.Д. Бех]: за ред. О. Сухомлинської. К., 1997. С. 8–12.

Т.И. Мацейкив. Эмоционально-ценностная составляющая гражданской компетентности личности. – Статья.

В статье проанализированы и обобщены историко-педагогические материалы, касающиеся преподавания истории Украины в старшей школе, проанализированы современные требования к преподаванию истории Украины в контексте компетентного подхода. Формирование гражданской компетентности рассматривается как сложный элемент методики преподавания истории, действие которого направлено на формирование личностных ценностных ориентаций.

Ключевые слова: *гражданская компетентность, ценностные ориентации, развитие личности, история Украины.*

T. Matseykiv. Emotional and value component of civic competence of personality. – Article.

Summary. The article is devoted to a problem of formation civic competence spirit senior student at the lessons of the history of Ukraine. Psychological and pedagogical essence of problem of forming of values personality is exposed, the features of forming of humanism values are found out in the senior students, it is founded role and place History of Ukraine as a mean of forming civic competence.

Key words: *civic competence, forming civic competence, history of Ukraine senior students, humanism values.*

В.В. Панкевич

викладач соціально-економічних дисциплін
Вінницький медичний коледж
імені академіка Д.К. Заболотного,
м. Вінниця, Україна

ЄВРАЗІЙСТВО ЯК ОДИН ІЗ ВАРІАНТІВ «РУСЬКОЇ ІДЕЇ»

Анотація. Євразійство – ідеократичне, геополітичне і соціально-філософське вчення, морфологічний комплекс ідей та інтелектуальний рух, сформований в 1921 році серед представників російської інтелігентської еміграції, котрий зберігає свій ідейно-політичний потенціал і до сьогодні.

Ключові слова: Москва – Третій Рим, євразійство, слов'янофіли, руська ідея, візантійство.

Ідею специфічності ролі Росії у світі вперше було сформульовано ченцем Філофеєм (поч. ХУІ ст.) у формулі «Москва – Третій Рим», якою проголошувалася спадкоємність влади Московського царства (Філофей уперше іменує московського князя Василя ІІІ царем). Відносно Візантійської та Римської імперій та його значення як центру істинного християнства.

Сама ідея Москви як третього Рима базується на старозавітному пророцтві пророка Даниїла про останнє (перед настанням Царства Божого на землі). Земне царство (мається на увазі Римська імперія), яке постане після загибелі великих світових царств (Ассирії, Вавилону, Персії), у межах якого людство має здійснити доленосний перехід безпосередньо до Царства Небесного в «кінці кінців». Тому останньому земному царству буде «дано панування й слава та царство... і всі народи племена та язика будуть служити йому» (Даниїл. 7, 14). Але в 440 році нашої ери Рим було зруйновано королем вест готів Аларіхом, проте Царство Боже не постало на землі. Християни були занепокоєні цим, але їх заспокоїв Аврелій Августин у праці «Про град Божий». Він писав, що Святе місто Рим має дві іпостасі – земну і небесну (духовну). Зруйновано варварами лише земний Рим (за гріхи), але небесний Рим втілюється в іншому великому місті, центрі Римської (Східної) імперії – Константинополі. За аналогією з першим Римом псковський старець Філофей твердить, що подібна доля спіткала і другий Рим (і теж за гріхи).

Але його духовна іпостась втілюється у центрі єдиної і на той час суверенної православної держави – у Москві. Отже, «борони і дослухайся, добродішній царю, адже всі християнські царства зійшлись в одне твоє. Адже два Рими занепали, а третій стоїть, четвертому ж не бувати» це і дало Московській церкві «право» вважати себе більш «високою» і «благодатною» формою православ'я, ніж Візантійське. [1, с. 441].

І з часом ця теорія перетворилася на ідеологічне підґрунтя самодержавства московського царя, який створював новий Рим, а не просто продовжував традиції попереднього (М. Данилевський, М. Катков, Л. Тихоміров).

В 30–40-х рр. ХІХ ст. у полеміці між західниками і слов'янофілами, останні (І. Кирєєвський, О. Хом'яков тощо) вдаються до ідеалізації політичного минулого Росії та її національного характеру і розвивають вчення про історичну місію Росії, яка полягає в оздоровленні Європи духом православних і російських суспільних ідеалів (адже католицизм і протестантизм, з цього погляду, спотворюють християнство, що має наслідком занепад європейської цивілізації), у допомозі Європі в розв'язанні її внутрішніх і зовнішніх проблем стосовно християнських принципів. Православ'я, зберігаючи пріоритет духовних цінностей над матеріальними, визначає органічний розвиток суспільства, формує у російському народі кращі духовні якості, своєрідність його культури.

В своєму розвитку концепція руської ідеї проходить кілька етапів. Одним із таких варіантів була ідея «почвенництва» Ф. Достоєвського, яка полягала, зокрема, у провіді мирного об'єднання нижчих прошарків суспільства з «грунтом» – російським народом, який «живе ідеєю православ'я», зберігаючи справжні християнські ідеали «все братського єднання». У «Пушкінській промові» 1880 р. він обґрунтовує тезу про «всесвітню чуйність» як символ російської культури, закликаючи покінчити спір між західниками і слов'янофілами й об'єднати зусилля в ім'я загальнолюдського братства і земного раю, у встановленні якого він убачав призначення російського народу.

Своєрідним варіантом російської ідеї стала концепція «візантизму», яку розвивав К. Леонтьєв («Схід, Росія і слов'янство» 1885–1886 рр.). Для його історіософії характерна ідея есхатологічної спрямованості сучасної історії і пошуку виходу із ситуації загального розпаду. Мислитель стверджує, що людство буде жити доти, доки розвиваються самобутні національні культури; уніфікація людського буття є ознакою послаблення внутрішніх життєвих сил як окремих народів, так і всього людства. При цьому жоден народ не є історичним еталоном і не може заявляти про свою перевагу над іншими, і жоден народ не може утворювати унікальну цивілізацію двічі. Леонтьєв формулює теорію «триєдиного процесу розвитку» в дусі концепції М. Данилевського про культурно-історичні типи. Згідно з цією теорією кожна нація проходить три періоди свого розвитку: «простоти», «квітучої складності» й «вторинного змішувального спрощення». Вершиною і метою історичного буття є друга стадія, яка характеризується найбільшою диференційованістю станів і провінцій та владою сильної монархії і церкви, розвитком науки та мистецтва, тоді як третя стадія – «змішування і великої рівності станів», зміна монархічних порядків конституційним устроєм, занепад впливу релігії – це період регресу. Панування романо-германської або європейської культури, на його думку, добігає кінця, і на її місце має прийти інший народ, сповнений енергією і достатньо державно сформований. Такою культурно-історичною спільнотою є Росія, яка будується на засадах «візантизму»: самодержавство, православ'я, моральний ідеал розчарування у всьому земному. На відміну від слов'янофілів, К. Леонтьєв відкидає ідею слов'янського союзу адже це приведе до втрати Росією її самобутності. Росія може врятуватися тільки в ізоляції від Європи і слов'янства, у зближенні з патріархальним Сходом, у зміцненні єдиновладдя, селянської общини, церкви, станової нерівності. Одночасно він відстоює найвищу цінність особистості, її право на творчість та оригінальність. Він протистоїть «масовій культурі», «буржуазності», вульгарності європейських цивілізацій, що занепадають.

У В. Соловйова ідея історичної місії Росії поєднувалась з ідеєю вселенської теократії, в якій має бути подолана односторонність як західного, так і східного християнства, і поєднана православна духовність із діяльним початком католицизму. Це завдання може виконати тільки російський народ, який належить як західній, так і східній культурі. Саме В. Соловйов увів термін «руська ідея» (в однойменній франкомовній лекції, прочитаній у Парижі в 1888 році), який надалі широко використовували російські філософи Є. Трубецкой, В. Розанов, В. Іванов, Г. Федотов, І. Ільїн, М. Бердяєв та інші для інтерпретації російської самосвідомості, культури, національної і світової долі Росії, її християнського спадку і майбутнього. Водночас задум В. Соловйова формується через розчарування у слов'янофільських надіях на російський народ як носія майбутнього релігійно-суспільного відродження всього християнського світу. Сутність «руської ідеї» у В. Соловйова збігається із християнським перетворенням життя на началах істини, добра, краси, при цьому згубним і неспроможним є підкреслювання будь-якої односторонньої етнічної орієнтації, у тому числі й панславистської. У цьому він наближається до К. Леонтьєва.

Є. Трубецкой також був противником отожднення національної ідеї з месіанізмом («Старий і новий національний месіанізм», 1912 р.). Він вважав, що кожна нація і культура мають свої індивідуальні особливості, але крім цього, існує загальне надбання людства, універсальна «вогненна мова», доступна лише великим проповідникам, митцям та мислителям. На думку В. Іванова «руська ідея» не містить у собі «національного фаталізму» або «національного егоїзму», а є «самовизначенням збірної народної душі в ім'я звершення вселенського». Поєднання «рідного і вселенського», за В. Івановим, і є ідеєю християнського універсалізму, що розгортається у всесвітній історії і надає їй певного релігійного смислу («Про руську ідею», 1909 р.). В. Розанов у своїх творах передає величезне різнобарв'я російської душі, її суперечливих станів, переносить традиційне зіставлення «Росія – Захід» зі сфери високих абстракцій на православно-побутовий, родинний рівень.

Але одним із найбільш теоретично розроблених варіантів руської ідеї можна вважати євразійство. Ця течія виникла в середовищі російської емігрантської інтелігенції на початку 20-х рр. ХХ ст. Її першим маніфестом стала збірка «Вихід до Сходу» (Софія, 1921 р.) зі статтями князя Михайла Трубецького (який раніше виступав з цими ж ідеями в брошурі «Європа і людство»), П. Савицького, Г. Флоровського (який пізніше відійшов від євразійства, піддавши його ґрунтовній критиці) та П. Сувчинського.

Євразійство виявилось певним етапом розвитку традиційної російської історіософії, яка ставила перед собою завдання визначити сенс російської історії, призначення самої Росії. Євразійці протиставляли історичні долі, завдання й інтереси Росії та Заходу, трактували Росію «як Євразію», тобто серединний материк між Азією і Європою з особливим типом культури. При цьому азійський складник є домінуючим. М. Трубецкой стверджував: «В історичній перспективі та сучасна держава, яку можна по-

іменувати і Росією й СРСР (справа не в назві), є частиною великої монгольської монархії, заснованої Чингізханом». [2, с. 223].

Із часом єдність монгольської держави зруйнувалась, через що, пише М. Трубецкой, «російська держава інстинктивно прагнула і прагне відтворити... порушену єдність і тому є спадкоємицею, наступницею, продовжувачкою історичної справи Чингізхана». [2, с. 226]. Учень М. Трубецкого С. Половинкин твердить: «Росіяни – не європейці й не азіати, вони євразійці. Росіяни мають пишатися не тільки своїми слов'янськими, але й своїми туранськими предками. Споконвіку росіяни ближче до Сходу, ніж до Заходу... У російській культурі східне коріння». [3, с. 743]. М. Трубецкой з одностайними вважають, що не було ніякого татаро-монгольського ярма, а мав місце лише військовий союз росіян з Ордою, яка «врятувала російський народ від європейського поневолення» («те, що Русь дісталася саме татарам – велике щастя», – вважає ще один «євразієць» П. Савицький). «Іншою виявилась доля південно-західних князівств, – «співчуває» їм Лев Гумільов, – Біла Русь, Галіція, Волинь, Київ та Чернігів відмовилися від союзу з Ордою й стали жертвою Литви та Польщі» [4, с. 43].

На цих підставах переосмислювалась російська історія (ідеалізація монголо-татарського ярма, критика петровських реформ тощо) і висувалася ідея протиставлення європейському ізоляціонізму відносно Росії – ізоляціонізму східного. Захід при цьому піддавався радикальній критиці насамперед через ідею європоцентризму. Росія не повинна ставити перед собою завдання відгородитись як європейська держава, її головне завдання – очолити антиєвропейський рух і врятувати світ від згубного західного впливу.

Насильницька європеїзація стала, на думку євразійців, причиною розколу російського суспільства, а зрештою російських революцій. При цьому революція і громадянська війна є не тільки катастрофою, але й джерелом подальшого історичного розвитку. Вона була невідворотною з огляду на неприйняття народом західної цивілізації і культури, і так само невідворотним стає після неї вигнання або знищення європеїзованого вищого прошарку суспільства. Критично ставлячись до західного лібералізму, євразійці спочатку позитивно оцінили італійський фашизм і більшовизм. Вони схилилися до виправдання більшовизму, хоча вважали що він не збереже єдність Росії.

М. Трубецкой побоювався, що тріумфальний хід Європи в світі буде продовжуватись і надалі, оскільки народи підпадають під чари європейської культури. Навіть більшовицька Росія, на думку М. Трубецкого, стає все більш залежною від Європи. Цю залежність не могла б усунути світова соціалістична революція, про яку мріють більшовики, адже тоді Росія виявилась би в колоніальній залежності від «прогресивних» країн Заходу.

На думку М. Трубецкого, час одновладного панування росіян в Росії вже минув. І минув безповоротно, більшовики це добре зрозуміли. Вони знайшли навіть нового носія російської єдності: замість російського народу – пролетаріат. Але це лише удаване вирішення питання. «Класовий підхід» розпалює класову ненависть і врешті решт підриває єдність Росії. Якщо Росія хоче залишитися єдиною державою, вона повинна знайти нового ідеолога і носія своєї єдності. Таким повинно стати євразійство, яке ставить за мету те що близьке і зрозуміле всім народам Росії – Євразії. [5, с. 110].

В цьому складалася велика самозакоханість євразійців: їм здавалось, що євразійський рух здатний замінити більшовизм. Але як цього досягти? Збройну боротьбу проти радянського режиму, на чому продовжували наполягати багато емігрантських письменників і груп, євразійці відкинули. Справа дійшла до того, що М. Чхеїдзе в 1929 році виразив надію про перетворення ВКП(б) в партію євразійців. Політична наївність євразійців говорить про те, що любий тоталітарний режим не стане ділитися своєю владою.

Хоча євразійці вважали революцію і громадянську війну неминучими, вони, безсумнівно, були далекі від того, щоб благословляти насильство і терор. У євразійців майже не зустрічається естетизація насильства. Вони діяли поза межами своєї країни, і їх проповіді ніяк не впливали на її розвиток. Щоправда, євразійці надавали великого значення тому, щоб їх не сприймали як «звичайну» емігрантську організацію. Вони уважно слідували за розвитком подій в СРСР, їм навіть здавалось, що їх ідеї знаходять відгук.

Бажання приймати участь в політичному розвитку нової Росії було настільки сильним, що вони впадали в спокусу, за яку самі ще в середині 20-х років критикували інші емігрантські організації. Їх відношення до більшовицького режиму стає все менш критичним. З цього питання виникли різкі розбіжності, які в 1929 році привели до розколу руху. В Парижі виникло прорадянське крило євразійців під керівництвом Семена Ефрона і Дмитра Святополк-Мирського, які об'єднались навколо часопису «Євразія».

Коли на початку 30-х років ХХ ст. в СРСР розгорнулися індустріалізація і колективізація сільсько-го господарства, євразійці були зачаровані гігантським розмахом цих перетворень. Євразієць Е. Пейль говорив в 1933 році про тріумф нової епохи централізованої планової економіки, яка прийшла на зміну

застарілому Заходу. В Росії виникла грандіозна суспільно-економічна модель, яка врешті решт завоює Захід [5, с. 113].

Завершилися 20-і роки, завершилися і часи ідеологічних експериментів. Закінчилась юність самих євразійців, як і претензії вплинути на сталінський режим. Все це показало свою утопічність. Незабаром після перемоги Й.Сталіна рух розпався.

Причиною краху євразійського руху був триумф сталінської диктатури. Друга причина в тому, що ці люди пропагували співдружність народів тоді, коли шовіністичні настрої по всій Європі зростали і досягли небаченої інтенсивності. Євразійці різко виступали проти національного партикуляризму і сепаратизму окремих народів колишньої царської імперії, розхвалюючи духовні економічні і політичні переваги об'єднаної «Євразії», поміж тим, як і в самій еміграції, представники не російських народів Росії вбачали в цьому (і, можливо, не безпідставно) лише нову форму російської великодержавності. Марно князь М. Трубецкой атакував великоросійський шовінізм: націоналізм в російському Зарубіжжі лише посилювався протягом десятиліття, про яке йде мова, не говорячи вже про те, що для більшості євразійців само собою розумілось що роль гегемона в євразійській федерації візьме на себе російський народ. З іншого боку, поразка євразійців була зумовлена і тією простою обставиною, що їх вчення виявилось занадто складним для більшості російської емігрантської молоді, до якої вони в першу чергу апелювали.

Проте європейські ідеї не були забуті. Своєрідним теоретиком євразійства став Лев Гумільов. Сьогодні ідеї євразійства жваво обговорюються і поширюються в Росії, до того ж в них все відвертіше звучать націонал-шовіністські мотиви «А. Дугін та інші».

Своєрідним завершенням класичного жанру «руської ідеї» стала книга М. Бердяєва «Руська ідея. Основні проблеми російської думки XIX – поч. XX ст.». В ній він стверджує про існування власних національних, духовно-метафізичних інтересів Росії. Про специфіку російського шляху культурного і цивілізаційного розвитку. Росія не прийняла новоевропейський гуманізм із його формальною логікою і секуляризмом. «Росіяни – або нігілісти, або апокаліптики». Нігілізм в обличчі більшовизму запанував у Росії, і це не випадково – радикалізм більшовизму виявився ближче народу, ніж буржуазний лібералізм. Отже, більшовизм – частина російської долі. Перемогти його можна лише тривалим процесом покаяння і відродження. Для цього потрібно йти не назад, а вперед, до епохи Святого Духа, до нової комюнітарності (суспільності). М. Бердяєв намагається синтезувати в руській ідеї всю багатомірність, часто суперечливу, російської культурно-інтелектуальної історії [6, с. 123].

ЛІТЕРАТУРА

1. Памятники литературы древней Руси. М., 1984.
2. Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
3. Половинкин С.М. Евразийство и русская эмиграция. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
4. Гумилев Л.М. Историко-философские сочинения князя Н.С. Трубецкого. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
5. Люкс Л. Евразийство. Вопросы философии. № 6. М., Наука. 1993.
6. Бердяев Н. Русская идея. О России и русской философской культуре. М., 1995.

В.В. Панкевич. Евразийство как один из вариантов «русской идеи». – Статья.

Аннотация. Евразийство – идеократическое, геополитическое и социально-философское учение, морфологический комплекс идей и интеллектуальное движение, сформированное в 1921 году среди представителей российской интеллигентской эмиграции, который сохраняет свой идейно-политический потенциал и сегодня.

Ключевые слова: Москва – Третий Рим, евразийство, славянофилы, русская идея, византизм.

V. Pankevych. Eurasianism as one of the variants of the “Russian idea”. – Article.

Summary. Eurasianism is an ideocratic, geopolitical and socio-philosophical doctrine, a morphological complex of ideas and an intellectual movement, which was formed in 1921 among representatives of Russian intellectual emigration, which retains its ideological and political potential to this day.

Key words: Moscow – Third Rome, Eurasianism, Slavophiles, Russian idea, Byzantineism.

А.І. Тершак
магістрант кафедри історії
Національний університет «Острозька академія»,
м. Острог, Рівненська область, Україна

ОБРЯДОВА ПРАКТИКА В АДВЕНТИСТСЬКІЙ ЦЕРКВІ НА ЗАКАРПАТТІ 1944–1991 РР.

Анотація. У статті досліджено обрядову практику Церкви Адвентистів сьомого дня на Закарпатті в 1944–1991 рр. На підставі архівних документів проаналізовано особливості їх звершення в умовах політичного режиму радянської влади щодо релігійних організацій. Проаналізовано порядок звершення обрядів хрещення, вінчання, ламання хліба та похоронного служіння.

Ключові слова: Церква Адвентистів сьомого дня, обрядова практика, Закарпаття, радянський період.

Церква Адвентистів сьомого дня (далі – АСД) у світі налічує понад 25 млн послідовників [1]. На території Радянського Союзу, який пропагував антирелігійну політику, у період 1944–1991 рр. церква налічувала 2,5 тис. послідовників. Через таку незначну кількість вірників дослідники історії протестантських церков не звертали увагу на питання обрядової практики вірян. Тому на основі архівних джерел проаналізуємо обрядову практику Церкви Адвентистів сьомого дня на Закарпатті в 1944–1991 рр.

Адвентистська церква належить до течії пізнього протестантизму, яка виникла в середині XIX ст. в Сполучених Штатах Америки як один із напрямів розколотого міллеритського руху [2, с. 248–249]. У результаті в другій половині XIX – на початку XX ст. виникла релігійна спільнота з власним світоглядом і переліком обрядових практик, заснованих тільки на Біблійних текстах. На думку радянського дослідника А. Белова, обрядність в адвентистів значно спрощена, проте відіграє зовсім не другорядну роль [3, с. 197].

До основних обрядів АСД належать хрещення, Вечера Господня, похоронне служіння, вінчання, оливопомазання та благословення дітей [4]. Історик А. Белов зазначає: «На відміну від православних і католиків, адвентисти відкидають багато атрибутів традиційної християнської обрядовості. Вони не шанують ікони й хрест, заперечують чернецтво, не поклоняються мощам, реліквіям, «святим» місцям. Вони не визнають християнських святих, не святкують загальнохристиянські свята, відкидають сім святих таїнств» [3, с. 198].

У часи Радянського Союзу обряди були пристосовані до антирелігійної ситуації. Церква перед проведенням обряду узгоджувала свої дії з владою. Урядовці в більшості випадків дозволяли проводити похорони, весілля чи ламання хліба, проте категорично забороняли хрещення новонавернених. Адвентисти намагалися проводити хрещення на світанку або пізно ввечері. Влада обмежувала доступ служителів до громад, адже, згідно з позицією церковного керівництва, обряди не має права проводити рядовий член церкви [10, с. 1].

У травні 1947 р. уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР товариш Вільховий написав листа до Уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області товаришу Ляміну-Агафонову, у якому зазначалося: «Відповідно до віровчення Адвентистів сьомого дня деякі з обрядів можуть звершувати тільки рукопокладені пресвітери або проповідники, а саме: хліболамання, <...> вінчання, <...> водне хрещення тощо» [11, с. 1]. Далі вказано, що лише з дозволу влади проповідники або пресвітери можуть відвідувати громади для відправи цих обрядів. З іншого приводу такі поїздки були заборонені.

Радянська влада ставила питання перед Василем Яковенком (1903–1985 рр.), керівником церкви АСД в Україні, щодо пришвидшення процесу рукопокладення місцевих служителів (пресвітерів), щоб вони самостійно могли звершувати обряди. Релігійна спільнота адвентистів вимушена була йти на компроміс у стосунках із владою, щоб мати хоч якесь легальне становище та можливість розбудовувати церкву. Інакше вона не могла б існувати [12, с. 456–457].

У липні 1947 р. Всесоюзна Рада Адвентистів сьомого дня (далі – ВРАСД) надіслала лист усім громадам на Закарпатті, у якому містилося роз'яснення щодо порядку служіння в громадах. У документі зазначалося, що проповідувати в громадах можуть лише місцеві пресвітери, у виняткових випадках –

наділені повноваженнями члени громади. Вони можуть служити лише в тій громаді, у якій зареєстровані як пресвітери. Відвідувати, проповідувати та здійснювати обряди в інших громадах можуть лише Республіканські Уповноважені ВРАСД у межах республік, де вони зареєстровані. У листі сказано, що проповідник може обслуговувати громаду під час хрещення, ламання хліба, одруження та за виникнення особливих питань. Запросити можна було через відповідну заяву як республіканського, так і місцевого проповідника [11, с. 8, 9]. Станом на 1949 р. у Закарпатті налічувалося 10 пресвітерів, 4 з яких були рукопокладеними [10, с. 4, 9].

Керівництво церкви АСД в Україні розробило рекомендації стосовно обряду хрещення, які розсилали в кожен громаду [13]. Йшлося про ретельну підготовку кандидатів до хрещення, про те, що обряд необхідно звершувати або дуже рано, або пізно ввечері, що варто повідомляти владу про це служіння завчасно, а в разі виникнення проблем – звертатися в Київ та до уповноваженого в області.

Згідно з віровченням АСД хрещення можуть приймати дорослі люди після ретельної підготовки, під час якої їм роз'яснюють принципи вчення. Після навчання, яке в радянські часи могло тривати протягом року, кандидат на церковній раді, а потім перед громадою здавав іспит про знання віровчення. Адвентисти звершують обряд хрещення повним зануренням охрещуваного у воду. Хрещення є «встановленням, за допомогою якого ми сповідуємо нашу віру в смерть і воскресіння Ісуса Христа, а також свідчимо, що ми померли для гріха та тепер прагнемо до оновленого життя» [14, с. 260].

У Державному архіві Закарпатської області є лист за 17 травня 1947 р., направлений Уповноваженому Раді зі справ релігійних культур по Закарпатській області товаришу Ляміну-Агафонову, у якому йдеться про те, що за матеріалом, наданим помічником Уповноваженого ВРАСД по Україні Бондарем, у липні 1947 р. на Закарпатті відбудеться хрещення. Далі перелічуються населені пункти та кількість людей, які прийматимуть хрещення, і подається розпорядження, щоб сповістити місцеві органи влади [15, с. 5]. У пізніших листах не лише є інформація про населені пункти, де планували обряд, а й наведені поіменні списки кандидатів до хрещення та прізвище служителя, який його звершуватиме.

З розпорядження за 13 липня 1947 р. постає, що радянська влада збирала й аналізувала інформацію про наближених до церкви, особливо молодь, зокрема, ретельно вивчала, хто вони й звідки, а також з'ясовувала, як боротися за те, щоб вони не хрестилися [15, с. 6]. Найчастіше інформацію про те, хто бажає прийняти хрещення, передавали місцевим органам, щоб там переконали людину не робити цього. У матеріалах Державного архіву Закарпатської області знаходимо списки тих, хто приймав хрещення [17, с. 19, 20].

У 1950 р. пресвітеру с. К. Поляна Куриляку заборонили звершувати обряд хрещення [18, с. 23]. У листі за 28 червня 1954 р. відчувається тиск влади. Мельник звертає увагу віруючих на те, щоб ті ретельно готували людей до обряду хрещення: якщо хтось ще ходить до школи, він має спочатку її закінчити, хто йде в армію – відслужити, хто ще не знайшов роботу – працевлаштуватися, а вже потім приймати хрещення [16, с. 20].

Під час спілкування з уповноваженим у Закарпатській області М. Распутько обласний пресвітер Іван Хімінець говорив, що наближених до церкви в області в 1955 р. є лише один-два, і взагалі вони ще не подавали заяви, рідко відвідують зібрання. Відписуючи про цю розмову Голові Раді по релігійним культурам при Раді Міністрів СРСР І. Полянському та уповноваженому в Українській СРР П. Вільховому, він зазначає, що «явно не самопливом» у Мукачевому, Виноградіві та Ільниці в 1955 р. охрещено 24 особи [19, с. 17].

Випадок із Василюю Варцабою показує прискіпливість радянської влади до здійснення обрядів. Без відповідного дозволу її охрестили взимку 1958 р. у ванні. Згодом вона захворіла на туберкульоз і через декілька місяців померла. У газеті «Соціалістична праця» за 17 вересня 1958 р. про це надрукували статтю «Кобилецько-полянські хрестителі не вгмоняються» [15, с. 3–4]. Далі завели кримінальну справу на місцевого пресвітера та обласного керівника церкви. У результаті церкву зняли з реєстрації [15, с. 2, 44–45, 48]. Відправу релігійних обрядів могли здійснювати лише рукопокладені пресвітери або пастори, які отримали довідку про державну реєстрацію; без цього вони не мали права звершувати служіння в громаді. За таких умов релігійна спільнота діяла напівлегально: інколи звершувала хрещення без дозволів, у несприятливих погодних умовах, уночі, узимку в ополонці.

Обряд Вечері Господньої згідно з релігійною практикою АСД проводять кожні три місяці. Це служіння включає «обряд ногоомиття та Вечерю Господню» [20, с. 119]. Під час ретельно розробленого порядку служіння [3, с. 200] відбувається обряд омивання ніг, коли члени церкви за прикладом Христа (Ів. 13:1-17) омивають один одному ноги (чоловіки чоловікам та жінки жінкам) як обряд смирення. По-

тім після молитви роздаються вино та хліб. Адвентисти використовують під час цього обряду прісний хліб як символ безгрішного тіла Христа (закваска, згідно з Біблією, є символом гріха (1Кор.5:6-8)) та вино – чистий виноградний сік – як символ крові Христа.

Хоч у радянський період цей обряд здійснити було дещо простіше, ніж обряд хрещення, проте влада й при цьому намагалася впливати на релігійне життя спільноти. Обговорюючи питання служіння дяконів у 1958 р., Уповноважений Ради зі справ релігійних культів у Закарпатській області М. Распутько радив Хімінінцю, щоб у кожній громаді було по один-два дякони, на що Хімінінець зауважив, що дякони потрібні лише для омивання ніг під час обряду ламання хлібу. М. Распутько, пишучи Уповноваженому по УРСР П. Вільховому стосовно цієї розмови, зазначає: «Насправді це актив релігійного товариства, дякони відвідують віруючих на дому та виступають із проповідями під час молитовних зібрань» [21, с. 13]. У Державному архіві Закарпатської області збереглася велика кількість листів щодо отримання дозволу на проведення обряду ламання хліба, де вказані дата, місце проведення служіння та прізвище служителя, на якого просять дозвіл у влади [18, с. 3, 4, 29, 30; 22, с. 5–20]. Особливим розпорядженням влада надавала дозвіл і повідомляла адміністрацію населеного пункту, на яку дату та кому надала дозвіл для проведення цього обряду [18, с. 5; 23, с. 26, 39]. Подібні заяви знаходимо з 1945 р. по 1960 р., після цього вони відсутні в архіві. Щодо відправи інших обрядів у Державному архіві Закарпатської області не знаходимо інформацію.

Відомо, що обряд вінчання відбувався через погодження з владою. Цей обряд відрізнявся простою та скромністю в одязі. Духовні настанови, проповідь і спів хору повинні були підготувати присутніх до акту вінчання, молитви за молодих. Якщо служіння хрещення й ламання хліба міг виконати місцевий пресвітер, то це служіння дозволяли здійснювати лише рукопокладеному пастору. Зазвичай на служіння вінчання та весільне торжество з'їжджалися віряни з різних громад, навіть з інших областей, тому вони були багатолюдними. Органи влади пильно спостерігали за тим, що відбувалося.

Особливим чином проходив похоронний обряд. Через свої релігійні переконання адвентисти не поділяють віру в безсмертя душі, вони вважають, що померлі «сплять» до Другого пришествя Христа, під час якого праведники воскреснуть та отримають вічне життя, а нечестивці після тисячолітнього царства отримають належну відплату. Тому похоронне служіння супроводжується проповіддю та словами розради, перемішаними з молитвами й співом хору. У це служіння могли бути вкраплені місцеві традиції, які не йдуть у розріз із релігійними поглядами адвентистів. Через те, що похорони є трагедією, радянська влада дещо простіше ставилася до цього обряду, проте завжди контролювала й давала зауваження щодо того, як воно відбувається, звертаючи увагу на проповідь під час служіння.

Органи влади вели постійний моніторинг релігійної ситуації в краї, щороку збиралися та аналізували ситуацію: визначали, скільки відбулося обрядів, порівнювали кількість хрещень із народжуваністю, обрядів вінчання з реєстрацією шлюбів, похоронних обрядів зі статистичними даними про померлих [24, с. 17–68].

На підставі архівних джерел ми проаналізували обрядову практику Церкви Адвентистів сьомого дня в Закарпатті в 1944–1991 рр. Визначено загальну стратегію радянської влади стосовно релігійних громад, яка прагнула припинити їх існування через контроль діяльності та обмеження. Звернено увагу на особливості обрядової практики Церкви Адвентистів сьомого дня, яка здійснювала обряди (часом нелегально), задовольняючи релігійні потреби своїх членів. У несприятливих умовах адвентисти змогли зберегти доктринальні особливості та пристосуватися до обставин, розбудовуючи власну спільноту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Количество адвентистов во всём мире составляет более 25 млн человек. Религиозно-информационная служба Украины. 2013. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/protestants/adventist/52600/.
2. Історія релігії в Україні: в 10 т. / за ред. І. Яроцького. К.; Дрогобич: Коло, 2007. Т. 6: Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови). 632 с.
3. Белов А. Адвентизм. 2-е изд. М.: Изд-во политической литературы, 1973. 240 с.
4. Руководство для служителя Церкви Адвентистов седьмого дня. Заокский: Источник жизни, 1997. 336 с.
5. Крюкова Н. Из истории первых адвентистских общин в первой трети XX в. на территории современного Закарпатья. Богословские размышления. 2016. № 17. С. 258.
6. Брунец Б. Курсовая работа на тему «История общин АСД на Закарпатье». Заокский: Заокская духовная академия, 1990. 43 с.
7. Хайц Д., Опарин А., Юнак Д., Пешелис А. Души под жертвенником. Книга Памяти Церкви Христиан Адвентистов Седьмого Дня, посвящённая жертвам религиозных репрессий во времена Царской России и Советского Союза. 1886–1986 годы. Х.: Факт, 2010. 376 с.

8. Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 23–24 березня 2018 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2018. 104 с.
9. Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі радянізації (1947–1953 рр.): збірник архівних документів і матеріалів. Ужгород: Карпати, 2016. 744 с.
10. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 41.
11. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 13.
12. Зайцев Е. История Церкви АСД. Заокский: Источник жизни, 2008. 544 с.
13. Церковний архів церкви АСД с. Дроздні, Волинської обл. Лист від 09.07.1953. В церковний совет общины А.С.Д. с. Дроздны. Киев 9 июля 1953 г. Мельник.
14. В начале было Слово... Изложение основ библейского вероучения. Заокский: Источник жизни, 2010. 544 с.
15. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 20.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 84.
17. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 58.
18. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 49.
19. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 92.
20. Церковный порядок Адвентистов Седьмого Дня. Выпуск Генеральной конференции АСД. 1976 г. (ризограф). С. 294.
21. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 12.
22. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 76.
23. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-1490. Оп. 2. Спр. 59.
24. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р1490. Оп. 4д. Спр. 122.

А.И. Тершак. Обрядовая практика в Адвентистской церкви на Закарпатье 1944–1991 гг. – Статья.

Аннотация. В статье исследована обрядовая практика Церкви Адвентистов седьмого дня в Закарпатье в 1944–1991 гг. На основании архивных документов проанализированы особенности её осуществления в условиях политического режима советской власти в отношении религиозных организаций. Проанализирован порядок совершения обрядов крещения, венчания, преломления хлеба и похоронного служения.

Ключевые слова: Церковь Адвентистов седьмого дня, обрядовая практика, Закарпатье, советский период.

A. Terhak. Ritual practice in the Adventist Church in the Transcarpathia 1944–1991. – Article.

Summary. This article explores the ritual practice of the Seventh-day Adventist Church in Transcarpathia in 1944–1991. Based on archival documents, the peculiarities of their accomplishment under the conditions of the political regime of Soviet power regarding religious organizations in general are analyzed. The order of fulfillment of ceremonies of baptism, wedding, breaking of bread and funeral service is analyzed.

Key words: Seventh-day Adventist Church, ceremonial practice, Transcarpathia, Soviet period.

ДЛЯ НОТАТОК

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Д.Г. Манько СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО СТВОРЕННЯ ПРАВОВИХ АКТІВ.....	4
G.I. Puzanova SOME QUESTIONS OF THE LEGAL REGULATION OF THE CONCESSION ACTIVITY IN UKRAINE AND THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION.....	8
Э.Ш. Умеров МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КОЧЕВНИКОВ: ПРОБЛЕМЫ И ПОИСКИ РЕШЕНИЙ.....	12
М.О. Шуміло, П.Г. Давидов ДИСКРИМІНАЦІЯ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ ЛЮДЕЙ ІЗ ХРОНІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ТА ІНВАЛІДНІСТЮ.....	15

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ, МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

В.Г. Станіславський ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ТРАНЗАКЦІЯМИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА МАСШТАБОВАНОСТІ МЕРЕЖІ ВІТСОІН.....	20
--	----

РОЗДІЛ 3 МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

М.Г. Antipov, G.V. Smirnova GLOBAL PROBLEM OF FALSIFICATION OF MEDICINAL PRODUCTS AND THE TYPES OF ITS SOLUTION.....	28
С.Е. Бабова, В.А. Малиновский СТВОЛОВЫЕ КЛЕТКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В СТОМАТОЛОГИИ.....	31
М.С. Гіндіна МЕТОД МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОЕКТІВ У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ.....	35
И.А. Григорова, А.Р. Ескин, Л.В. Тихонова ИММУНОЛОГИЧЕСКИЕ И БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ У БОЛЬНЫХ ПРОЗОПАЛГИЯМИ И ИХ ДИНАМИКА В ПРОЦЕССЕ МИКРОВОЛНОВОЙ РЕФЛЕКСОТЕРАПИИ.....	40

М.О. Дубина, В.А. Малиновский ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИМЕРАЗНОЙ ЦЕПНОЙ РЕАКЦИИ ДЛЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПАТОГЕННЫХ МИКРООРГАНИЗМОВ ПОЛОСТИ РТА.....	43
А.А. Зачеславская, В.А. Малиновский ЛЕЧЕНИЕ СТВОЛОВЫМИ КЛЕТКАМИ ПАРОДОНТОЗА.....	47
Е.Л. Маркіна, Ю.Д. Гріченіченко СУЧАСНА ФАРМАЦІЯ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ.....	51
О.Т. Письменна, О.В. Ніколаєва, О.Ю. Литвиненко ВПЛИВ ГІПОКАЛОРИЙНОЇ ДІЄТИ ЩУРІВ-МАТЕРІВ У ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ НА СТРУКТУРУ ТВЕРДИХ ТКАНИН ЗУБІВ ПОТОМСТВА.....	55
М.В. Плющ, В.А. Малиновский БРЕКЕТ-СИСТЕМА.....	60
І.А. Танчин АДАПТАЦІЙНО-КОМПЕНСАТОРНІ МОЖЛИВОСТІ СУДИННОГО РУСЛА ОЧНОГО ЯБЛУКА ЗА УМОВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВЕНОЗНОГО ЗАСТОЮ.....	64
РОЗДІЛ 4 ЛІНГВІСТИКА, ВИКЛАДАННЯ МОВ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
В.Р. Баглюк ТЕМА ПОДОРОЖІ У ТВОРАХ МАРКА ТВЕНА.....	68
М.О. Война ОБРАЗ ДЕМОНІЧНОЇ МАТЕРІ В «МИЛЬНІЙ БУЛЬБАШЦІ У БРУДНІЙ ВОДІ» ЦАНЬ СЮЕ.....	72
І.Ю. Межуєва АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ І КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ.....	75
О.Л. Овсянко, А.С. Близнюк, Т.Ю. Коваль ЕТНОСТЕРЕОТИПИ В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР.....	79
К.С. Орду ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	82
О.Г. Тараненко ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ МАГІЯ (MAGIE) У ФРАНЦУЗЬКОМУ СВИТОГЛЯДІ.....	86

РОЗДІЛ 5
ФІЛОСОФІЯ, СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ,
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

О.Ф. Александрук ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРИЗОВУ МОЛОДІ ДО ЛАВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	93
Н.С. Войтенко, Е.Б. Колесниченко ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ.....	98
Т.О. Крижановська СПІВВІДНОШЕННЯ РОЗУМУ ТА МОРАЛІ В ПРОЦЕДУРНІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ФІЛОСОФІЇ МОДЕРНУ.....	101
Т.І. Мацейків ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ СКЛАДНИК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	104
В.В. Панкевич ЄВРАЗІЙСТВО ЯК ОДИН ІЗ ВАРІАНТІВ «РУСЬКОЇ ІДЕЇ».....	109
А.І. Тершак ОБРЯДОВА ПРАКТИКА В АДВЕНТИСТСЬКІЙ ЦЕРКВІ НА ЗАКАРПАТТІ 1944–1991 РР.....	113

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 29

Підписано до друку 14.09.2018 р.
Формат 60x84/8. Ум.-друк. арк. 14,18.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1018/149.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. (0552) 39-95-80

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua